

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XXI-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(BUDAPESTA, 26-27 NOIEMBRIE 2011)

GIULA, 2012

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Tiberiu Herdean

Publicație subvenționată de:

Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta

ISBN 978-963-86530-9-3

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Ioan Bolovan, Florin Popescu</i> : Statistică și ideologie la românii din Transilvania în epoca modernă	9
<i>Cornel Sigmirean</i> : ASTRA și formarea elitei românești	29
<i>Maria Berényi</i> : Membri distinși ai Reprezentanței „Fundăției Gojdu” (1870–1918)	37
<i>Elena Csobai</i> : Comunitatea românească din Jaca	86
<i>Elena Rodica Colta</i> : Rețeaua de rudenie a intelighențiilor românești – o formă de întărire a identității naționale în imperiu	93
<i>Mihaela Bucin</i> : Familii românești din Partium și Ungaria	107
<i>Vasile Dobrescu</i> : Un intelectual de provincie cu aspirații naționale: Ioan Iosif	117
<i>Gabriel Moisa</i> : Iulian Cune. Un bihorean și opțiunile sale central europene	131
<i>Tibor Hergyán</i> : Momentul estetic și momentul fizic – Garabet Ibrăileanu	136
<i>Ana Borbély</i> : Evoluare de identitate de naționalitate românească în perioada 1990–2010 în Chitighaz	163
<i>Emilia Martin</i> : Ritualizarea manifestărilor de absolvire la liceul românesc din Giula	183
<i>Stella Nikula</i> : Rituri de purificare a spațiului	191
<i>Elena Platon</i> : Alinierea procesului de predare-evaluare a limbii române ca limbă nematernă (RLNM) la standardele europene	208
<i>Corneliu Cezar Sigmirean</i> : Românii în presa spaniolă de limbă română	218

Cuvînt de deschidere***Stimați Oaspeți,
Dragi Colegi!***

Doresc să vă mulțumesc că ați răspuns atât de generos invitației de a participa la a XXI-a ediție a Simpozionului nostru, organizat de aceasta dată la Budapesta.

Un punct de vedere distinct pe harta culturală a românilor din secolul al 19-lea l-a reprezentat capitala ungară. Cărți de referință pentru istoria modernă a românilor, ziare și reviste de prestigiu, societăți culturale și formarea universitară a mii de intelectuali români în instituțiile de învățămînt superior din Budapesta subliniază locul orașului de pe Dunăre în afirmarea culturii românești în epoca modernă.

Nu e exagerată afirmația conform căreia, din punct de vedere etnic, Ungaria istorică a fost statul cel mai pestriț din Europa. Diversitatea etnică reprezenta o caracteristică și pentru cele două orașe gemene de pe cele două maluri ale Dunării, Pesta și Buda. Acest caracter multietnic persistă constant și după constituirea capitalei Ungariei, prin unificarea acestora. Alături de unguri, și-au constituit aici comunități cultural-religioase germanii, sîrbi, slovacii, grecii și românii.

La începutul secolului al 19-lea, Buda și Pesta era un însemnat centru economic. Intensa viață comercială, caracteristică atunci oricărui oraș așezat pe artera de tranzit a Dunării, făcea ca pe lîngă maghiari și germani, capitala Ungariei să atragă o mulțime de coloniști: greci, macedoromâni, sîrbi ș.a. Poliglotismul favoriza însă dezvoltarea unei culturi multilaterale și cum Buda (în 1777) și apoi Pesta (începînd cu 1784) au fost înzestrate cu o universitate de renume, cu tipografii și biblioteci bogate, ea a devenit și un puternic centru cultural cosmopolit, cu o viață intelectuală vie.

Trebuie constatat, că în capitala Ungariei s-a păstrat și dezvoltat o spiritualitate românească meritorie. Încă de la sfârșitul secolului al 18-lea, la Pesta e atestată o vie activitate culturală românească, mai întâi sub formă religioasă, apoi treptat cu un ton mai pronunțat de caracter național. S-a înfiripat o mișcare culturală și națională românească avînd în frunte pe corifeii *Școlii Ardelene*.

Tipografia din Buda a jucat, în ultimele decade ale secolului al 18-lea și prima jumătate a secolului al 19-lea, un rol însemnat în dezvoltarea culturii românești moderne, cel puțin din două puncte de vedere. Odată, prin tipărirea a peste 200 de publicații românești, unele dintre ele fundamentale pentru cultura noastră, iar a doua oară, prin concentrarea, în slujba editării acestor publicații a unor capacități intelectuale românești cu totul remarcabile dintre care trebuie să îi amintim pe Samuil Micu - Klein, Gheorghie Șincai, Petru Maior, și Ioan Molnar-Piuariu.

Baza materială pentru susținerea culturii românești din capitala Ungariei, timp îndelungat o constituie colonia macedoromână de aici. Studenții și intelectualii români din capitala Ungariei își constituie asociațiile lor culturale, publică diferite reviste și periodice, activează pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități ilustre ale culturii românești studiază și activează aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la împlinirea comunității românești, care era risipită în această metropolă.

Prin intermediul primelor instituții create de macedoromâni și români în deceniile de început de secol al 19-lea, s-au manifestat aceleași tendințe clare de construire identitară a neamului, de accesare a valorilor culturii, de dezvoltare a limbii și a literaturii – ca cele ale ungarilor din acele timpuri. Macedoromânii și românii din Budapesta au contribuit de asemenea la crearea sistemului instituțional al națiunii majoritare, la unele realizări de anvergură ale epocii. Pesta și Buda au devenit adevărate centre ale culturii și vieții publice românești.

Comunitatea românească din Budapesta, în secolul al 19-lea reușește, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă în-

tregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei, ci și să afirme propria spiritualitate. Trebuie, desigur, să avem în permanență în vedere faptul că ceea ce acești oameni luminați au inițiat, realizat și finalizat, stă sub semnul vrerii și puterii lor cît și a posibilității îngăduite de alții.

Comunitatea românească din capitala ungară și-a trăit viața națională alături de alte popoare, limbi și culturi. Liderii și învățații români erau conștienți de faptul, că culturile trebuie să se bucure de egalitate, integritate, de respect, să nu fie marginalizate, reduse la tăcere de culturi mari și dominante. Căci toate culturile au ceva de spus, fiecare cultură își are locul său bine stabilit, iar regăsirea vocii proprii este condiția de a atinge o identitate culturală autentică.

Pentru acest scop au activat multe personalități de seamă, afirmînd principiul naționalităților într-un mod pragmatic și realist. Realismul lor s-a manifestat prin conștientizarea faptului că în Europa naționalitățile trebuie să colaboreze și să coabiteze pașnic, că trebuie să se cunoască reciproc, că din această cunoaștere poate rezulta o armonie plauzibilă. Că în multe cazuri aceste deziderate nu au fost înțelese, nu a fost vina lor. Un lucru este însă cert : mulți dintre ei (Emanuil Gojdu, Mocioniștii, Iosif Vulcan, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș, Eftimie Murgu, și alții) ne propun nouă, celor de azi și de mâine, niște jaloane de comportament într-o Europă în tranziție .

Precum vedeți și Dumneavoastră, alegerea Budapestei ca loc de desfășurare a lucrărilor simpozionului nu este întâmplătoare. Aici cultura română are tradiții seculare. Noi dorim să ne inspirăm din acest patrimoniu cultural, care poate să ne dea încredere și putere pentru viitor, în această moment istoric în care totul pare amestecat și confuz, cînd trecem printr-o perioadă de criză a valorilor. Susțin în continuare că menținerea noastră etnică și națională e posibilă doar prin cultură. Cultura e un mod de viață, dar și o formă de rezistență față de tendințele asimilării ale exteriorității. În loc de mesianism noi ne propunem drept scop munca migăloasă de cercetare, activitate în care ne călăuzește iubirea de limbă și angajamentul față de datinile străbune.

Prin cercetările și activitatea noastră trebuie adus la cunoștință că în capitala Ungariei au locuit, trăit și activat, secole de-a rândul, o seamă de personalități importante ale istoriei românilor. Instituțiile pe care le-au înființat și ținut în viață au avut un rol deosebit în viața națională românească.

Sub semnul acestui deziderat declar deschise lucrările simpozionului nostru.

Budapesta, 26 noiembrie 2011

Maria Berényi

Ioan Bolovan, Florin Popescu

Statistică și ideologie la românii din Transilvania în epoca modernă

Este indubitabil faptul că tot ceea ce s-a petrecut la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, respectiv exercitarea într-o formă democratică a dreptului la autodeterminare națională de către populația majoritară a Transilvaniei a conferit unirii acestei provincii cu România durabilitate și legitimitate. Decizia Conferinței de Pace de la Paris de a recunoaște oficial și internațional unirea Transilvaniei cu statul român avea în vedere în primul și în primul rând acceptarea unei realități geopolitice bazată pe o clară majoritate demografică a românilor în teritoriile ce și-au decis prin plebiscit apartenența statală. Au confirmat prin concluziile lor acest aspect important toate comisiile de experți străini care au venit în 1919–1920 în Transilvania pentru a cerceta structurile etno-demografice, mai cu seamă în zona viitoarei frontiere cu Ungaria, care și-au formulat propriile versiuni în privința trasării frontierelor nord-vestice, vestice și sud-vestice ale României. Dacă argumentul demografic a jucat în anii 1918–1920 un rol deloc neglijabil în reconfigurarea geopolitică a acestui spațiu ce aparținuse fostei monarhii austro-ungare, tot atât de adevărată este și constatarea că în eforturile lor anterioare de emancipare națională, liderii românilor din Transilvania au uzat mai bine de un secol și jumătate de acest factor demografic în demersurile lor politice de-a lungul întregii epoci moderne. În istoriografia românească lipsește deocamdată o lucrare comprehensivă în acest sens, deși în Europa există mai multe abordări, dintre care remarcăm cartea Silvaniei Patriarca, *Numbers and Nationhood. Writing Statistics in Nineteenth-Century Italy* (Cambridge University Press, 1996). Autoarea identifică mai multe aspecte privind relația statisticii-demografiei cu societatea italiană, insistând asupra statutului demografiei drept știință a civilizației națiunilor; asociind „statistica patriotică” cu identitatea națională a italienilor etc.

Să identificăm în cele ce urmează aceste roluri pe care demografia/statistica le-a avut la românii din Transilvania în epoca modernă. Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi la sfârșitul secolului al XVII-lea a însemnat, printre altele, introducerea unei administrații eficiente, organizarea și inventarierea potențialului uman și material din teritoriile integrate imperiului. Aceasta a condus printre altele și la introducerea treptată a conscripțiilor și la înregistrarea periodică a diverselor categorii socio-profesionale ori chiar și a întregii populații. Firește, nu au lipsit nici în această perioadă aprecierile cu caracter general, empiric, asupra structurii demografice a Transilvaniei. Printre alții, iezuitul Andreas Freyberger, în anul 1702, în prima lucrare istorică despre unirea românilor ortodocși din Transilvania cu biserica romano-catolică, spunea că românii reprezintă populația cea mai numeroasă din provincie arătând că „sunt răspândiți în toată Transilvania și în această secuime, ba chiar pe pământurile și în scaunele sașilor. Nu există sat, nu există oraș, suburbie care să nu-și aibă românii săi”¹. De la începutul secolului al XVIII-lea începem să dispunem, alături de vechile surse narrative ori economico-demografice (lucrări geografice, relatări de călătorie, urbarii și registre parohiale de stare civilă) și de alte tipuri de izvoare: conscripțiile fiscale, militare, religioase, șematismele etc. Cu alte cuvinte, de la venirea austrieilor, sursele statistice și demografice se înmulțesc, se diversifică conținutul lor, sporește calificarea celor însărcinați cu elaborarea lor, începem să avem o panoramă cât mai aproape de realitate a potențialului demografic și a resurselor materiale din Transilvania. Datele disponibile pentru Transilvania istorică (Ardel) indică pentru perioada 1690-1847 o proporție medie a românilor de 52,7%, a maghiarilor (inclusiv secuiei) de 27,3%, a germanilor (sași, funcționari și armata imperială) de 16,7%, a altor grupuri etnice (armeni, evrei, țigani, slavi etc.) de 3,3%. Ca o constantă a perioadei menționate s-a remarcat o ușoară tendință de creștere a ponderii populației germane, în detrimentul scăderii cu câteva procente a ponderii românilor și maghiarilor².

Faptul că statisticile oficiale ale statului austriac, care firește că

au ajuns și la cunoștința elitei românești, a avut o dublă importanță: pe de o parte, a arătat numărul populației românești în cadrul provinciei, pe de altă parte a arătat nivelul socio-economic și cultural al acestora, îndrumând liderii spre elaborarea unei agende naționale în care să fie prioritizate acțiunile pe termen scurt, mediu și lung. Preponderența demografică a românilor din Transilvania, alături de autohtonii lor, a pătruns treptat nu doar în conștiința elitelor ci și a românilor de rând. De aceea, atunci când aproape de mijlocul secolului al XVIII-lea românii ardeleni elaborează primele documente revendicative în vederea modificării statutului lor, ei fac apel printre altele și la factorul demografic. Conscripțiile oficiale, precum și cea confesională organizată de însuși episcopul unit Inochentie Micu la 1733, au arătat fără tăgadă ceea ce era evident pentru toată lumea, faptul că românii constituiau populația majoritară din Transilvania. Primul care include în argumentația sa preeminența românilor în provincie este episcopul unit Inochentie Micu în memoriul său *Supplex Libellus* din 1743. Acesta acuză autoritățile că multe din abuzurile economice și juridice la care sunt supuși românii se datorează faptului că ei nu beneficiază de funcționari din neamul lor care să le cunoască limba și să le înțeleagă problemele: „deși românii locuiesc districte, ca Făgăraș, Chioar, Hațeg, și mai mult de jumătate din unele comitate, scaune etc. totuși nu pot avea, ca celelalte națiuni zise recepte slujbași din sânul lor”. Apoi, în ceea ce privește revendicările referitoare la întregul corp național, episcopul Inochentie Micu nu vede niciun motiv pentru care națiunea română nu ar putea fi și ea receptă ca și celelalte trei națiuni privilegiate „când ea le întrece în număr pe toate, iar în sporirea vistieriei, în sarcinile publice și slujbe cel puțin le egalează, și la fel a contribuit atât la războaie cât și la apărarea țării”³. Nu întâmplător episcopul a asociat numărul majoritar al românilor din Transilvania cu cantitatea sarcinilor publice, îmbinarea factorului demografic cu cel economic fiind armonios integrată în susținerea revendicărilor politico-naționale. Deși au acționat inițial într-un cadru strict confesional, treptat liderii Bisericii uni-

te cu Roma, începând cu episcopul Inochentie Micu, au extins revendicările lor pentru tot corpul național, acoperind astfel doleanțele întregii națiuni române din Transilvania⁴.

Problema numărului devenea astfel la mijlocul secolului al XVIII-lea una presantă pentru elita ecleziastică românească, atât din motive pragmatice legate de evidența enoriașilor fiecărei confesiuni pentru o mai bună gestionare a problemelor strict religioase, cât și din perspectiva includerii factorului demografic în rândul elementelor de suport ale demersului revendicativ. Astfel, vreme de mai bine de 150 de ani, „demografia” va deveni o prioritate pe agenda mișcării de emancipare națională a românilor din Transilvania. Atât cât le va sta în putință, liderii românilor vor organiza propriile evidențe statistico-demografice, mai cu seamă în cadrele confesionale, dar în același timp vor fi extrem de atenți la toate înregistrările de populație efectuate de către autoritățile administrative și militare, pentru a putea valorifica în interes propriu informațiile culese periodic cu ocazia conscripțiilor și recensământurilor. George Barițiu scria foarte convingător în acest sens în anul 1879: „Și totuși nu este nicio țară în Europa unde necesitatea informațiilor statistice clare și exacte, să fie simțită mai profund, ca în Transilvania. Trei naționalități principale, șapte confesiuni religioase, urme nenumărate de privilegiile cele mai extravagante, atâtea graduri de cultură și civilizațiuni, diversitatea cea aprigă a caracterelor naționale, mai multe legi feudale, conservate de rigoare până în ziua de astăzi, relațiunile politice, legislative, naționale economice către Ungaria, starea agriculturii, industriei, comerțului, starea instrucțiunii publice și alte împrejurări nenumărate, cer în mod imperios ca țara aceasta să fie studiată în toate ramurile, definite și clasificate de știința modernă a statisticii”⁵.

Firește, în documentul elaborat de mișcarea de emancipare națională de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (*Supplex Libellus Valachorum*) nu putea lipsi apelul la factorul demografic, alături de alte argumente din arsenalul ideologic al veacului luminilor, aduse la lumină cu atâta putere de către Revoluția Franceză. Interesant este că în *Supplexul* din 1791, includerea dovezilor

demografice în sprijinul cererilor vine după recursul la principiul dreptului natural și al celorlalte libertăți și drepturi cetățenești:

„Aceste cereri se sprijină pe echitatea naturală și pe principiile societății civile, precum și pe pactele încheiate. Și fiindcă națiunea suplicantă încă în anul 1761, după conscripția făcută atunci în toate cercurile și locurile (afară de districtul Brașovului) a numărat peste 547.000 inși și (dacă românii acestui district ar fi socotiți pentru vremea aceea la numai 13 000 de inși) această națiune a constat atunci din 560 000 de inși, pe când celelalte națiuni luate la un loc (fiind socotiți aici și românii care, părăsindu-și propria religie, au trecut la altele), după conscripția făcută în anul 1766 au numărat numai 392.000 și câteva sute de inși, și fiindcă de aici trebuie să se tragă încheierea că din populația de azi a Transilvaniei, care, după conscripția anului 1787, consista dintr-un milion și cam șapte sute de mii de oameni, partea cea mai însemnată, poate chiar un milion întreg, e alcătuită din oameni ai națiunii suplicante, în timp ce pe lângă aceasta...îndeobște sarcinile publice ale Provinciei le poartă națiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni luate la un loc, în proporție cu numărul ei mai mare”⁶.

Așa cum se poate observa, autorii *Supplexului* aveau o documentație statistică bogată, semn că erau la curent cu toate înregistrările de populație efectuate în deceniile anterioare, invocând datele conscripției organizate de autoritățile austriece în anii 1760–1762, a conscripției derulate de către biserica ortodoxă din Transilvania la 1766 (de aceea și numărul mai redus al românilor de doar 392 000 de persoane reținut în document), și, cel mai recent, ale „recensământului iosefin” din anii 1784–1787. Foarte interesant ni se pare faptul că este pusă în memoriul din 1791 și problema deznaționalizării de-a lungul timpului a clasei nobiliare românești, prin constrângerile impuse în secolele anterioare de autoritățile vremii de a opta pentru religia romano-catolică sau pentru una reformată după introducerea Reformei în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Oricum, *Supplex Libellus Valachorum* a zguduit conștiința claselor privilegiate din Transilvania, deranjând elitele maghiarilor, secuilor și sașilor

prin cererile formulate și care i-ar fi adus pe români pe picior de egalitate în viața politică a principatului. Ori, aceste clase privilegiate nu doreau să piardă monopolul asupra conducerii provinciei, de aici și atacurile virulente împotriva argumentelor aduse de români, între care vechimea și ponderea lor demografică erau dintre cele mai vehement contestate⁷.

Pentru români, populația majoritară a Transilvaniei, nu erau suficiente promisiunile de libertate individuală și de progres pe care le oferea cu generozitate programul revoluției din martie 1848 din Ungaria. Românii, care nu se bucurau de reprezentare în organele legislative și executive ale provinciei, doreau, în spiritul concepției romantice despre națiune, recunoașterea limbii și a naționalității lor, drepturi egale cu ceilalți locuitori aflați în inferioritate numerică. Treptat, prin intermediul manifestelor elaborate în mai multe centre unde activau liderii românilor, s-au schițat principalele obiective ale programului revoluționar românesc, care la prima vedere nu depășea cadrul unui legalism și reformism pronunțat⁸. Argumentația ideologică în sprijinul drepturilor națiunii reia în mare parte ceea ce *Supplexul* din 1791 încorporase deja: apelul la originea romană și continuitatea în Transilvania, invocarea numărului majoritar al românilor în provincie, spolierea lor de drepturile naturale de-a lungul secolelor etc.⁹. Așa cum era de așteptat, argumentul demografic nu putea lipsi din inventarul motivației obținerii de drepturi politico-naționale în cuprinsul manifestelor revoluționare din primele săptămâni ale revoluției.

Primul act cu caracter programatic mai important este manifestul elaborat la 25 martie 1848, de către profesorul sibian Simion Bărnuțiu, și intitulat *Provocațiune*. În document se respinge ideea unirii Ardealului cu Ungaria atâta vreme cât românii nu erau recunoscuți ca națiune cu drepturi politice, și se făcea apel la solidaritatea națională a tuturor claselor și forțelor sociale și politice românești. Firesc, Bărnuțiu invocă și el cantitatea, numărul românilor, atunci când îi îndeamnă pe conaționali săi să-și solicite drepturile ce li se cuvin: „Voi dar un milion și trei sute de mii mai bine de români, nu sunteți pe lume ca nație. Încă o dată,

fraților! Astăzi este ziua învierii dreptului nostru”¹⁰. La 2/14 mai 1848, Simion Bărnuțiu, principalul ideolog al românilor, a prezentat în catedrala din Blaj, în fața intelectualității venite la cea de a doua adunare națională, un discurs celebru intitulat „Românii și ungerii”, adevărat prolog teoretic și programatic al Marii Adunări Naționale ce s-a desfășurat în zilele de 3/15 – 5/17 mai. În această expunere cu o vădită încărcătură istorică, Bărnuțiu a inserat în repetate rânduri referiri la factorul demografic:

„Românii locuiesc pe acest timp în districtele lor românești nesupărați de nimeni, pentru că ungerii niciodată n-au umplut țara, peste care își aroagă domnire, ei au fost totdeauna mai puțini la număr, și nici nu le trecea prin cap ca să persecute naționalitățile celelalte...; Când ar locui pe pământul Ardealului numai unguri și sași, și împreună cu aceștia în loc de un milion și jumătate de români, ar locui pe atâți japoni, au altă limbă, atunci eu n-aș avea să zic nimic în contra unirii Ardealului cu Țara Ungurească; însă pământul acesta nu-l țin japoni, nici arabi; ci afară de o mână de sași și unguri amestecați printre români, Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române, care o a câștigat cu bună dreptate înainte cu vreo mie șapte sute de ani, și de atunci până astăzi o ține, o apără și o cultivează cu multă sudoare și osteneală”¹¹.

La această nouă întrunire de la Blaj din 3–5 mai 1848, a doua în ordinea lor cronologică, au venit în jur de 40.000 de oameni, majoritatea țărani din toate comitatele Transilvaniei. Adunarea a depus jurământ de credință față de națiunea română, față de patrie și față de împăratul de la Viena, adoptând programul revoluției românești formulat în 16 puncte, documentul fiind intitulat *Petiția Națională*¹². Programul adoptat la Blaj se înscrie prin principiile sale în spiritul concepției romantice despre stat și națiune, și se aseamănă cu alte programe din cadrul revoluției democratice europene. Punctul 1 solicita independența națională a națiunii române și egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania, iar în dieta Transilvaniei românii să aibă reprezentanți „în proporțiune cu numărul său, să-și aibă dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătorești și militare în aceeași

proporțiune”, iar la punctul 13 se prevedea înființarea de școli primare, gimnaziale, de licee militare și tehnice, de seminarii pentru pregătirea preoților și a unei universități românești, toate întreținute „din casa statului în proporțiunea poporului contribuent”¹³. Recursul la preponderența numerică a românilor în provincie, la contribuția economică a acestora la bunul mers al statului era unul normal în susținerea unor revendicări proprii națiunii române care nu se bucura de aceleași beneficii în Transilvania comparativ cu ceilalți locuitori care, deși minoritari demografic, acaparaseră mai toate funcțiile politico-administrative și se bucurau de subvenționarea învățământului și a bisericilor.

În iarna anului 1848–1849, s-au amplificat relațiile dintre revoluționarii transilvăneni, bănățeni și bucovineni în vederea constituirii unui bloc etnic românesc în cuprinsul Monarhiei Habsburgice. În memoriul înaintat la 25 februarie 1849 noului împărat Francisc Iosif I de către deputați din Bucovina, Banat și Ardeal, se cerea unirea tuturor românilor din imperiu, federalizarea monarhiei pe baze naționale. Nu lipsit de importanță este faptul că în chiar debutul memoriului se invocau atât vechimea, autohtonitatea românilor, cât și preponderența lor numerică în aceste teritorii: „Națiunea română din marele principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina, care este cea mai veche între celelalte națiuni, și cea mai numeroasă în ținutul locuit de dânsa – fiindcă numără până la trei milioane și jumătate – au fost pururea cu cea mai neclătită credință și alipire către augusta casă austriacă”¹⁴. Interesant de menționat este similitudinea de estimare demografică din acest memoriu și dintr-un alt document contemporan, redactat de această dată de generalul Gheorghe Magheru la Baden la 4/16 martie 1849, și adresat conducătorului Ungariei, Ludovic Kossuth. Solicitându-i acestuia să dispună încetarea persecuțiilor împotriva românilor din Transilvania și recunoașterea drepturilor naționale pentru ei, în vederea alierii maghiarilor cu românii împotriva intervenției țariste, Magheru arată că „acest popor român nu e o seminție neînsemnată, ci o națiune compactă și puternică în cuprinsul țărilor pe care le locuiește. Dealtfel, cifrele de mai jos,

extrase cu toată scrupulozitatea din protocoalele diferitelor autorități civile și ecleziastice, constituie o dovadă peremptorie a ceea ce am avut onoarea a vă expune; în același timp, n-ar fi lipsite de oportunitate a vi le prezenta... în Transilvania 1 486 000; în Banat, Ungaria și Bucovina 2 385 000”, deci în total 3 871 000 de români¹⁵.

Așa cum în secolul al XVIII-lea dar și în decursul revoluției pașoptiste factorul demografic a constituit un element deloc neglijabil în arsenalul argumentelor de care au uzat liderii românilor în demersul lor revendicativ, tot la fel au stat lucrurile și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după încheierea dualismului austro-ungar în anul 1867. Este un lucru știut că Monarhia Austro-Ungară a fost până la prima conflagrație mondială una din cele mai eterogene țări ale Europei, nu numai în privința naționalităților, dar și a confesiunilor. Specialiștii sunt cvasiunanimi în a aprecia că în monarhie s-au produs, între 1850 și 1910, modificări etnico-lingvistice considerabile. Peste toate aceste mutații în interiorul provinciilor, se evidențiază tendința contrară, ce rezultă în raporturile numerice ale națiunilor hegemonice din cele două jumătăți ale imperiului: în timp ce în Cisleithania procentajul germanilor scade de la 36,2% la 35,6%, cel al maghiarilor în Transleithania crește de la 36,5% la 48,1%¹⁶. Această îmbunătățire considerabilă a procentajului maghiarilor a fost cauzată de trei factori: a) în primul rând, de creșterea naturală a populației, de faptul că sporul natural al maghiarilor a fost mai mare decât media pe țară; b) în al doilea rând, de participarea lor mai redusă la emigrare, comparativ cu alte etnii; c) în al treilea rând, de procesul de asimilare, care se dezvoltă într-o măsură tot mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX: maghiarizarea unei părți a populației nemaghiare, precum și a majorității imigranților.

Am descris succint realitățile dar și politicile demografice din timpul dualismului pentru a putea încadra mai bine atitudinile elitei românești față de acestea. Raportarea liderilor mișcării de emancipare națională la factorul demografic în timpul dualismului s-a făcut în general în prelungirea strategiei uzitate de la

Supplex Libellus încoace, dar au apărut și nuanțe noi, referiri la modul de colectare a datelor despre populație etc. Bunăoară, cu ocazia recensământului din 1869, prima înregistrare a populației după încheierea dualismului, liderii românilor au înțeles importanța acestei operații de colectare a datelor demografice nu doar pentru stat ci și pentru interesele naționale românești și au reacționat în acord cu aceste imperative. În consecință, Vicarul Foraneu greco-catolic al Năsăudului, Grigore Moisil, a transmis la data de 26 noiembrie 1869 o circulară tuturor preoților din subordine în care făcea cunoscut clerului ordinul sosit de la conducerea districtului năsăudean și sublinia totodată importanța statisticii pentru buna funcționare a statului („în orice stat civilizat și bine organizat, statistica e un act de cea mai mare importanță și folos”). Dincolo de utilitatea pragmatică pentru guvernanți a colectării datelor statistico-demografice, înaltul ierarh năsăudean accentua însă semnificația deosebită a acestui recensământ pentru români. Dat fiind faptul că era prima înregistrare complexă a populației după încheierea pactului dualist austro-ungar, datoria preoților era aceea de face tot ce le stătea în putință ca datele ce se vor colecta să reflecte structura reală din punct de vedere etnic și confesional a Transilvaniei:

„Dacă a fost pentru români vreo conscripțiune sau connumerare a poporului vreodată de vreo importanță, cea din 1870 negreșit va fi de cea mai mare importanță, pentru aceea domnii preoți să pună cea mai multă silință și cea mai mare priveghere la aceasta. Toate națiunile și confesiunile din țară vor sili a conscrie cât de mulți pentru națiunea și confesiunea sa, să-și scoată un număr mare, și or încerca a scrie din alte naționalități și confesiuni, la națiunea și confesiunea sa și, mă tem că tocmai românii vor fi mai tare recrutați pentru alții, pentru aceea nu pot destul recomanda privegherea domnilor preoți, ca să nu lase nici un suflet român din mână în favoarea altora, ci să însemne pe toți, care se află în comuna sa, specificându-se care sunt români, care sunt de alte naționalități, pe fiecare după confesiunea sa, ca așa, să aibă o conscripțiune exactă și adevărată și așa, aceea să poată servi de temelie pentru o conscripțiune generală a poporului”¹⁷.

Memorandul din 1892, înaintat împăratului Francisc Iosif I de către reprezentanții românilor într-o delegație impresionantă (circa 300 de persoane) a reprezentat, indubitabil, cel mai important act politic din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. În acea perioadă s-au produs mutații majore în sfera strategiei și a ideologiei mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni, astfel că și Memorandul se resimte de pe urma acestor noi orientări. În opinia unora dintre cei mai avizați specialiști ai problematicii, ideologia Memorandului s-a identificat până la un punct cu tribunismul, curent ce-și propusese să difuzeze o nouă direcție în spiritul public transilvănean. Pe un asemenea filon și pornind de la premisa că *numărul e temeliea valorii noastre*, tribunismul a militat pentru reconsiderarea atitudinii elitei față de popor, pentru o acțiune culturală menită să ridice, sub aspect cultural, economic și politic, nivelul claselor populare, spre a valorifica politic potențialul ce îl oferă aceste categorii¹⁸.

Istoriografia românească a relevat nu numai caracterul novator dar și cel democratic al actului de la 1892. Elaborat de către fruntașii mișcării de emancipare națională a românilor, Memorandul a supus unui amplu și virulent rechizitoriu politica promovată de guvernele de la Budapesta, după 1867, politică ale cărei consecințe s-au răsfârțat negativ și asupra celorlalte naționalități: „Aceeși pozițiune ca Români o au și concetățenii noștri germani, precum și cei slavi în statul ungar, aceleași resoane [rațiuni– n.n.] de stat cer ca să se țină seamă de interesele lor legitime. Azi, ca totdeauna, convinși că numai prin o sinceră înfrățire a popoarelor se poate asigura pacinica desvoltare a patriei noastre, Români stărue în dorința, ca în formă legală, și prin concursul factorilor competenți sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră, astfel ca să se asigureze drepturile odată câștigate și să se țină seama de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot”¹⁹. Prin urmare, Memorandul este rezultatul firesc al acțiunii majorității, confruntată cu depozitarea de unele drepturi și libertăți și supusă unei politici constante de alterare a identității etno-lingvistice.

Debarasat de un istorism excesiv care i-ar fi putut îngreuna

lectura, Memorandul înclină balanța argumentelor și condamnă politica de asimilare dusă de autorități de pe alte poziții. Între acestea, pe un plan deloc neglijabil, s-a situat perspectiva demografică. Astfel, din chiar textul documentului, înaintat în primăvara anului 1892 împăratului Francisc Iosif, rezultă cât se poate de clar motivarea renunțării la foarte multe exemplificări de ordin istoric: „Chiar dacă Românii n-ar avea nici un trecut istoric și astfel nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretențiunile lor, chiar și numai faptul că ei sunt, voesc cu toată hotărârea și pot mult în anumite împrejurări e destul motiv politic spre a determina pe orișicare guvern să țină seamă de interesele lor legitime”²⁰. Or, așa cum s-a remarcat cu multă pertinentță, această viziune semnifica practic „renunțarea la dreptul istoric în favoarea celui natural, creșterea normală a argumentelor provenind din arsenalul principiului majorității”²¹.

Premeditat sau conjunctural, însă de fiecare dată corect înfățișat, apelul la demografie, respectiv la numărul majoritar al românilor din Transilvania, vine să confere mai multă greutate memoriului frunțașilor mișcării de emancipare națională. Astfel, în cuprinsul Memorandului, am identificat cel puțin 15 fragmente din care se poate observa cât se poate de clar invocarea principiului majorității demografice în sprijinul revendicărilor expuse, din care expunem câteva citate:

„Uniunea și inaugurarea ei prin Art. de lege 43:1868, sunt desconsiderarea fățișă a tuturor drepturilor poporului român ca element, care compune în absolută majoritate vechia Transilvanie” ; „Facem aproape ¾ din populațiunea țării, posedăm și pământul țării în aceeași proporțiune și în aceeași proporțiune purtăm și sarcinile comune; e incontestabil dar și dreptul nostru de a fi reprezentați în dietă și de a participa la conducerea afacerilor țării tot în acea proporțiune” ; „E dureros adevărul că peste 3 milioane dintre supușii Maiestății Voastre nu sunt și nu se consideră reprezentați în dieta țării lor” ; „În Transilvania peste tot, precum și în multe din comitatele ce cad afară de Transilvania, cum sunt Bihorul, Sălagiu, Aradul, Timișul, Sătmarul, Maramureșul și Caraș-Severinul, cu totul în 23 comi-

tate Românii sunt în majoritate precumpănitoare, ba aproape singura populațiune” ; „Noi, Românii, o populațiune completă de peste 3 milioane de suflete, contribuim cu sângele și cu averea noastră pentru susținerea statului, nu avem însă pentru înaintarea noastră culturală nici un așezământ susținut de stat” ; „Regatul ungar, afară de Croația, care se bucură de autonomia ei, are o populațiune de vreo 13.200.000 suflete. Aproape a patra parte din această populațiune, vreo trei milioane de suflete, sunt Românii așezați în mase compacte în vechea Transilvanie, în Banat, în Arad, în Bihor, Sălagiu, Sătmăr și Maramureș, adică în hotarele orientale ale Monarchiei, pe țărmul stâng al râului Tisa, în triumphiul dintre Tisa și Mureș și între munții mărginași ai Transilvaniei, pe un teritor de vreo 134.630,54 chm, unde ei fac 60-95% din întreaga populațiune”²² ș.a.m.d.

Aspectele demografice sunt invocate constant pe parcursul Memorandului pentru a evidenția, o dată în plus, injustețea menținerii românilor într-o stare de inferioritate pe pământul, unde ei reprezentau cel mai vechi și cel mai numeros element etnic. În același timp, apelul la argumentul demografic are și o semnificativă componentă ideologică democratică, în acord cu tendințele doctrinare moderne prezente și în cadrul altor mișcări de emancipare națională din spațiul central și sud-est european²³.

Apoi, liderii PNR au abordat în discursurile lor din Parlamentul de la Budapesta, în campaniile electorale precum și în unele articole politice publicate în presă mai multe teme care au ca și constantă problemele demografice din Ungaria vremii. Fie că s-au referit la unele aspecte ale politicii de asimilare forțată a naționalităților promovată de către guvernul maghiar pe care au condamnat-o în termeni foarte categorici, fie au atins problema emigrării masive din Transilvania la cumpăna dintre secole încercând să-i găsească nu doar explicații ci și soluții, fie s-au referit la colonizările de populație și dezvoltarea industrială ca panaceu a reducerii sărăciei și stabilizării populației din zonele sărace etc., Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop ș.a. s-au dovedit a fi la curent cu toate problemele mai importante cu care s-a confruntat populația românească din Ungaria dualistă la acea vreme. Cunoștințele

lor temeinice în materie de drept, cărora le-au fost asociate informații veridice în legătură cu diverse acțiuni și inițiative ale guvernelor maghiare care vizau alterarea structurilor etno-confesionale din Transilvania ori favorizarea elementului etnic maghiar în detrimentul celorlalte naționalități din partea ungară a dublei monarhii, le-au permis să utilizeze realitățile demografice în sprijinul demersurilor lor politice²⁴.

Astfel, Ștefan Cicio Pop a analizat cu multă rigoare problema emigrărilor și a colonizărilor, intervenind în mai multe rânduri în cadrul legislativului de la Budapesta în legătură cu cauzele și consecințele acestui fenomen. În ședința din 19 iulie 1906 a Parlamentului, Ștefan Cicio Pop a intervenit la discuția asupra proiectului de lege referitor la bugetul ministrului de interne afirmând că nu prin măsuri polițienești se poate stopa emigrarea:

„A spus ministrul de interne că va crea posturi noi, ca cei puși în ele să studieze motivele emigrărilor. Dar posturile noi sunt de prisos. Guvernul are destule organe de la care ar putea afla motivele emigrării. Și le-ar putea afla chiar și de la deputați. Un motiv e procedura brutală a organelor publice față de cei săraci, care vin pedepsiți în mod draconic pentru orice mică transgresiune, chiar și pentru câteva crengi de lemne aduse din pădure. Al doilea motiv e, că justiția la noi e prea greoaie și scumpă. Mai vine apoi faptul că poporul nu numai că nu are pâine, dar nu are nici pământ...”²⁵.

Desigur, analizând implicarea guvernului de la Budapesta în stoparea emigrărilor din secuime și desfășurarea unor activități de colonizare a secuilor și de sprijinire economică a acestora, Ștefan Cicio Pop a atras atenția asupra altei zone sărace din Transilvania, Munții Apuseni, numai că aici unde locuiau aproape în exclusivitate români, autoritățile nu au adoptat măsuri de protecție economică a populației. Astfel, în ședința din 6 decembrie 1906 a Parlamentului, Ștefan Cicio Pop a susținut un discurs acuzator asupra proiectului de lege referitor la bugetul ministerului de agricultură, referindu-se la situația grea a locuitorilor din Munții Apuseni:

„Locuitorii de acolo erau mai înainte de 1848 iobagi ai erariului. Pământ nu au, cu agricultura nu se pot ocupa. Nu au nici pășune. Erariul le-a dat însă posibilitatea de a trăi, înainte de 1848, căci le-a dat drept de pășunat în pădurile întinse și dreptul de a scoate lemne din pădure în mod gratuit. De la 1848 li s-a cerut o taxă, însă foarte minimală. O puteau plăti. A venit însă regularea, adică devastarea pădurilor, făcută cu multe abuzuri și oamenii au rămas fără pășune și fără lemne pentru continuarea meseriei lor...Poporul s-a plâns, i s-au făcut promisiuni, dar de dat nu i s-a dat nimica. S-a întâmplat și altă nedreptate. Oamenii au fost scoși din locurile și casele pe care le-au avut de 50-80 de ani, sub pretext că sunt erariale, pe teritoriul erarial, pentru că inginerii așa le-au trecut în hărțile cadastrale.

Mărinimia erariului s-a manifestat apoi astfel față de poporațiunea aceasta de 40.000 de suflete, că pentru una din cele 10 comune a dat 70 de jugăre de pășune, iar celelalte nouă au primit laolaltă 12 jugăre pășune. Administrarea pădurilor o face acuma statul, pe baza legii de la 1898 și oamenilor le merge și mai rău și au de gând să vândă tot și să plece. N-au pășune și prin urmare n-au nici vite. Lemne, din care să facă ciubară, un ram de industrie al Moșilor, nu mai capătă, pentru că statul a dat pădurile străinilor în exploatare, ori dacă capătă, le plătesc scump și primesc lemne rele, pentru că cele bune le folosesc în fabrică...Pedepsele pentru prevaricație sunt apoi înspăimântătoare. Sentințele se aduc în absența oamenilor, care sunt la lucru, ca secerători, prin Ungaria, ori Banat. Urmează execuția și dacă banii nu se pot încasa, pedeapsa se preface în arest...Să facă guvernul oameni mulțumiți din 40.000 de suflete, iar nu cerșetori”²⁶.

Desigur, subiectul a continuat să-i rețină atenția lui Ștefan Cicio Pop care în ședința din 3 decembrie 1908, ce dezbătea din nou bugetul ministerului de agricultură, a analizat comparative cele două zone muntoase “defavorizate”, secuimea și Munții Apuseni, remarcând slaba implicare a guvernului de la Budapesta în eradicarea sărăciei cronice din zona locuită preponderent de români.

Politica demografică de asimilare a naționalităților dusă de guvernul de la Budapesta a fost adeseori incriminată de liderii mișcării naționale românești la începutul secolului XX. Printre cei care au criticat acțiunile guvernărilor de alterare a structurii etno-confesionale a Ungariei, Ștefan Cicio Pop a fost unul dintre cei mai vehemenți și constanți acuzatori. Astfel, în ședința din 8 mai 1905 a Parlamentului maghiar, Ștefan Cicio Pop a luat cuvântul pe marginea proiectului adresei înaintate de Clubul parlamentar naționalist (din care făceau parte 8 români, inclusiv Ștefan C. Pop, 1 slovac și 1 sârb) denunțând politica de asimilare:

„Baronul Bánffy Dezső spune că scopul său e sistarea statului poliglot și că naționalitățile să se prefacă în Maghiari de rasă. Îmi iau voie a reveni asupra vorbirii baronului Bánffy Dezső. El a afirmat, că Ungaria până atunci nu are îndreptățire de a fi și nu are viitor, până nu se contopesc toate popoarele în rasa maghiară. Să fim de o limbă și de un sentiment. În privința aceasta, oricât de mult i-aș stima facultățile de bărbat de stat, totuși fie-mi permis să mă provoc la o autoritate mai mare de cum e el, să mă provoc la întemeietorul acestui stat, la sfântul Ștefan, a cărui mână dreaptă o binecuvântăm și astăzi. El a spus, că „regnum unius linguae unius stirpis fragile et imbecille est”. Și a spus acestea fiului său Emeric, pentru ca să nu-și bată capul cu aceea, ca să asimileze naționalitățile și popoarele, ci să le cultive caracterul lor propriu naționalist, ca prin aceasta ele să devină stâlpi ai țării și ai coroanei”...În vorbirea lui Bánffy am constatat un atac deschis și categoric în contra naționalității noastre, îndeosebi cu privire la interesele de limbă. Ne voiesc limba, pe care sub nicio împrejurare nu o dăm!...Binevoii a-mi permite să constat că acea parte din legea despre egala îndreptățire a naționalităților, care e favorabilă naționalităților, n-a fost executată nici într-un singur punct al ei...Eu nu spun că naționalitățile să nu învețe ungurește, ci spun ca să învețe în limba maternă ungurește. În țara aceasta unde și din maghiarime 40% sunt analfabeți, cu greu poate fi executat planul ca să învețe în două limbi”²⁷.

Asemenea intervenții a mai avut Ștefan Cicio Pop în legătură cu accentuarea politicii de maghiarizare forțată a naționalită-

ților din Ungaria dualistă. De exemplu, în ședința din 2 iunie 1906 a Parlamentului, Ștefan Cicio Pop a luat din nou cuvântul la discuția asupra proiectului de lege referitor la impozitare, făcând apel la respectarea drepturilor naționalităților și invocându-l pe liberalul englez W. Gladstone, dar și pe liberalii maghiari Ferenc Deák, Kossuth Lajos etc.²⁸. În atenția lui Ștefan Cicio Pop au intrat și alte aspecte cu impact demografic, în numeroasele sale intervenții în deliberativul de la Budapesta ori în discursurile cu caracter electoral fiind exprimate diferite puncte de vedere. Astfel, în ședința congregației comitatului Arad din 31 octombrie 1904, în cuvântul său, Ștefan C. Pop constata cu amărăciune că autoritățile nu s-au implicat cu responsabilitate în combaterea foametei ce afecta largi categorii ale populației rurale ca urmare a unor recolte proaste²⁹.

Problema agrară a reprezentat în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, una dintre cele mai importante chestiuni economice și politice, influențând dinamica populației și emigrarea peste hotare. Injusta repartizare a proprietății funciare a fost sesizată atât în epocă, dar și ulterior. Existența marii proprietăți moșierești (circa 40% din întregul fond funciar era deținut de marii proprietari) a reprezentat, în multe părți, cauza principală a lipsei acute de pământ pentru un număr mare de țărani³⁰. Evident, în această situație precară se aflau atât țărani români cât și cei maghiari. Din nefericire însă, guvernății de la Budapesta au proiectat o strategie unilaterală de susținere a intereselor economice ale țăranilor maghiari, precum și ale marilor proprietari, excluzând celelalte naționalități din Ungaria dualistă. Societatea agricolă regnicolară maghiară oferea semințe, unelte, animale cu 3-4% dobândă ungarilor, iar secuilor fără nici o dobândă. Tisza Kálmán a fost cel care a inaugurat o politică oficială sistematică de colonizare creând fonduri însemnate în vederea cumpărării de proprietăți pe care să se formeze colonii maghiare: Sărmașul Mare, Nimigea, Vița, Luduș, Albești etc.³¹. Operațiile de colonizare în Transilvania au fost executate sub conducerea Inspectoratului colonizării din Cluj; practic, întreaga legislație agrară (1871, 1873, 1880, 1894, 1896, 1909, 1917) avea

prevederi restrictive la adresa românilor, favorizând țărănimea și moșierimea maghiară (de exemplu, ordonanța ministerială nr. 4000/1917 interzicea românilor să mai cumpere pământ)³².

Liderul român Ștefan Cicio Pop s-a ridicat în repetate rânduri împotriva politicii de colonizare desfășurate de autorități remarcând finalitatea politică acestora. Bunăoară, în ședința din 18 mai 1908 a Parlamentului, a intervenit pe marginea proiectului de buget și a arătat că „politica de colonizare nu va avea alte urmări decât scumpirea din cale afară a pământurilor și nemulțumirea celor desconsiderați”³³. Aceleași probleme le-a reluat avocatul arădean și la adunarea populară electorală de la Șiria din 23 august 1908 când „vorbește pe larg despre colonizări și ilustrează cu multe exemple risipa ce se face cu banii țării pentru salvarea nobilimii scăpătate. De noi nu se îngrijește statul deși am dat cele mai strălucite pilde de virtute și jertfă în războaie...”³⁴.

La finalul acestor considerații se impune să subliniem consistența apelului la demografie la mai toți liderii români ai mișcării de emancipare națională din Transilvania pe parcursul a mai bine de un secol și jumătate. Făcute prin intermediul memoriilor ori a programelor politice, în Parlamentul de la Budapesta sau în congregațiile comitatense, rostite cu prilejul adunărilor populare electorale sau publicate în presa românească a vremii, toate aceste luări de poziție care au uzitat de factorul cantitativ, demografic, demonstrează că oamenii politici români s-au implicat cu responsabilitate și competență în apărarea intereselor populației majoritare din Transilvania, expusă politicii de asimilare, defavorizată din punct de vedere economico-social datorită măsurilor arbitrare luate de guvernanți. Desele deplasări în teritoriu pentru a lua la cunoștință în mod nemijlocit numeroasele probleme cu care se confruntau românii, începând cu episcopul Inochentie Micu și continuând apoi în secolul al XIX-lea cu liderii laici, le-au conferit acestora argumente irefutabile în fața celor care îi combatteau. Practic, de la mijlocul secolului al XVIII-lea și până la Marea Unire, nu a existat un document programatic important al mișcării de emancipare națională, un discurs rostit la nivel central sau pe plan local, o întrunire electorală etc. în care elita

românească să nu invoce ca argument principal ceea ce era evident în provincie: preeminența demografică a românilor în cadrul structurii etnice a populației Transilvaniei. Demn de reținut este faptul că invocarea factorului cantitativ nu s-a făcut în mod mecanic, întotdeauna demografia a fost asociată altor argumente liberale, democratice din arsenalul ideologic specific epocii luminilor și veacului naționalităților.

NOTE

1. Apud. *Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, p. 93.
2. Ladislau Gyémánt, „Evoluția demografică a Transilvaniei între 1690–1847”, în vol. *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Traian Rotariu, Cluj-Napoca, 2006, p. 42sq.
3. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 164–165.
4. Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII–XIX)*, Oradea, 1994, p. 69.
5. George Bariț, *Noțiuni relative la economia socială și istoria civilizațiunii în Transilvania*, în „Transilvania”, 1877, nr. 20–21 și în „Analele Societății Academice Române. Tomul XI. Sesiunea anului 1878, Secțiunea II, Memorii și Notițe”, București, 1879.
6. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, p. 479.
7. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, p. 86.
8. Liviu Maior, *1848–1849. Români și unguri în revoluție*, București, 1998, p. 49; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, p.
9. Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Ed. Fundației Culturale Române, [Cluj-Napoca – București], 1992, p. 10.
10. Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 401.
11. *Ibidem*, p. 449, 462.
12. Liviu Maior, *1848–1849...*, pp. 111sq.
13. Cornelia Bodea, *1848 la români...*, vol. I, p. 485–486.
14. *Ibidem*, vol. II, p. 960.
15. *Ibidem*, vol. II, p. 1074.
16. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III. Die Völker des Reiches*, hsg.

- Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, 2. Teilband, Wien, 1980, p. 414.
17. Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond *Emil Precup*, inv. 31, pp. 211–213; fond *Oficiul parohial greco-catolic Sângeorz-Băi*, reg. inv. nr. 7, f. 39–40. Apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Cluj-Napoca, 2010, p. 14–15.
  18. Nicolae Bocșan, „Ideologia politică a Memorandului”, în vol. *Memorandul 1892–1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992, p. 262; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900–1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 16; Gelu Neamțu, „Precursorii memorandului”, în *Istoria României. Transilvania, vol. II (1867–1947)*, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1999, p. 425 sq; mai nou la Vlad Popovici, *Tribunismul (1884–1905). Ideologie și acțiune politică, direcții culturale și angajament social*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2008.
  19. *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, vol. I, Cluj, 1933, p. 43.
  20. *Ibidem*, p. 42.
  21. Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, București, 1992, p. 176.
  22. *Procesul Memorandului...*, p. 15–42.
  23. Ioan Lumperdean, „Lexicul Memorandului: între tradiție și inovație istorică”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. *Historia*, XXXIX, nr. 1–2, 1994, pp. 134–136
  24. A se vedea Ioan Bolovan, „Probleme demografice în discursurile și articolele politice ale lui Ștefan Cicio Pop la începutul sec. XX”, în vol. *Ștefan Cicio Pop. Studii*, coord. Corneliu Pădurean, Arad, 2009, pp. 23–38.
  25. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 380–381.
  26. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur...*, p. 412–413; mai pe larg și în *Tribuna*, nr. 221, 28 noi. / 11 dec. 1906, p. 2, nr. 222, 29 noi. / 12 dec. 1906, p. 4–5, nr. 223, 30 noi. / 13 dec. 1906, p. 4.
  27. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur...*, p. 190–191.
  28. *Ibidem*, p. 247sq
  29. *Tribuna*, nr. 198, 19 oct. / 1 noi. 1904, p. 3.
  30. Eged Ákos, *A parasztság Erdélyben a századfordulón*, Bukarest, 1975, p. 297.
  31. F.I. Bogdan, *Desnaționalizarea românilor ardeleni sau politica agrară ungară cu date statistice referitoare la populația și proprietățile ardelenesti*, București, 1916, p. 8 sqq.
  32. Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867–1918*, Târgu Mureș, 1996, p. 17.
  33. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur...*, p. 776
  34. *Tribuna*, nr. 178, 12/25 august 1908, p. 5

Cornel Sigmirean

ASTRA și formarea elitei românești

În 1944 într-o istorie a ASTREI, Eugen Hulea afirma că *Între evenimentele culturale transilvane române, care au dat naștere unor culminante fapte politice, primatul revine Școlii Ardelene și Asociației pentru literatura română și cultura poporului român, pe cari cineva le-a numit și cu drept cuvânt, întreprinderi politice prin cultură, în care s-au sintetizat aspirațiile și s-a desăvârșit voința de acțiune și luptă românească a generațiilor noastre din ultimii doi secolii.*

Într-adevăr, structura sufletească și programul de luptă a generației pașoptiste din Ardeal n-ar fi putut exista fără premisa ideologică a curentului școlii latiniste, după cum nici ideea de propășire prin solidaritate națională n-ar fi avut loc în a doua parte a secolului al XIX-lea, fără înființarea și rodnica intervenție a Astrei în toate domeniile de manifestare românească¹.

Învățații iluminiști din secolul al XVIII-lea, Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ioan Budai Deleanu, și elitele culturale din secolul al XIX-lea formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest au înscris societatea românească transilvană în ceea ce Virgil Nemoianu a numit etosul instruirii și al culturii². Spre deosebire de societatea modernă Vest-europeană, creată sub semnul etosului protestant al muncii, societatea modernă în Europa Centrală a luat naștere sub semnul etosului instruirii. În acest spațiu, acumularea de cunoștințe și recunoașterea comunitară a importanței instruirii au realizat – potrivit profesorului Virgil Nemoianu – fericita reconciliere între voința și năzuințele individului, pe de o parte, și nevoile societății, pe de altă parte.

Acestui etos i s-au asociat și cehii și austriecii, slovacii, slovenii, croații, ungurii români, polonezii, societățile culturale create în rândul popoarelor monarhiei fiind elocvente în acest sens.

Românii ardeleni au optat pentru spiritul Europei Centrale odată cu realizarea unirii religioase, la sfârșitul secolului al

XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, impusă pe fondul Reconquistei austriece spre Est. Atașamentul clerului la noua biserică, greco-catolică, se putea obține prin educație, prin cultură. Unirea a deschis, astfel, accesul românilor la colegiile din Transilvania și la universitățile din Europa, majoritatea istoricilor fiind de acord că actul de unire a avut cele mai semnificative consecințe asupra nașterii națiunii române moderne, marcând primul pas spre occidentalizare³. Istoricul Mathias Bernath de la München, într-o lucrare fundamentală pentru cunoașterea istoriei românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea și a raporturilor lor cu Curtea de la Roma, considera că unirea a reprezentat funcția unei porți de acces a spiritului occidental⁴.

Astfel, prin burse instituite de statul austriac sau de biserică, după 1739, prin fondul de stipendii creat de episcopul Inochentie Micu Klein, circa 56 de tineri ardeleni în secolul al XVIII-lea au studiat la colegiile și universitățile de la Trnava (Slovacia), Trencin, Bratislava, Viena, Pesta, Lemberg, Roma⁵.

În contact direct cu spiritul epocii, clericii uniți au reprezentat, astfel, principalul mediator între lumea românească, în cea mai mare parte rurală, și lumea urbană, cosmopolită a Europei. Elita clericală, este adevărat redusă numeric, a fost aceea care a furnizat fundamentele ideologice ale mișcării naționale, prefigurând intrarea românilor în modernitate.

Acest fenomen de promovare a unei pătri instruite a căpătat noi proporții în secolul al XIX-lea. La bursele de studii asigurate din fondurile de stat sau de cele ecleziastice, în secolul al XIX-lea li s-au adăugat numeroasele fundații de stipendii create de prelați, canonici, preoți și chiar laici, cum a fost cazul Fundației „Romantzai”⁶. Biserica Ortodoxă, reabilitată după decretul de toleranță, promovează formarea unei elite prin susținerea la studii cu burse din Fondul Xidoxial. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, peste 157 de tineri au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest⁷. Revoluția de la 1848 a fost expresia conștiinței politice a elitei românești, formată în școlile din afară și la colegiile și liceele din Transilvania, la Cluj sau la Blaj, unde

funcționa singura instituție de învățământ de nivel superior pentru românii din Imperiu.

După experiența Revoluției de la 1848, elita românească, indiferent cărei biserici îi aparținea sau ce curent politic împărtășea, era unanimă în recunoașterea meritelor școlii și ale culturii în emanciparea națiunii române. Este elocvent, credem, pentru starea de spirit care domina societatea românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îndemnul pe care îl adresa Aurel C. Popovici în 1892 colegilor săi de generație: *Citiți, pregătiți-vă! Nouă ni s-a înstrăinat clasa aristocratică. Voi trebuie să o înlocuiți. Progresul unui neam depinde de calitatea aristocrației sale. Cu cât vom dispune de mai mulți bărbați talentați, pregătiți și activi, cu atât nația noastră va putea progresa mai repede și mai real. Aristocrates sau cea mai bună putere, aceasta e determinantă, mulțimea e cheagul, cimentul...*⁸.

Pentru acest deziderat național, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au creat zeci de fundații și fonduri pentru burse: Consistoriul de la Blaj administra fundațiile „C. Alutan”, „Al. St. Șuluțiu”, „Baron David Urs de Margina”, „Efraim Klein” etc, în total peste 40 de fundații. De asemenea, s-au creat fundații pe lângă episcopiile greco-catolice de la Gherla, Oradea și Lugoj. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea are loc, prin opera mitropolitului Andrei Șaguna, renașterea Bisericii Ortodoxe, care administra fundațiile „Francis Iosif”, „Cologea”, „Ecaterina Rațiu”, „Nicolau Putnoky”, „Absolon Todea” ș.a. Fundații similare s-au creat și pe lângă episcopiile ortodoxe de la Arad și Caransebeș.

Indiscutabil, pentru Biserica Ortodoxă un suport considerabil în formarea unei elite intelectuale l-a avut Fundația „Gojdu”, prin bursele acesteia peste 1350 de intelectuali români au urmat studii la universitățile și academiile din Europa⁹.

Contribuții semnificative au adus Fondurile grănicerești de la Năsăud, din care s-au acordat burse la 372 de tineri, din care 35 au dobândit doctoratul.¹⁰ Ca expresie a solidarității naționale, s-a remarcat rolul Societății „Transilvania” de la București, care a acordat burse și ajutoare la 105 tineri care au studiat la universi-

tățile din Europa. Burse acorda și Societatea „Junimea”, de exemplu lui Ioan Slavici, și Liga Culturală¹¹.

În acest adevărat proiect național de emancipare prin cultură, Astra a avut rolul de director de proiect, prin două direcții: 1) prin asumarea demersurilor începute la mijlocul secolului al XIX-lea pentru crearea pe seama românilor a unui învățământ superior, mai ales a unei academii de drept; 2) crearea de fonduri și fundații pentru susținerea cu burse a tinerilor la studii.

Mai multe decenii la rând, elita românilor transilvăneni a militat pentru dobândirea unei instituții de învățământ superior în limba română. După 1861, acest deziderat a fost preluat de ASTRA. La ședința Comitetului Central al Asociațiunii din 5 aprilie 1876, fostul consilier aulic, Iacob Bologa, a cerut să se recunoască printr-o declarație solemnă necesitatea creării unei academii de drept, considerând că *Academia română de drepturi are de a servi ca unul din cele mai apte mijloace spre promovarea literaturii române și culturii poporului român*¹².

Propunerea fiind acceptată, s-a constituit o comisie formată din Ilie Măcelariu, Iacob Bologa, Petre Dunca, Zaharia Boiu și Ion Popescu, care a publicat un proiect pentru modalitățile de procurare a fondurilor. Proiectul a fost înaintat apoi Adunării generale a ASTREI de la Năsăud, care a considerat problema academiei ca o „chestiune de viață pentru poporul român”. Ca urmare, la 11 mai 1871, ASTRA a adresat **Apelul** către toți românii pentru a susține financiar proiectul semnat de Iacob Bologa și Ioan V. Russu. **Apelul** repeta din nou: *chestiunea învățământului ca a primului factor de cultură, este o chestiune de viață pentru națiunea română... . E deci timpul suprem de a cugeta cu toată seriozitatea și la institute mai înalte de cultură, între care o Academie de drepturi ne e trebuință în primul rând*¹³.

La chemarea ASTREI au răspuns mulți români. De exemplu, I. Sebeșan din Alba Iulia și-a testamentat întreaga avere pentru fondul Academiei de Drept. S-au organizat baluri, spectacole de teatru, șezători literare, s-au deschis liste cu subscripții. Istoria luptei pentru crearea unei instituții de învățământ superior a

românilor din Transilvania a înregistrat una din cele mai emoționante pagini.

Conștientă de dificultățile ridicării academice doar prin forțe proprii, ASTRA s-a adresat guvernului pentru acordarea unui sprijin de la stat, accentuând că *misiunea civilizatoare a Monarhiei austro-ungare stă în a promova dezvoltarea culturii tuturor popoarelor sale și înainte de toate, în a sprijini pe terenul culturii generale, naționalitățile rămase îndărăt fără vina lor*.

Cererea a rămas fără răspuns, iar fondurile se adunau greu. În anul 1874 erau doar 12.495 de florini, în 1883, Fondul Academiei de Drept era de 20.065 de florini. Suma nu putea reprezenta baza financiară pentru ridicarea unei instituții de învățământ superior. Ca urmare, Comitetul ASTREI a decis să modifice destinația fondului, ridicând edificiul Școlii Superioare de Fete din Sibiu.

ASTRA, ca instituție reprezentativă a românilor, în care s-au regăsit toate problemele colective ale națiunii, a alocat un spațiu aparte educației și școlii. Nicolae Iorga remarca la 1905 că *Asociațiunea s-a născut din curentul neîntrerupt spre lumină, care a însuflețit de 15 ani măcar pe românii din Ardeal și țările ungurene, din iubirea adevărată către popor....*

Astfel, chiar de la întemeierea ei, ASTRA a inițiat crearea de fonduri pentru burse, „pentru promovarea intereselor culturale ale clasei cărturărești”¹⁴. S-a început cu un fond de 7.063,40 de florini, pentru ca la 1911, la semicentenarul ASTREI să dispună de 922.985 coroane pentru fondul pentru burse. Fondurile pentru burse au rezultat din taxele membrilor ASTREI, peste 502.590. Conform hotărârii luate la adunarea de constituire din 1861, 1/5 din fonduri se capitaliza, iar restul trebuia folosit pentru scopurile fixate prin programe de activitate. S-au adăugat, ca surse pentru bursele administrate de ASTRA, fundațiile create prin testament de către persoane care și-au lăsat averea ASTREI pentru burse: „Marinovici”, Fundația Anonimă „Doboca”, „Dr. E. Bașiotă”, „Ioan „Pascu” din Roșia de Munte, „Galliana” S. Riureanu”, „Tofăleana” „Ioan și Zinca Roman”, „Avram Iancu”,

„Dr. I. Moga”, „Ioan Petran” (din care se acordau burse studenților de la universitatea Regală „Francisc Iosif” din Cluj). Menționăm că începând cu anul 1886, pentru „sodali”, elevii de la școlile de meserii, până în anul 1902, bursele au fost acordate prin Societatea „Transilvania” de la București.

Între anii 1861–1911, ASTRA a acordat **500 de burse** pentru studenți, elevi și eleve de la gimnaziu și de la școlile de meserii, la care s-au adăugat ajutoare pentru școli și elevi, premii, împrumuturi, cărți pentru bibliotecile școlare. De exemplu, s-au acordat ajutoare pentru Consistoriul Mitropolitan din Blaj, pentru Consistoriul Mitropolitan din Sibiu, Consistoriul Episcopal din Gherla, Școlii din Lăpuș, Școlii de Fete din Cluj, Școlii de Fetițe din Câmpeni, Școlii din Șimleul Silvaniei, Gimnaziului din Blaj, Gimnaziului din Brașov; Premii pentru „progres în muzică”, pentru „stenografie”; împrumuturi, cum a fost cazul studentului medicinist Ludovic Meheș etc.

ASTRA a acordat stipendii începând cu anul universitar 1861/1862, beneficiari fiind studenții în drept, Ioan Rusu, Mihail Dobo și Ioan Cepeșiu, care au primit bursă în valoare de 120 de fl fiecare.

În primii ani, în mod prioritar, ASTRA a acordat burse pentru studenți, după care, începând cu anii '70, au devenit prioritare bursele pentru școlile gimnaziale și pentru școlile pedagogice, pentru școlile de meserii, în dorința de a ridica clasa de mijloc, de a susține reprezentarea românilor în ceea ce însemnau noile profesii, dar mai ales cu gândul dezvoltării industriei și comerțului în rândul românilor. În total, pentru studii superioare, între anii 1861–1911 s-au acordat **101 de burse**, din care 41 pentru drept, 6 pentru litere și filosofie, 5 agronomie, 4 studii tehnice, 2 silvicultură, 10 medicină și farmacie, 7 pentru arte, 1 teologie și 23 pentru pedagogie.

Printre bursieri s-au numărat studenții: Ioan Guguian, silvicultură la Schementz, Pinteș Ternoveanu la Viena, Sever Mureșan care a studiat pictura la München, Alexandru Liuba a studiat sculptura la München, Petru Deheleanu la Facultatea de Litere și Filosofie de la Graz, Onoriu Fulea, tehnica la Viena, Emil Petru

Prodan litere și filosofie la Viena, Andrei Bârseanu litere și filosofie la Viena și München (a fost membru al Academiei Române), Vasile Sângeorzan litere și filozofie la Viena, Ioan Baiulescu din Brașov ingineria la Graz și Viena. Baiulescu a fost cel mai important colaborator al lui Anghel Saligny la magistrala operă de construire a podului de la Cernavodă.

Menționăm că unele personalități ale culturii și științei românești s-au bucurat de burse ca elevi, cum a fost cazul elevului Iuliu Hațeganu de la Gimnaziul din Blaj, mai târziu o glorie a medicinei clujene, Ioan Maxim, a urmat mai târziu ingineria la Budapesta, Nicolau Caleferiu, medic, doctor în medicină, cu studii la Viena și Graz, Emil Viciu, profesor la Blaj, cu studii de teologie la Budapesta și la Facultatea de Matematică și Științe Naturale de la Cluj, Aurel Isac avocat la Cluj (tatăl poetului Emil Isac), Gheorghe Bogdan-Duică, Elie Dăianu, Victor Babeș, Ioan Lupăș, Octavian Goga, Aaron Cotruș ș.a.

O întregă pleiadă de intelectuali care au participat la înscrierea societății românești în etosul instruirii și culturii, exprimat prin încrederea nelimitată în școală, la înnobilarea prin cultură, în măsura în care considerăm aristocrația drept un model social pentru clasa celor instruiți și culturalizați.

NOTE

1. Eugen Hulea, *ASTRA. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Editura ASTREI, Sibiu, 1944, p.1; Recent, cu ocazia aniversării a 150 de ani de la înființarea ASTREI, s-a publicat volumul *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX–XX*, coordonatori Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011
2. Virgil Nemoianu, *Cazul etosului Central-European. Instruirea dincolo de clase*, în vol. *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Antologie coordonată de Adriana Babetiș și Cornel Ungureanu, Polirom, Iași, 1997, p. 168.
3. George Em. Marica, *Studii sociologice*, Cluj Napoca 1997, p. 237.
4. Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj, 1994, p. 21.

5. Szabó Nicolae, *Românii transilvăneni la universitățile ungare în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Studii istorice româno-ungare*, volum editat de Lucian Nastasă, cu o prefață de Alexandru Zub, Fundația academică A.D.Xenopol, Iași, 1999, p. 155; Szögi László, *Studenți români din Transilvania la universitățile europene*, Ed.Univ. „Petru Maior”, Tg. Mureș, 2011.
6. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, p. 28-29.
7. Szögi László, *Studenți români din Transilvania la universitățile europene*, Ed. Univ. „Petru Maior”, Tg. Mureș, 2011.
8. Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol.I, Prefața ediției îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1994, p. 68.
9. Vezi Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu. 1870–2001*, Ed. Univ. „Petru Maior”, Tg.Mureș, 2001.
10. Lazăr Ureche, *Fondurile Grănicerești Năsăudene (1851–1918)*, Presa universitară Clujeană, 2011, pp. 180–196.
11. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *op.cit.* p. 18.
12. *Federațiunea*, III, 1870, nr. 30, p. 116.
13. Vezi Maria Ploșteanu, *Activitatea lui Iacob Bologa în cadrul Astrei*, în *Cercetări de științe sociale*, Tg. Mureș, 1982, p. 294–296.
14. *Conspect al stipendiilor acordate de „Asociațiunea pentru literatura română cultura poporului român” din anul 1861 până în anul 1911*, în *Transilvania*, 1911, Nr. 4 jubiliar, pp. 364–385.

Maria Berényi

Membri distinși ai Reprezentanței „Fundației Gojdu” (1870–1918)

Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu

Marele mecenat al românilor din Ungaria, *Emanuil Gojdu* (1802–1870), provine dintr-o familie de negustori macedoromâni. Familia Gojdu s-a refugiat din orașul *Moscopole*, de pe teritoriul Albaniei, în 1769, din fața primejdiei turcești. Trecând mai întâi prin Polonia, familia s-a așezat în Ungaria și s-a instalat la *Miskolc*, de unde o ramură a ei s-a mutat la Oradea. De altfel, din această familie provine și scriitorul și ziaristul maghiar Gozsdu Elek.

Emanuil Gojdu s-a născut în *Oradea*, la 9 februarie 1802. A studiat la școala românească din Oradea, apoi la liceul catolic din oraș, după care s-a prezentat la Academia de Drept. Un an mai târziu, și-a continuat studiile la Pojon (Bratislava). În 1823 și-a terminat studiile la Pesta, unde a fost numit notar cambial și, la vârsta de douăzeci și doi de ani, a obținut diploma de avocat. A lucrat trei ani de zile în biroul lui *Vitkovics Mihály*, avocat și poet din Pesta. Obșnuiții casei Vitkovics erau fruntașii literaturii maghiare de atunci, printre care *Kazinczy Ferenc*, *Virág Benedek*, *Berzsenyi Dániel*, frații *Kisfaludy* și *Fáy András*. Tînărul Gojdu, ca prieten și colaborator al gazdei, a participat deseori la aceste serate. S-a împrietenit cu literații invitați și, prin intermediul lor, a cunoscut și literatura maghiară. El însuși a publicat câteva versuri în limba maghiară, în revista *Szépliteraturai Ajándék* (1826). Gojdu frecventa, de asemenea, salonul literar românesc care funcționa în casa lui *Atanasiu Grabovsky* din Pesta, unde oaspeți obișnuiți erau *Petru Maior*, *Samuil Micu Clain*, *Dimitrie Țichindeal*, *Teodor Aaron*, *Damaschin Bojincă*, *Moise Nicoară*, *Zaharia Carcalechi*, *Ștefan P. Niagoi*, *Ioan Teodorovici*, *Eftimie Murgu*, *Petru Moaler Câmpianu*, *Andrei Mocioni*, *Constantin Lecca*, *Pavel Vasici*, *Partenie Cosma*.

Gojdu a fost avocat stagiar timp de trei ani, după care și-a

deschis un birou de avocatură propriu. El a fost primul avocat care, în 1826, a intentat acțiuni la consiliile din Pesta și din Buda, în limba maghiară – în locul limbii latine folosite pînă atunci. Tot de numele lui se leagă redactarea în limba maghiară a proceselor verbale ale Bisericii Greco-Române din Pesta, întocmite pînă atunci în limba germană. Deoarece grecii nu recunoșteau primatul limbii române, iar românii primatul limbii grecești, documentele bisericii lor comune erau redactate în limba germană. Emanuil Gojdu, cunoscut deja ca avocat cu prestigiu și ca personalitate influentă, în 1836 a militat puternic în vederea renunțării la limba germană, iar inițiativa lui s-a bucurat de succes.

Gojdu a devenit în scurt timp cel mai căutat avocat din Pesta. Pledoariile lui erau publicate în presa de specialitate din țară și din străinătate, iar el era citat ca exemplu în fața studenților la drept din Pesta și din Bratislava (Pojon). Spirit întreprinzător, Gojdu a ajuns foarte repede proprietar al unor depozite bancare considerabile, a cumpărat diverse imobile și acțiuni la Pesta. În 1832, s-a căsătorit cu *Anastasia Pometa*, originară dintr-o familie macedoromână. În același an, din zestrea soției și din economiile proprii, Gojdu a cumpărat cu treizeci de mii de forinți casa lui *Wilhelm Sebastian*, din strada Király, mai târziu și terenurile din vecinătatea acesteia. În 1854 a trecut la parcelarea acestor terenuri și a construit un rînd de magazine în jurul propriei case. Acest complex poartă și în momentul de față numele de Pasajul Gojdu.

Gojdu a devenit cel mai mare mecenat al culturii românești din Pesta. Și-a îndreptat atenția încă din tinerețe spre sprijinirea progresului literaturii române din Ungaria și a susținut financiar tipărirea operelor în limba română, la Tipografia Universității din Buda. În timpul evenimentelor din 1848, Emanuil Gojdu s-a evidențiat și pe tărîm politic. La 21 mai, în casa lui Gojdu s-au adunat românii pentru a adopta două documente importante prin care acordau votul lor de încredere guvernului *Batthyány*. În noiembrie 1849, lui Gojdu i s-a propus, român fiind, postul de comisar imperial în Bihor, însă avocatul nu a acceptat, refuzînd cu tact această funcție.

În 1860, după publicarea diplomei din octombrie, Gojdu a fost numit comite suprem al comitatului Caraș și a fost ales notar al casei magnaților. În cadrul dezbaterii purtate în parlamentul maghiar pe tema inscripțiilor, avocatul român a ținut o prelegere excelentă. Însă nu a rămas prea mult timp comite suprem. După dizolvarea dietei, în 1861, cancelarul Ungariei i-a întrebat pe toți comiții dacă sînt dispuși să execute noile măsuri luate. Gojdu i-a răspuns: „un comite suprem constituțional, atunci cînd execută dispozițiunile absolutistice ale unui guvern neconstituțional, nu se mai poate considera comite suprem constituțional și decît să fiu desconsiderat, mai bine demisionez”.

După dizolvarea dietei, Gojdu se retrage pentru scurt timp din politică și se consacră în special carierei sale de jurist. Este deja familiarizat cu unele domenii ale economiei. Devine președintele *Societății de Asigurări din Pesta* și al *Societății pentru morile cu aburi Concordia*. În noiembrie, după dizolvarea dietei demisionează din funcția de comite suprem. În 1863, după moartea soției sale, se însoară din nou. Își alege soție tot dintr-o familie macedoromână de negustori, pe *Melania Dumcea*, din Pesta.

În 1865 este ales deputat în circumscripția Tinca, din comitatul Bihor. În această perioadă se gîndește din ce în ce mai serios să lase o parte din averea sa pentru scopuri culturale românești. Astfel se explică răspunsul lui la aclamațiile alegătorilor, care strigau „Trăiască Gojdu”, la care el a răspuns: „Gojdu numai pînă atunci să trăiască, pînă cînd va lucra spre binele poporului român.”

În dietă era adept al politicii lui *Deák Ferenc*, supranumit „înțeleptul națiunii”, de care îl lega o veche prietenie. În calitatea sa de politician, Gojdu lupta pentru conviețuirea pașnică între români și maghiari, deși, din această cauză unii români îl considerau renegat. Gojdu a subliniat de mai multe ori ce primejdii poate provoca ostilitatea dintre cele două națiuni. Astfel, în vestita lui prelegere din casa magnaților a spus, printre altele: „Providența dumnezeiască, însuși Dumnezeuul popoarelor din lume a croit soarta comună a celor două națiuni, română și maghiară, pentru ca să trăiască împreună, într-o alianță eternă, fiindcă numai

laolaltă vor avea un viitor glorios, iar dacă se vor împotrivi una alteia, vor pieri.”

Gojdu era un excelent orator, pledoariile sale erau publicate în *Jurnalul Dietei* (Országgyűlési Napló).

În 1869, a fost numit jude la Curtea Supremă a Ungariei. Bolnav fiind, a rămas în funcție numai câteva luni, iar la 3 februarie 1870 a decedat. A fost înmormântat în cimitirul Kerepesi din Budapesta.¹

Testamentul lui Emanuil Gojdu

Ca introducere, cităm din volumul lui Ioan Cav. De Pușcariu, intitulat *Notițele mele...*:

„Gozsdu neavînd descendenți, și bolnav de mai multe săptămîni, simțind apropierea morții sale, făcu în 4 Noemvrie 1869 renumitul său testament, prin care se crea fundațiunea a lui Gozsdu. El chema la sine ca martori testamentari pe colegii săi: Septemvirul Simeon Popovici, juzii curiali Aldulianu și Pușcariu, secretarul ministerial Cimponeriu și pe avocatul Florian Varga, cari subscrieră clauzula de atestare a testamentului – fără însă ca aceștia să cunoască cuprinsul lui.

Atunci zise Gozsdu cătră noi numai atîta, că ar vrea peste o sută de ani să se scoale din mormînt, ca să vadă ce s-a ales de testamentul lui? Apoi adause mai departe: Măi ! eu ca avocat am făcut sute de testamente pentru clienții mei, dar nu le-au putut ataca nimenea, și cred că nici testamentul meu nu-l va ataca nimenea! [Subl. n. – M. B.]

Cînd colo – la deschiderea și cetirea acestui testament [în ziua morții lui Gojdu, la 3 februarie 1870 n.n – M. B.], văzînd atîtea rezerve într-o parte și în alta, cari toate puteau da șansă de procese, Aldulianu exclamă: „Să știi măi Pușcariule, că din tot testamentul acesta și din fundațiunea lui Gozsdu nu se va alege nimica!” Eu însă numai atîta putui reflecta: Vom căuta a le aplana toate!

Și într-adevăr defectele și dubiozitățile testamentului erau multe, – adevărindu-se și aici vechea zicală: că doctorul să nu se vindece el însuș pe sine.”²

Cu aplicarea prevederilor testamentare au fost însărcinați Michail Széher, Gheorghe Ioanovici de Dulău și George Grabovsky de Apadia.

La punctul 8 sînt numiți executorii testamentului: „Pentru executarea testamentului meu rog pe iubiții și onorații mei amici: dd Michail Széher, Georgiu Ioanoviciu de Duló și Valea-mare, și pe George Grabovski de Apadia – de la a căror amicitie ce mi-au arătat în decursul vieții, sper și aștept că ei vor lua sarcina aceasta asupra lor și vor executa testamentul meu cu conștiinciozitate.”³

Testamentul s-a făcut în două exemplare dintre cari unul s-a trimis mitropolitului Andrei Șaguna, iar celălalt magistratului din Pesta.

În partea introductivă a testamentului, Gojdu menționează bunurile personale care nu fac obiectul „conscriptiei”, care pînă este în viață rămîn în proprietatea soției sale Melania.

Averea lui Gojdu consta din: casa de pe str. Király, vila de la moșia din Rákos, terenuri, acțiuni la băncile „Pesti Hazai Első Takarékpénztár” și „Hazai Bank”, mobilier, argint, aur, pietre scumpe, cai, vite, trăsuri și care, unelte, etc.

Dispozițiile testamentare privind crearea fundației sînt cuprinse în articolele 7–10. După lichidarea datoriilor, a dăniilor ce urmau să se facă și după cheltuielile de înmormîntare, Gojdu a precizat că lasă întreaga sa avere „acelei părți a națiunii române din Ungaria și Transilvania, care se ține de legea orientală ortodoxă”, pentru a se înființa „Fundațiunea Gozsdu”. În articolul 9 Gojdu revine asupra drepturilor soției sale legate de fundație și față de ceilalți moștenitori: „La caz cînd în testamentul acesta s-ar ivi astfel de îndoieli, după cari drepturile soției mele s-ar vedea a fi în colisiune cu interesele masei ce testez, sau cu drepturile erezilor mei, rog pe executorii testamentului meu și pe autoritatea competentă, a explica astfel de îndoieli în tot cazul în favorul soției mele, pentru că în lumea aceasta numai față cu soția mea iubită mă simt dator cu recunoștință, și de aceea în nici un caz nu ași vrea să o amărăsc.”⁴

Această dispoziție a fost considerată atît de către executorii testamentului, cît și de către cercetătorii care au studiat istoria

fundației, punctul delicat al hotărîrii testamentare. *Ioan cav de Pușcariu* despre acest punc nevralgic scrie următoarele:

„Fundatorul Gozsdu prin testamentul său institui o reprezentanță de administrare a fundațiunei sale, din cei trei arhieri români și de cîte doi membri civili din fiecare eparhie subordona-tă congresului național-bisericesc, – dar ca controlă mai puse și pe trei executori testamentari și pe văduva pînă mai trăiesc, apoi pe familia Poynár descendentă de la moșul său după mamă, și dădu drept și guvernului să aibă grije, ca fundațiunea să nu se prăpădească, - apoi ca capac la toate mai adaugă la testament și condițiunea, că la caz de orice proces ce s-ar isca între văduva lui și între fundațiune, judecătoria să decidă totdeauna în favoarea văduvei. Și asta era partea cea mai primejdioasă a testamentului – călcîiul lui Achilles, – care putea zădărnici toată fundațiunea. Atunci mi-am adus aminte de cuvintele lui Aldulianu⁵, că nu se va alege nimic din testamentul și din fundațiunea lui Gozsdu. Dar Aldulianu încă muri la un an după Gozsdu, și în locul lui de notar în reprezentanța lui Gozsdu intrai eu ca fac-totum mai optimistic. Într-adevăr văzînd văduva partea cea slabă a testa-mentului era gata să pășească în contra fundațiunei.

Mai avea testamentul și defectul acela, că nu preciza cine să aleagă pe prezentanții civili, și că în privința acestora dispuse, că între ei să fie cel puțin (*legalább egy*) unul din familia Poynár, care să aibă vot deciziv (*döntő szavazat*), de unde aceștia deduceau concluziuni extreme etc. Dar și față de această familie reprezentanța s-a purtat loial și cu o liberalitate generoasă, pînă ce s-au convins și ei deplin, că fundațiunea lui Gozsdu are să ridice familia la cultură și vază pentru tot viitorul ei.

Deci în bună înțelegere a reprezentanței cu văduva și cu fami-lia Poynár s-a putut stabili literile fundaționale întărite și de minister, apoi regulamentele afacerilor interne, de casă și de administrațiunea bunurilor, de întregirea reprezentanței și cele-lalte, încît astăzi afacerile fundaționale decurg regulat și limpede. Tot așa de culant s-a purtat reprezentanța și cu neamurile laterale ale fundatorului, și anume cu copiii Iuliei Mandrino măritată Margaretovici, care a fost fata surorii soției celei dintîi a lui

Gozsdu Anastasia Pometa; – de asemenea și nepoții de la altă soră a primei soție a fundatorului, Getző-Sztupa și Mandrino, cari susțineau, că o parte din averea fundatorială a fost cîștigată de Gozsdu pe timpul primei sale soții, a mătușei numiților nepoți. Mai păstrez între epistolele lui Șaguna și pe aceea, în care-și descoperă mulțumirea și bucuria, că ne-am putut împăca și cu neamurile acestea.”⁶

Pentru buna funcționare a fundației, Gojdu a stabilit, prin testament, următoarele norme:

– Reprezentanța fundației să administreze averea sa, pentru a o spori, în condiții avantajoase.

– Cele 54 de acțiuni bancare să fie păstrate ca „izvor sigur de venit”.

– Reprezentanța să fie compusă din „mitropolitul sau arhiepiscopul oriental ortodox român”, din „toți episcopii orientali ortodocși români din Ungaria și Transilvania” și „toți afitți, și afară de aceștia încă trei bărbați laici autoritativi, cunoscuți pen-tru onorabilitatea lor, și pentru trezirea lor împreună cu senti-mente de devotați români orientali ortodocși, la acăror alegere să aibă vot decisiv soția mea, chiar și dacă s-ar fi măritat, executorii testamentului meu, dacă vor mai fi în viață. Asemenea rudeniile mele cari poartă numele Poynár de Király-Darócz din comitatul Bihorului; din această familie Poynár, dacă se va afla vreun individ capabil în ea, cel puțin unul să fie ales în reprezentanță.”;

– Averea rămasă fundației să fie trecută sub “controlul cuviin-cios în cassa mitropolitană română, să-l depună spre fructificare la locuri sigure și cu credit solid; pînă atunci să-l depună sub numele fundațiunei la cassa de păstrare din Pesta, Oradea mare, Arad și Sibiu;

– Timp de 50 de ani (1871–1921) să se capitalizeze 2/3 din veniturile fundației cu „cametele cametelor, respectiv cu venitele venitelor”; iar 1/3 să se distribuie burse “acelor tineri români de religiunea răsăriteană ortodoxă, distinși prin purtare bună și prin talente, ai căror părinți nu sunt în stare cu averea lor proprie să ducă la îndeplinire creșterea și cultivarea copiilor lor.” Se stabi-lește ca principiu general: „ca stipendiile să se facă după cerințele

împrejurărilor locale și după gradele claselor școlare, anume: studenților în țări străine sau în Budapesta, respectiv ascultătorilor de științe mai înalte, să se dea stipendii mai mari decât acelor care studiază în provincie și respectiv în școli inferioare: stipendiile anuale, destinate celor dintâi, să nu fie mai mari de 500 fl. și mai mici de 300 fl., – iar pentru cei din urmă să nu fie mai mari ca 300 fl.”

– În perioada următoare de 50 de ani (1921–1971) să se capitalizeze 3/5 din veniturile anuale, iar 2/3 să se ofere ca burse studenților de la universități, dar și „tinerilor care voiesc a se califica pentru cariera artistică, preoțească și învățătoarească”;

– În a treia perioadă de 50 de ani (1971–2021), urmau să se capitalizeze 50% din venituri, iar din cealaltă parte „să se ajute, după principiile de mai sus mai mulți tineri studenți, însă să se remunereze din venit și preoți și învățători săraci cu însușiri eminente, familie numeroasă, și îmbătrâniți”;

– În a patra perioadă (2021–2071) să înceteze capitalizarea și să se formeze un fond de rezervă din 1/10 a veniturilor anuale. Restul bunurilor „să se întrebuițeze pe lângă sus expusele ajuto-rări, pentru orice alte scopuri religioase ale românilor de religiunea ortodoxă răsăriteană, după buna chibzuire a majorității reprezentanței, avînd în vedere prosperitatea și înflorirea patriei commune, a bisericii răsăritene ortodoxe, și a națiunii române”;

– O mențiune specială se face în testament, ca la acordarea burselor „să aibă înțîietate Poynării din Bihor, care se trag din neamul moșului meu după mamă, Dimitrie Poynár, dacă vor rămîne credincioși religiunii răsăritene ortodoxe”. Ioan Lupaș observa în această dispoziție, legătura sufletească între Emanuil Gojdu și mamă-sa, născută Ana Poynár, pe care a pierdut-o la vîrsta de 14 ani. Pînă la bătrînețe o pomenea cu mare duioșie.

– Membrii fundației să lucreze fără remunerație materială, „simțindu-se remunerați prin conștiința, că au ajutat și ei la prelucrarea materiei date de mine spre înflorirea iubitei națiuni”.

– Reprezentanța fundației să prezinte rapoartele de activitate „publicului mare”, prin intermediul publicațiilor vremii „prin foaia oficială ungurească și prin trei foi române mai răspîndite”;

dacă în administrație se comit erori, atunci poate interveni și „inspecțiunea guvernială, care va fi normată și definită prin lege”.⁷

Pentru ca dispozițiile testamentare în cursul timpului să nu se dea uitării, Gojdu a dispus ca testamentul său să fie citit în fiecare an, în toate bisericile parohiale române ortodoxe, la 9 februarie după calendarul vechi, cînd era ziua sa de naștere.

Fundația Gojdu între anii 1870–1918

Fundația a fost înființată prin actul testamentar din 4 noiembrie 1869 și a început să funcționeze după moartea întemeietorului.

Potrivit prevederilor testamentare, averea lui Gojdu urma să fie administrată de o reprezentanță, compusă din mitropolitul ortodox al Transilvaniei, episcopii ortodocși de la Arad și Caransebeș și din membrii laici, din care unul era din familia Poynár din Bihor.

Prima reprezentanță a fost aleasă la 23 aprilie 1870, alcătuită din: mitropolitul Andrei Șaguna, dr. Procopie Ivacicovici, dr. Ioan Popasu, Ioan Alduleanu, Ioan Pușcariu, Ioan Faur, Dionisie Poynár, George Mocioni și Nicolae Ioanovici. Reprezentanța avea sigiliul și inscripția: „*Lăsați pruncii să vină la mine. Fundațiunea Gozsdu 1870*”. Reprezentanța era aleasă din trei în trei ani. Fundația a fost patronată de Congresul național bisericesc ortodox. Gojdu a stabilit ca să se trimită guvernului un raport anual despre gestiunea fundației. De fapt, administrarea ei a fost autonomă, fiind condusă de Mitropolit, împreună cu un Consiliu.⁸

Pe parcursul anilor, reprezentanța a numărat printre membrii ei pe mitropoliții: Andrei Șaguna, Miron Romanul, Ioan Mețianu și Nicolae Bălan; pe episcopii: Procopie Ivașcovici, Iosif Goldiș și Ioan Papp de la Arad, Ioan Popasu, Nicolae Popea și Miron Cristea de la Caransebeș și Roman Ciorogariu de la Oradea. Printre membrii distinși îi enumerăm pe: Ioan cav de Pușcariu (1870–1911), Ioan Alduleanu, Dionisie Poynár, Iosif Gall (1870–1912), Atanasie Cimponeriu, George Stupa, Iacob Bologa, Gheor-

ghe Șerb (1885–1913), Partenie Cosma (1889–1922), Avram Berlogia, Octavian Costea, Antoniu Mocioni, Vasile Almășan, Ioan M. Roșu, Demetriu Ionescu, Andrei Bîrseanu, Gheorghe Comșa, Ghenadie Bogoevici, dr. Ioan Mișu, protopopul Emilian Cioran ș.a., personalități de seamă din viața bisericească, politică și culturală a Transilvaniei și Ungariei.⁹

„Dintre aceștia, rolul hotărîtor în bunul mers al afacerilor Fundației l-a avut Ioan Pușcariu. În mai multe rînduri Fundația a fost amenințată cu desființarea. În primul rînd, îndată după moartea întemeietorului, cînd văduva sa, Melania, îndemnată de unii, nemulțumiți de dispozițiile testamentare deosebit de favorabile fiilor Bisericii noastre, se pregătea să atace testamentul prin justiție. Acest lucru era destul de ușor, căci el cuprindea mai multe vederi vulnerabile, între care și aceea, ca în caz de proces, judecătoria să decidă întotdeauna, în favoarea văduvei. A fost nevoie de tactul și părerea lui Ioan Pușcariu, ca procesul să fie evitat și Fundația salvată. De asemenea în urma repetatelor pretenții ale rudelor lui Gojdu, tot Pușcariu a fost care a știut să le aplaneze în așa fel, ca să se evite procesele. Ca membru al Comitetului executiv al Reprezentanței, Pușcariu a depus toată rîvna pentru buna administrare a averii, pentru vinderea în condițiuni avantajoase a unor pămînturi, pentru întocmirea statutelor Fundației, pentru publicarea Analelor ei și diferite alte probleme.”¹⁰

Pentru a-și putea desfășura activitatea în condiții optime, potrivit prevederilor testamentului lui Emanuil Gojdu, reprezentanța fundației și-a elaborat, de-a lungul vremii, o serie de acte normative:

Ordinea pentru afacerile interne ale reprezentanței fundației lui Gozdu (în ședința din 25 septembrie 1870), cu precizarea că este alcătuită din președinte (totdeauna mitropolitul), locțiitor de președinte, un notar, și comitetul executiv format din trei membri, precum și obligațiile ce le revin tuturor membrilor săi.¹¹

Ordinea pentru conferirea stipendiilor din „Fundațiunea lui Gozdu” (în ședința din 24 decembrie 1871) – cu precizarea celor cinci

categorii de burse, cu valoarea cuprinsă între 100-500 fl.v.a. și cu obligațiile ce revin concurenților și celor ce vor obține bursele respective.¹²

Instrucțiune pentru Exactorul fundațiunei lui Gozdu (în ședința din 16–19 noiembrie 1876) – cu prevederi referitoare la cancelaria, cassa și contabilitatea fundației, la administrarea realităților și la problemele avocațiale și fiscale.¹³

Statutele fundațiunei lui Gozdu – aprobate în ședința din 14–19 august 1879, ce cuprind dispoziții referitoare la obiectul și scopul fundației, la reprezentanță și modalitățile de alegere a membrilor ei, la domeniul de activitate al reprezentanței și la ordinea conferirii bursei în prima perioadă, între anii 1870-1920. Statutul cuprindea cinci secții, fiecare avînd un resort de activitate: Secțiunea I. Despre obiectul și scopul fundațiunei lui Gozdu; Secțiunea II. Despre reprezentanța fundațiunei și despre întregirea ei; Secțiunea III. Despre cercul de activitate al reprezentanței fundațiionale; Secțiunea IV. Ordinea conferirii stipendiilor pe timpul periodului I., adică de la 1870 pînă la 1920; Secțiunea V. Despre controla și suprainspecțiunea fundațiunei. În art. 10 se menționa: „Scopul fundațiunii acesteia este binefăcătoriu, avînd în vedere înaintarea în cultură a românilor din Ungaria și Ardeal prin distribuirea de stipendii la tinerii studiosi și alte asemenea ajutoare.”¹⁴

Literele fundațiionale – noul statut al Fundației, la 2 noiembrie 1879 a fost votat de către Congresul național bisericesc, în 1882 a fost revizuit, iar un exemplar a fost trimis Ministerului Cultelor maghiar. La 13 martie 1885 conducerea ministerului a solicitat modificarea unor articole din statut privind scopul fundației și numărul stipendiilor ce se acordă studenților trimiși în afara granițelor Imperiului austro-ungar.

Ministrul Trefort Ágoston a ridicat obiecții cu privire la faptul că în Literelor fundațiionale se face referire la românii din Ungaria și “Transilvania”. Aceasta întregire nu numai că este contrară legii, ci este cu totul de prisos, deoarece – în urma unificării prin lege a Transilvaniei cu Ungaria – prin Ungaria se interpretează și părțile transilvane. A doua obiecție a ministrului s-a făcut cu

privire la stipendiile pentru străinătate. Din Literile fundamentale reiese că aceste cazuri trebuie prezentate ministrului cultelor, ceea ce nu e de ajuns, și e nevoie și de aprobarea ministrului. În fine, Trefort Ágoston, ministrul cultelor a aprobat Literile fundamentale, sub nr. 45731/1885, la 25 noiembrie 1885.¹⁵

Cuprinzând patru capitole, Literile fundamentale sintetizează, pe baza testamentului lui Gojdu, regulamentul de funcționare a fundației. Literile fundamentale cuprind inventarul averii lui Gojdu, se ocupă de obiectul, caracterul și scopul fundației, funcționarea reprezentanței, distribuirea burselor, administrarea bunurilor și controlul acestora. În Literile fundamentale se precizează că fundația, fiind proprietatea indivizibilă a românilor ortodocși din Ungaria (și Transilvania), conform caracterului ei religios, aparține fundațiilor bisericești și, pe lângă ținerea în vigoare a dreptului inspecțiilor supreme a guvernului de stat, stă sub Congresul național bisericesc ortodox român din Ungaria, respectiv sub consistoriul mitropolitan ca for suprem bisericesc.

Literile fundamentale se ocupă și de funcționarea reprezentanței fundației. Se spune că sarcina de membru în reprezentanță se califică onorifică, de care nu este legată nicio remunerare, cu excepția răsplatirii cheltuielilor de călătorie făcută în interesul fundației și al altor eventuale cheltuieli conform articolului 10, reprezentanța efectuează administrarea fundației, care se extinde:

- asupra dispozițiilor în privința tuturor agendelor economice și treburilor averii fundamentale;
- asupra conferirii stipendiilor și altor ajutoare;
- asupra împlinirii celorlalte datorințe, ce urmează din testamentul fondatorului față de rămășițele sale pămîntești și față de păstrarea aducerii aminte de dînsul, față de văduva sa și față de neamurile și în general;
- asupra exactei executări mediate sau imediate a tuturor dispozițiilor fundamentale.

Articolul 11 se referă la regulamentul afacerilor interne ale reprezentanței, care se stabilește în sensul testamentului. Astfel reprezentanța:

- poate alege din sînul său un comitet stabil pentru îndeplinirea agendelor curente;
- dispune asupra inspecției peste averea mobilă și imobilă a fundației, asupra contabilității și afacerilor juridice, asupra modalității conferirii stipendiilor și ale altor ajutoare;
- alege contabil, eventual notar stabil, inspector peste economie, jurisconsult și alți oficanți de care este neapărat nevoie;
- stabilește salariile anuale și remunerațiile pentru oficialii fundației;
- prescrie agendele, respectiv sfera de activitate a comitetului stabil și sarcina fiecărui membru, dînd îndrumările speciale.

În Literile fundamentale se prescrie că socotelile anuale despre administrarea fundației, pe lângă o consemnare specificată despre starea averii fundamentale, se înaintează Congresului bisericesc ortodox român din Ungaria (și Transilvania) ca corporație autonomă și ca supremul for al fundației, iar după aprobarea prin acest for, socotelile se înaintează guvernului ungar și rezultatul se face cunoscut prin foaia centrală oficială maghiară și prin 3 foi românești din cele mai răspîndite.¹⁶

Regulamentul pentru afacerile interne ale fundațiunii lui Gozsdu cuprinde reglementări privitoare la reprezentanță, ordinea ședințelor, alegerea de noi membri, administrarea averii, modalitățile de conferire a burselor și ajutoarelor, cancelaria fundației și cheltuielile administrative. A fost revăzut și aprobat în ședințele din 28-29 august 1896, constituind forma finală a acestui act normativ pentru fundație.

Toate aceste regulamente – întocmite pe baza întrevederilor testamentare ale lui Emanuil Gojdu – au constituit cadrul juridic legal, în baza căruia membrii reprezentanței și-au desfășurat activitatea, în concordanță și cu hotărârile de Stat privitoare la acest gen de instituții.¹⁷

Bunele intenții ale lui Emanuil Gojdu erau greu de realizat. După ce tribunalul pestan a inventariat lăsamîntul, s-a dovedit că față de 437.007 fl. active erau uriașe sursele pasive: 345.578 fl. Deci averea reală era circa 93.000 fl., încărcată și cu datorii

fiscale. Se mai adăugau și creanțe de 101.600 fl., dar considerate de reprezentanță „în mare parte neexecutabile”. Aici a intervenit spiritul de sacrificiu, priceperea și perseverența conducătorilor fundației. Reprezentanței i-a reușit ca, în decurs de două decenii, să reducă pasivele și să transforme activul în realități aducătoare de venituri.

Ioan Cav. de Pușcariu, care a făcut cel mai mult pentru bunul mers al fundației, scria următoarele despre munca reprezentanței:

„După ce am delăturat toate piedicele ce se grămădiseră în calea fundațiunii, aceasta crescă din zi în zi ca când s-ar fi revărsat binecuvântarea lui Dumnezeu peste ea.

Aceste rezultate favorabile se atribuie – pe lângă o înțeleaptă administrațiune a reprezentanței fundațiionale – în prima linie materialului celui bun și dispozițiunilor celor marinimoase ce le-a dat fundatoarele, care a fost pe lângă patriot înțelept, – și cel mai bun român !”¹⁸

În 1912, evocându-se activitatea Reprezentanței, într-un moment nefericit al ei, datorat decesului Ioan Cav. de Pușcariu, cel mai vechi membru, cei prezenți la ședință constatau:

„Întrunirea noastră la ședințele acestei reprezentanțe a fost totdeauna un eveniment de bucurie pentru noi membrii reprezentanței, nu numai pentru că ni se oferă dorita ocaziune de a lucra împreună la sprijinirea, sporirea și la dezvoltarea acestei mărețe fundațiuni a fericitului și marelui nostru binefăcător Emanuil Gozdu, și prin aceasta la promovarea culturii religioase, morale a poporului nostru ortodox din această patrie, dar și pentru fericirea de a mai conveni împreună.

De astădată însă aceea bucurie a noastră este paralizată printr-o mare durere, prin durerea încetării din viață a unuia dintre cei mai vechi, mai valoroși și iubiți membri ai acestei reprezentanțe, a domnului Ioan Cav. de Pușcariu, care de la inițierea, înființarea și activarea acestei mărețe fundațiuni a fost unul dintre cei mai zeloși sprijinitori și conlucrători la dezvoltarea și sporirea ei.

În această durere a noastră nu ne rămâne decât prin sculare de pe scaune să ne exprimăm și la această întrunire adâncă noastră

condoleanță, să-i eternizăm memoria binecuvântată la protocol și în analele fundațiunii și să-i implorăm de la bunul Dumnezeu vecinica fericire cu sfinții, iar de la noi și de la posteritate vecinica lui pomenire.”¹⁹

În 1883 a fost cumpărată casa de pe str. Dob nr. 16, în 1884 casa de pe str. Holló nr. 8 și apoi, în 1888, realitățile din Oradea (casa, intravilanul și via, cumpărate de la familia Poynár).²⁰

Cea mai mare investiție a fundației este construirea la începutul secolului al 20-lea a 7 imobile pe intravilanul dintre străzile Király și Dob, care formează „Pasajul Gojdu”. Între anii 1901-1903, s-au construit cele șapte clădiri noi, 4 sînt construcții cu trei etaje și 3 cu două etaje. În total, acest complex arhitectural cu cinci curți interioare, a cărui construcție s-a încheiat în 1905, cuprindea 39 de apartamente moderne, iar la parter 49 de prăvălii și două locuințe pentru portari. Construirea acestui ansamblu de imobile a costat suma de 977.277.20 coroane. În același timp, s-au executat renovări și modernizări la imobilul din strada Holló, care a costat 5.128,09 coroane. Lucrările de construcție din „Pasajul Gojdu” și de reamenajare a imobilului din str. Holló au fost conduse de arhitectul Czigler Győző, ajutat de inginerul Rainer Károly. Prăvăliile și apartamentele au fost închiriate, veniturile obținute fiind utilizate de fundație.²¹

Pe lângă aceste imobile, în sporirea averii au jucat un rol important acțiunile de la băncile „Pesti Hazai Első Takarékpénztár” și „Hazai Bank”. Reprezentanța a știut să economisească, totdeauna a cumpărat acțiuni în împrejurări favorabile. Creșterea continuă a veniturilor fundației se datora faptului că, timp de 50 de ani, două treimi din veniturile acesteia se capitalizau, sporindu-se camelele cametelor. Valoarea totală a fundației se ridică, la 31 decembrie 1917, la 8.390.704 coroane, iar în 1918 a ajuns la peste 10.000.000 coroane. Această sumă este aproximativ de 42 ori mai mare decât cea din anul 1870.²²

„Situția financiară a fundației nu a fost scutită nici de situațiile de criză, care au efectuat viața economică a Ungariei. În anul 1907, de exemplu, fundația înregistrează o pierdere de 108.455,38 coroane, datorită căderii cursului la bursă a acțiunilor ei, situație

provocată de criza generală care a afectat toate piețele financiare din Ungaria în anul 1907.

Pe parcursul anilor șaptezeci și optzeci al secolului al 19-lea, fundația a fost confruntată cu o serie de procese juridice de moștenire, datorii pretinse de rude, clienți ai lui Gojdu, ca Getsó, Stupa, Mandrino, Bogdanovics, Moritz, Freund etc. Avocatul Margaritovics solicita 3.373,70 fl. pentru serviciile aduse lui Gojdu în calitate de secretar personal și ca avocat, inclusiv pentru purtarea unor procese ale fundației. Au fost apoi relațiile delicate cu Melania Gojdu, căsătorită la 14 iunie 1879 cu Nemeshegyi József, care pe parcursul anilor a emis diverse pretenții în legătură cu averea fundației. Conform testamentului, fundația i-a transferat văduvei lui Gojdu după căsătorie suma de 60.000 fl.²³

Primul război mondial (1914–1918) și-a pus amprenta și asupra averii fundației. În anul 1915, reprezentanța a aprobat un împrumut de război în valoare de 250.000 coroane. În 1916 a fost aprobat încă un împrumut de 160.000 coroane, ajungând la suma de 410.000 coroane, contribuție de război, bani care nu au mai fost restituiți fundației din cauza destrămării Austro-Ungariei în 1918. Fundația, în 1916, a acordat un ajutor de 10.000 coroane Orfelinatlui din Sibiu, care ducea lipsă de fonduri bănești, pentru întreținerea copiilor orfani de război. Tot în acest an s-a cheltuit o sumă de 10.000 coroane în favoarea Crucii Roșii.

Trebuie amintit faptul că, din 18 octombrie 1882, averea fundației era administrată de casierul mitropoliei din Sibiu. Concursurile trebuiau trimise la cancelaria fundației din Budapesta, str. Holló nr. 8.

În august 1912 Comitetul fundațional i-a trasat lui Ioan Mihu sarcina de a întocmi un raport și propuneri concrete în legătură cu mutarea reprezentanței Fundației Gojdu de la Budapesta la Sibiu, propunere ce a fost acceptată și pusă în practică și datorită noilor condiții istorice.²⁴

Din aceste fonduri, respectând hotărârile testamentare ale lui Gojdu, reprezentanța a acordat burse, începând cu anul 1871. În spiritul testamentului, stipendiile se acordau pe categorii de stu-

dii, și anume: câte 100 fl. pentru elevii de la școlile elementare și liceale, 300 fl. pentru studenții de la facultățile din provincie, și 400-500 fl. pentru studenții de la universitatea din Pesta, Viena, sau vreo univesitate din afara Imperiului austro-ungar.

Spre a ne da seama de valoarea unei burse, trebuie să arătăm că, după datele pe care ni le oferă *Telegraful Român* din acea perioadă, venitul anual al unui preot era în medie de 400 fl, deși unele parohii de munte aveau un venit anual și sub 200 fl. Un învățător confesional avea de la 150 pînă la 500 fl. salariu anual, deci mai puțin decît o bursă din Fundația Gojdu. Un bursier nou al Fundației putea să-și păstreze bursa din primii ani de liceu pînă la absolvirea Facultății, unii primind chiar și ajutoare speciale pentru examenele de doctorat sau pentru excursii de studii.

Absolvenților de facultăți care urmau să depună examenele de diplomă sau doctorat, li se mai acorda burse încă pentru un an, cît și taxa pentru diplomă. Stipendiile se anulau dacă tînărul pierdea vreuna din calificațiunile cerute în testament și anume:

- Dacă va părăsi caracterul național și bisericesc;
- Dacă va părăsi studiile;
- Dacă va cîștiga avere sau stipendii de la altă fundație;
- După absolvirea studiilor;
- Dacă nu va depune la timp examenele sau va cădea la acestea;
- Dacă va comite vreo faptă imorală.

Prin urmare bursierii erau obligați să prezinte Reprezentanței rezultatele obținute la sfîrșitul anului școlar pînă la 15 septembrie pentru a se acorda stipendii pentru anul viitor. Pentru obținerea bursei în anul I. tinerii întocmeau un dosar cu actele următoare: actul de naștere, atestatul că părinții săi nu sînt în stare de a acoperi spesele pentru creșterea și învățarea lui, precum și actul de studii. Dosarele erau trimise prin episcopiile din Arad și Caransebeș la Mitropolia din Sibiu pentru aprobare. Parohia ortodoxă română din Budapesta recomanda tinerii români din Ungaria.

Conform scopului pentru care a fost înființată fundația, reprezentanța a dezvoltat treptat și activitatea acesteia, mărind în

fiecare an fondurile de stipendii și de ajutoare ocazionale pentru studenții merituoși și lipsiți de mijloace materiale. Cei mai mulți au studiat la renumite universități din Imperiul austro-ungar și din apusul Europei printre care: Pesta, Cluj, Viena, Graz, Berlin, Zürich, Chemnitz, Maribrunn, Jena, Karlsruhe, Leipzig etc.²⁵

Dacă în 1871 s-au distribuit doar 4 burse, în 1872 – 12, în 1873 – 33, în 1884 s-a ajuns la 116, în 1900 la 135, în 1911 la 233, iar în 1917 la 306.

Din *Analele Fundației Gojdu* rezultă că, între 1871-1900, reprezentanța a acordat 1.492 studenților români în valoare de 1.063.968 fl. De asemenea, s-au acordat ajutoare ocazionale pentru obținerea examenelor de diplomă și doctorat pentru 358 de studenți în valoare de 80.409,60 fl. În perioada 1901-1918 s-au acordat 1.835 de burse studenților la diferite universități și școli superioare în valoare de 1.232.906 coroane. De asemenea, au primit ajutoare ocazionale, pentru susținerea examenelor de diplomă și doctorat, 570 de studenți în valoare de 344.442 coroane.

Din cauza scumpirii costului vieții, în perioada 1886-1900, unii studenți – mai ales cei ce se aflau în ultimii ani, cu cheltuieli sporite, cursuri, pregătiri suplimentare etc. – cer mărirea bursei pentru a putea face față cheltuielilor de întreținere. Ca urmare a acestei acțiuni, reprezentanța fundației a fost nevoită să mărească bursele studenților da la universitățile din Budapesta și Viena (medicină, politehnică și silvicultură).

La 8 martie 1898, s-a hotărât înființarea unui internat pentru cazarea a 50 de bursieri universitari din Budapesta, care primeau 500 fl., din care stipendiștii să primească numai o parte, pentru îmbrăcăminte și taxe de studii, din restul bursei li se va asigura masă și lăcaș. Internatul ar fi primit loc în casa fundației la Budapesta, str. Holló nr. 8. Se pare că conducerea reprezentanței prevedea o devalorizare a florinului și încerca să prevină prin diferite măsuri acest lucru. S-a cerut permisul de aprobare de la ministerul cultelor și învățământului public, care ceruse amănunte în privința fondului de bani, și în ce spirit vrea fundația să educă aici tinerimea, solicitând și statutul de funcționare al in-

ternatului. Ministerul dorea drept de control asupra acestui internat. Reprezentanța, în ședința din 31 august 1901, a hotărât să renunțe la constituirea internatului, de teama de a nu fi supravegheat de ministerul cultelor și al învățământului public.²⁶

„Prin apariția Fundației „Gojdu”, sute de tineri sperau că vor putea urma studii gimnaziale sau universitare cu burse „Gojdu”. Arhiva fundației de la Parohia Ortodoxă Română din Budapesta cuprinde mii de cereri și scrisori prin care se solicita burse, însoțite de un extras din cartea de botez, prin care era dovedită religia ortodoxă a solicitantului, atestat de primăria locală privind starea socială a părinților și testimoniul (diploma de bacalaureat) pentru cei care urmau studiile universitare.

Fiecare cerere, fie că se adresa pentru obținerea bursei sau pentru mărirea ei, „suplicantul” o completa cu amănunte privind starea materială a familiei.

Beneficiari în cursul studiilor gimnaziale și universitare de burse și ajutoare Gojdu, majoritatea își manifestă la încheierea studiilor recunoștința față de fundație și față de marele mecenat. Titus Mera, din Șiria (Arad), la 3 august 1885, după ce a urmat zece semestre la facultatea de medicină, îi scrie fundației că „voiu binecuvînta în întreaga mea viață amintirea Marelui Binefacător al națiunii noastre și voiu păstra totdeauna o adevărată și sinceră recunoștință Venerabilei reprezentanțe, care mi-a dat posibilitatea de a-mi face viitorul.”²⁷

Printre bursierii Fundației Gojdu s-au aflat oameni de cultură, savanți și politicieni: Victor Babeș, Valeriu Braniște, Octavian Goga, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Traian Vuia, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Virgil Onițiu, Nicolae Zigre, Teodor Neș, Petru Groza, Constantin Daicoviciu și alții.

Răsfoind *Analele Fundației Gojdu*, am găsit mai mulți bursieri originari din localitățile locuite și de românii din Ungaria de azi. Între 1872 și 1914 au primit burse următorii tineri, originari de pe meleagurile noastre: Zaharia Rocsin (Micherechi); Petru Țegle (Apateu); Victor Popovici (Bichiș), Constantin Kúzdényi (Bichișciaba); Corneliu Kondorosi (Seghedin); Valeriu Onițiu (Seghe-

din); Eusebiu Poynár (Debrețin); Lazăr Popovici (Otlaca); Zaharia Octavian (Seghedin); George Popovici (Bichiș); Iuliu Coste (Cenadul Unguresc); Eugen Popovici (Debrețin); Petru Popovici (Apateu); Iosif Drimba (Apateu); Eugen Pascariu (Bichiș); Iosif Roxin (Micherechi); Valeriu Popovici (Apateu); Ioan Bejan (Micherechi).²⁸

În ajunul primului război mondial, Fundația Gojdu devenise una din cele mai mari fundații de drept privat din Austro-Ungaria, cu ajutorul căreia, în a doua jumătate a secolului al 19-lea, s-a format o intelectualitate numeroasă. Timp de un jumătate de veac, Fundația Gojdu a avut un important rol în activitatea și viața culturală românească din Ungaria. Pe baza prevederilor testamentului, studenți, preoți și învățători săraci, familii numeroase puteau beneficia de ajutorul fundației. Sute de tineri au fost ajutați în studii sau pentru specializare în străinătate. Creînd posibilități materiale tineretului român de a studia la universitățile din Imperiul austro-ungar și în Europa de vest, fundația a contribuit la formarea unei intelectualități române în diferite domenii de activitate.

A fost meritul lui Emanuil Gojdu, care prin testament și-a lăsat cea mai mare parte a averii pentru constituirea fundației, dar și a modului cum el a gândit capitalizarea acțiunilor bancare și de distribuire a burselor. Indiscutabil că la creșterea capacităților de stipendiere a fundației i-a revenit merite deosebite și Reprezentanței, din care pe parcursul anilor, până în anul 1918, au făcut parte mari personalități de culturală, politicieni, înalți ierarhi, oameni întreprinzători, cu experiență în planul vieții economice și bancare, cum erau: Ioan cavalier de Pușcariu, Partenie Cosma, Iosif Gall, Gheorghe Șerb și Ghenadie Bogoevici, a căror viață și activitate va fi prezentată mai jos. Majoritatea acestora aparțineau domeniului politic și cultural, dar în același timp și unei pătri sociale înstărite. Cei pomeniți mai sus au activat cel mai lung timp în Reprezentanță.

Membri distinși ai Reprezentanței „Fundației Gojdu” (1870–1918)

Ioan Cavalier de Pușcariu (1824–1911)

Precum aminteam mai sus, dintre membrii reprezentanței, rolul hotărâtor în bunul mers al afacerilor Fundației l-a avut Ioan Cavalier de Pușcariu. În mai multe rînduri Fundația a fost amenințată cu desființarea.

Pentru a-și putea desfășura activitatea în condiții optime, potrivit prevederilor testamentului lui Emanuil Gojdu, reprezentanța fundației și-a elaborat, de-a lungul vremii, o serie de acte normative.

La inițiativa lui Pușcariu s-a alcătuit și un Regulament pentru afacerile interne ale Fundației. După înlăturarea multor piedici – cu implicarea directă a lui Ioan Pușcariu -, s-a putut trece, din 1871, la împărțirea burselor, anual, mai tîrziu la repararea imobilelor lăsate de Gojdu, la construirea unor noi imobile la începutul anilor 1900. În calitate sa de președinte al Comitetului executiv al Reprezentanței, Ioan Pușcariu a contribuit la vânzarea, în condiții avantajoase, a vilei lui Gojdu din afara Budapestei și la cumpărarea unor noi spații imobiliare în 1883-1884, la întocmirea Statutelor Fundației cu dispoziții privitoare la obiectul și scopul Fundației, la alegerea membrilor Reprezentanței, la modul de acordare a burselor etc. Tot el a inițiat și s-a ocupat de publicarea *Analelor Fundației Gojdu*. Ioan Pușcariu a activat în cadrul Reprezentanței și în Comitetul executiv timp de peste 40 de ani.²⁹

Ioan Cavalier de Pușcariu s-a născut la 10 octombrie 1824 în Sohodol. Este unul din cei nouă copii ai preotului Ioan Pușcașiu, fiind frate cu cărturarii Iosif și Ilarion Pușcariu. După ce a urmat școala primară în comuna natală, s-a înscris, în 1834, la Școala normală germană din Brașov, trecînd, peste trei ani, la gimnaziul catolic. Din 1842, s-a mutat la Sibiu, unde audiază cursuri de

teologie. Între 1843 și 1846, urmează și termină liceul la Cluj, înscriindu-se apoi la Academia de drept din Sibiu.³⁰

Încă din martie 1848, va fi prezent în revoluția românilor transilvăneni. Participă la lucrările Adunării de la Blaj (3/15 mai 1848). A fost ales în „Comitetul permanent” al românilor, cu 25 de membri, cu sediul la Sibiu, prezidat de *Andrei Șaguna*, din care făceau parte *Simion Bărnuțiu*, profesorii *Aron Pumnul* și *Nicolae Bălășescu*, avocații *Avram Iancu*, *Ioan Buteanu*, *Florian Micaș*, *Alexandru Papiu-Ilarian*, câțiva protopopi și preoți, ortodocși și uniți.

Ioan Pușcariu a avut ocazia să cunoască pe tinerii intelectuali moldoveni veniți să ia parte la această Adunare: *Vasile Alecsandri*, *C. Negri*, *George Sion*, *Lascăr Rosetti*. La data de 1 octombrie 1848 a fost numit profesor la școala românească din Brașov-Cetate. În același timp, s-a înrolat în garda națională din Brașov, primind rangul de „tribun major”. La 11 noiembrie 1848 noua administrație românească din Ardeal l-a numit „asesor” (consilier) al districtului Făgăraș și inspector (solgăbirău) al cercului Mândra, unde va rămâne pînă în martie 1849. Cu ocazia numirii în această funcție, *August Treboniu Laurian* și *Ioan Bran de Lemeny*, care l-au propus, i-au schimbat numele din Pușcașu în Pușcariu, formă pe care și-au însușit-o și au preluat-o apoi toți ceilalți membri ai familiei.³¹

După înăbușirea revoluției, Pușcariu va îndeplini diverse funcții în administrația din districtul Făgărașului. Și-a reluat postul de subprefect la Făgăraș, după care au urmat alte funcții încredințate de autoritățile habsburgice: „comisar chesaro-regesc” (pretor) pentru administrarea cercului Perșani (10 ianuarie 1850), apoi al cercului Viștea de jos (20 ianuarie 1851), adjunct la Judecătoria din Deva (20 martie 1851), judecător la Pui, în Țara Hațegului (31 decembrie 1851), pretor în cerceul Șercaia, cu sediul la Veneția de Jos, în districtul Făgăraș (21 noiembrie 1854), ca apoi să fie numit „concupist” la Cancelaria aulică transilvană din Viena (7 martie 1861), funcție pe care o deține efectiv pînă în 13 mai 1861. La 25 ianuarie 1862 a fost numit „administrator suprem” (prefect) al comitatului Târnava. Din 29 august 1865

pînă în 19 iunie 1867 a îndeplinit funcția de „căpitan suprem” al districtului Făgăraș, deși n-a putut să se ocupe îndeaproape de rezolvarea problemelor românești de aici, căci în aceeași perioadă era ales și deputat în Dieta Transilvaniei.

După crearea statului dualist austro-ungar, în 1867, Ioan Cavaleriu de Pușcariu a îndeplinit alte două funcții, deosebit de onorante: consilier de secție în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, ca referent pentru problemele Bisericii Ortodoxe, ministru fiind baronul *Eötvös József*, prietenul lui *Andrei Șaguna* (din 4 decembrie 1867), apoi judecător (jude septemvir) la forul judiciar suprem al Ungariei („curia regească”) din Budapesta, din 13 mai 1869. În această ultimă funcție a rămas pînă la pensionarea sa din 1 mai 1890. După pensionare s-a retras în Branul natal. Despre activitatea sa în Ministerul Cultelor mai jos o să evocăm câteva aspecte legate de aprobarea Statutului Organic al Bisericii Ortodoxe Române. La 10 iulie 1864, Pușcariu a fost decorat cu ordinul austriac „Coroana de fier” clasa III, pe baza căreia i s-a acordat – lui și urmașilor – rangul de „cavaler”. Așa se explică semnătura sa, de acum înainte, Ioan Cavaler de Pușcariu.³²

În afară de participarea la evenimentele din 1848, putem nota multe acțiuni național-politice la care a participat activ Ioan Cavaler de Pușcariu. De pildă, în urma unui memoriu al celor doi ierarhi români, mitropolitul *Alexandru Șuluțiu* din Blaj și episcopul *Andrei Șaguna* din Sibiu, către împăratul Francisc Iosif I, s-a aprobat convocarea unei Conferințe (Adunări) naționale a românilor la Sibiu. Lucrările acesteia s-au desfășurat între 13 și 16 ianuarie 1861, fiind prezidate de cei doi ierarhi, cu participarea a 160 de intelectuali români. Ioan Pușcariu se număra printre ei, fiind ales notar (secretar) al Conferinței. S-a decis să fie reactivat vechiul „Comitet permanent” – ales la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 -, din care făcea parte și Pușcariu. Conferința a cerut recunoașterea românilor ca „națiune politică” și „independentă” față de celelalte națiuni, precum și dreptul de a folosi limba română în viața publică alături de limbile maghiară și germană.

Între anii 1863–1864, Pușcariu a făcut parte din Dieta de la Sibiu, formată din 125 de deputați aleși și 40 de „regaliști”, numiți direct de autoritățile de stat dintre români, maghiari și sași. În Dieta de la Cluj din noiembrie 1865, Ioan Pușcariu, pe atunci „căpitan suprem al districtului Făgăraș”, a fost numit direct de Guvernul Transilvaniei, între cei 34 de „regaliști” români. El a făcut parte și din așa-numita „Dieta de încoronare” de la Budapesta, din 1867–1868, ales din partea districtului Făgăraș. În cadrul acelei Diete, în 1868, Pușcariu a luat cuvântul în câteva rânduri. De exemplu, când a fost pus în discuție proiectul Legii naționalităților, el votând, alături de alți deputați români, împotriva legii. A luat cuvântul și în cadrul discuțiilor pe marginea Legii învățământului. De asemenea, a luat cuvântul și la discutarea Legii privind unirea Transilvaniei cu Ungaria, cerând ca în prealabil să se poarte discuții cu reprezentanții naționalităților nemaghiare din Transilvania.³³

Reamintim că în timp ce făcea parte din Dieta zisă „a încoronării” de la Pesta, mai precis la 4 noiembrie 1867, Pușcariu a fost numit consilier de secție în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii condus de baronul Eötvös József. A lucrat ca referent pentru problemele Bisericii Ortodoxe din Ungaria. A deținut acest post până în 13 mai 1869. În această calitate, a contribuit efectiv la aprobarea *Statutului Organic* din 1868 de către autoritățile de stat maghiare, în cursul anului 1869. „Congresul a aprobat textul revizuit al lui Șaguna, care va deveni cunoscut ca Statutul Organic, la 19 octombrie 1868 și l-a înaintat împăratului spre sancționare. Un comitet al Ministerului ungar al Religiei și Educației, sub președinția lui József Eötvös, l-a examinat și aprobat cu schimbări minore. Cea mai importantă dintre acestea specifică dreptul împăratului la „inspecție supremă” asupra chestiunilor bisericești și stipula că paragrafele privind conducerea școlilor și folosirea limbii române ca limbă oficială a Bisericii vor trebui să se conformeze legislației ocupându-se în mod specific de aceste chestiuni. În comitet s-a pus problema dacă aceste schimbări și altele nu necesită supunerea din nou a întregului document unui congres național bisericesc special pentru aprobare înaintea sancțio-

nării lui de către împărat. Cei doi membri români ai comitetului – Ioan Cavaler de Pușcariu și George Ioanovici, amândoi consilieri apropiați ai lui Șaguna – au pledat împotriva altor amânări. Ca și Șaguna, ei erau îngrijorați de ostilitatea arătată de mulți politicieni unguri în parlament față de naționalitățile nemaghiare și doreau să evite „complicațiile”. Ei au acceptat modificările propuse de minister doar cu condiția aprobării lor de către următorul congres bisericesc regulat. La 28 mai 1869 Statutul Organic a primit sancționarea împăratului. Țelul pe care și-l propusese Șaguna în aprilie 1848 s-a realizat.”³⁴

Statutul Organic a încoronat opera bisericească a lui Andrei Șaguna, consacrand autonomia deplină a Bisericii Ortodoxe Române și caracterul ei național. Bineînțeles alături de Șaguna mulți intelectuali români din Transilvania și Ungaria au luptat pentru această cauză. Mulțumită lor s-a ajuns la autonomia bisericească.

Ioan Cavaler de Pușcariu a fost prezent și la lucrările Conferinței din Miercurea la 1869. Atunci s-a creat *Partidul Național Român din Transilvania*, în frunte cu fostul său coleg *Ilie Măcelariu*, când s-a proclamat ca tactică politică „pasivismul” (la care aderaseră și *George Barițiu*, *Ioan Rațiu*, *Visarion Roman* etc.).³⁵ Conferința s-a bucurat de o largă participare: au fost înscriși oficial 291 de delegați din întreaga Transilvanie. Marea lor majoritate provenea din clasele educate: avocați, învățători, preoți și oficanți publici. Delegații au dezbătut meritele relative ale „pasivismului” și „activismului” politic. Activiștii prezenți și-au apărat cu vigoare poziția. *Iosif Hossu*, avocat din Cluj și membru al dietei transilvane în 1865, și *Ioan Cavaler de Pușcariu* erau purtătorii de cuvânt al activiștilor. Pușcariu a trebuit să admită că deputații români din dietele de la Cluj și Pesta nu au realizat prea mult, dar a demonstrat că, cel puțin, s-au făcut auziți. El a socotit că „pasivismul”, oricât de complet ar fi, va da greș, pentru că românii nu sînt singurii locuitori ai Transilvaniei; maghiarii și sașii își vor alege propriii lor deputați, iar dieta va promulga legi indiferent de ceea ce vor face ei. În ciuda tuturor argumentelor împotriva, moțiunea pentru adoptarea „pasivismului” ca politică națională

obținuse aprobare covârșitoare la Miercurea.³⁶ Pușcariu și alții – mai ales apropiații mitropolitului Andrei Șaguna – n-au fost de acord, militând, în continuare, pentru „activism”, adică pentru participarea românilor transilvăneni la viața de stat chiar și în noile condiții create după proclamarea statului dualist austro-maghiar. Ca promotor al „activismului” politic Pușcariu s-a și retras de la lucrările Conferinței de la Miercurea, fiind apoi atacat în paginile unor ziare românești ca *Federațiunea* și *Albina*, care aveau la programul pasiviștilor.³⁷

În pofida acestui eșec, Pușcariu a militat pentru reluarea „activismului” și în anii următori, deși calitatea sa de judecător (jude suprem) la Curia regală din Budapesta era incompatibilă cu activitatea politică. El îi împărtășea însă lui Șaguna o serie de opinii în vederea reluării politicii activiste, prin mijlocirea fratelui său Ilarion. O conferință a Comitetului național care a avut loc la Sibiu, în 5-6 mai 1872, susținută și de el, n-a dus la rezultatele scontate. A tipărit atunci o broșură în care expunea revendicările românești și care – spera el – ar fi trebuit să fie aprobate de un Congres național: *Cauza română la 1872 cu espunerea de principii, dată publicului român spre a le folosi și a se orienta la statorirea unei programe naționale*, Sibiu, 1872. O conferință s-a și întrunit la Alba Iulia, în iunie 1872, dar „pasiviștii” au reușit și de data aceasta să-și impună punctul de vedere. Practic, cu această Conferință Pușcariu și-a încheiat misiunea politică, în calitate de promotor al „activismului”.

„A reapărut pe scena politică abia la 14-15 martie 1884, când s-a decis, la Budapesta, crearea *Partidului Moderat Român*, inițiat de mitropolitul *Miron Romanul*, la care au aderat prea puțini români, majoritatea având funcții de stat. Acest partid a adus o nouă sciziune între români, el fiind dezavuat nu numai de români, ci chiar și de cercurile guvernamentale maghiare. Abia în ianuarie 1905, Pușcariu a avut bucuria să vadă reluarea politicii activiste, decisă de Conferința Partidului Național Român de la Sibiu.”³⁸

Pușcariu a fost unul din animatorii vieții culturale a românilor

din Transilvania și Ungaria în secolul al 19-lea. Propunerile sale au constituit punctul de plecare al constituirii ASTREI, participând efectiv la elaborarea statutelor societății.³⁹ *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (prescurtat: ASTRA) a încununat numeroasele proiecte precedente de constituire a societăți culturale și literare care să servească interesele românilor. Șaguna, când a fost informat că nu se poate lua nici o măsură pînă ce nu vor fi examinate statutele societății, i-a invitat pe *George Barițiu*, *Timotei Cipariu* și *Ioan Cavaler de Pușcariu* să pregătească proiecte separate. El însuși a întocmit propunerile într-un singur text, pe care le-a depus apoi spre aprobare guvernului transilvănean. Răspunsul a fost favorabil. Guvernul a făcut doar câteva modificări minore în proiect. La o întrunire din 21 martie 1861, prezidată de Șaguna, toți semnatarii petiției originale au ratificat amenda și la 6 septembrie împăratul a aprobat oficial crearea societății. Întrunirea de întemeiere a ASTREI a avut loc la 4 noiembrie 1861. Pînă în 1867 *Andrei Șaguna* a fost președintele acesteia.⁴⁰ Pușcariu a fost membru activ al acestei societăți, a ținut prelegeri la adunările generale ale acesteia și a fost membru ordinar al secțiunii istorice. După ce s-a pensionat și s-a retras la Bran, a îndrumat și a sprijinit activitatea despărțământului local al ASTREI.

Ioan Cavaler de Pușcariu a participat activ și la acțiunile culturale și bisericești din capitala Ungariei. Era prieten bun cu mai multe personalități cunoscute. A sprijinit scopul lui *Iosif Vulcan* și al *fraților Mocioni* pentru constituirea *Societății pentru fond de teatru*. Cîțiva ani el a fost cassarul societății.

Pușcariu a fost prezent în viața culturală și prin lucrările sale literare, lingvistice, juridice și mai ales istorice, datorită cărora a fost ales în cel mai înalt for cultural-științific, *Academia Română*, întîi ca membru onorar (1877), apoi ca membru activ sau titular din 1900.

El este ales membru onorar și la *Ateneul Român*.

Preocupat de trecutul românilor, Pușcariu a alcătuit studii de istorie, între care se disting cele două volume cuprinzînd *Date istorice privitoare la familiile nobile române* (1892, 1895). Volumele

sale de amintiri: *Reminiscenție din anul 1860* (semnat cu pseudonimul Un contemporan) și *Notițe despre întâmplările contemporane* (1913) cuprind date despre viața politică și socială a Transilvaniei pînă în 1890 și sînt scrise într-o limbă cursivă, vioaie. S-a implicat și în disputele filologice ale timpului, dar a militat, ca și Timotei Cipariu și George Barițiu, și pentru ortografia etimologică, numită și cipariană. În anul 1878 a tipărit mai multe articole cu titlul *Considerațiuni ortografice*, în revista *Familia* a lui Iosif Vulcan.⁴¹

A decedat în 24 decembrie 1911 la Sohodol. *Ioan Lupăș*, în necrologul său despre Pușcariu, scrie următoarele: „Cariera lui administrativă și politică ni-se prezintă ca una dintre cele mai bogate peripeții, dar și în rezultate strălucite. Pe altul l-ar fi absorbit cu totul gîndurile carierii administrative ori l-ar fi înghițit vîrtejul schimbărilor politice, cari s-au succedat atît de repede în cei din urmă 60 de ani. Ioan Pușcariu însă a fost înzestrat cu multă putere de muncă și însemnată energie a voinții. Oricît de grele și număroase au fost îndatoririle înaltelor oficii ce a ocupat, pe lîngă îndeplinirea acestora, a reușit să găsească totdeauna căile și mijloacele potrivite spre a-și îndeplini cu cinste și datoriile față de poporul din care a ieșit, față de credința și cultura acestui popor.

În privința aceasta Pușcariu pare a fi urmat sfatul pe care i-l dăduse Șaguna într-o epistolă, în care îl lauda, că are „logică bine fundată” și îi spunea următoarele: „inteligența română întreagă din Ardeal a fost desperată la denumirea ta de comite suprem... Omul e o creatură mizerabilă, dacă nu se folosește de independența sa personală: atunci în deșert se va lupta pentru independența sa socială și civilă.” Partida contrară „identifică patriotismul cu ungurismul”. De aceea te-a ales comite suprem, căci te-a crezut, că „ai fost însuflețit de treaba ungurismului”. „Frate, arată acestei partide greșeala sa cea colosală și deschide-i ochii, ca să știe ce e patriotismul adevărat. Astăzi vorbim înaintea Europei, nu înaintea a 5 milioane de Unguri.”

(...) Pușcariu a lucrat întocmai. A căutat totdeauna calea patriotismului adevărat. Fără a face mult zgomot în jurul numelui

său, fără a crede, că cu vorbe mari și răstite ar putea cineva să scoată lumea din țîțni, el și-a dat totdeauna silința să înțeleagă deplin realitatea împrejurărilor, și edificînd pe ea ca pe o temelie sigură, să facă pentru neamul său, chiar în calitate de funcționar al statului, tot binele de care era capabil.”⁴²

Partenie Cosma (1837–1923)

Partenie Cosma s-a născut la 12 februarie 1837, în familia unui cojocar din Beiuș. A urmat gimnaziul în localitatea natală, pe care l-a absolvit în anul 1855. La vîrsta de 18 ani se înscrie la teologia din Arad, însă după trei trimestre abandonează studiile și, în 1857, se înscrie la facultatea de drept din Pesta. În timpul studenției, în capitala ungară lucrează la cabinetul de avocatură al lui *Emanuil Gojdu*, este cantor la biserica greco-românească de pe piața Petőfi din Pesta și scria pentru ziare importante ale intelectualității românești precum *Telegraful Român* și *Concordia*, intervenind cu relatări despre activitatea Parlamentului din capitala ungară. A participat cu alți studenți colegi la fondarea *Societății „Petru Maior”*, fiind primul președinte ale acesteia.⁴³ În 1861 termină studiile de drept și își ia diploma de avocat în drept comercial și cambial la Facultatea de drept din cadrul Universității din Budapesta. Practica judiciară a făcut-o în biroul marelui avocat Emanoil Gojdu, fiind și secretar particular, continuînd relațiile pînă la sfîrșitul vieții acestuia. Partenie Cosma a devenit membru în Reprezentanța Fundației Gojdu în 1889.⁴⁴

Despre Gojdu, Partenie Cosma a scris următoarele în *Enciclopedia Română*:

„Gojdu trăia simplu și igienic. El bea numai apă. Era mîndru de originea sa de român ortodox și asta o manifesta oriunde i se dădea ocaziunea, atît cu cuvîntul, cît și cu fapta. Ceea ce nu era lucru mic atunci și nu este lucru mic nici astăzi în Pesta, casa lui atît nainte cît și după 1848 era recunoscută de casă românească, unde toți Românii erau bine primiți și sprijiniți. În cancelaria lui advocațională aplica numai tineri Români. Trăiesc încă mulți din acei tineri universitari de odinioară, cari Duminicile și serbătorile

după amiazi vara le petreceau în vila lui Gozsdu, unde fără nici o invitare erau bineprimiti și ospetați. Gozsdu își petrecea cu ei, glumea și cânta cu ei cântece naționale, însuflețindu-i pentru idealuri naționale. Era unul din acei rari bătrâni din Ungaria, cari aveau ferma speranță în viitorul națiunii române...⁴⁵

Emanuil Gojdu este unul dintre membrii fondatori ai Școlii de Arte și Meserii din Budapesta, deschisă la 1846, instituție care în 1871 va deveni Universitatea Tehnică Regală Maghiară.⁴⁶ În 1862 studențimea română din Pesta îl sprijină cu bani pe viitorul pictor *Nicolae Popescu* sosit în capitala Ungariei pentru studii. Acesta este recomandat lui Emanuil Gojdu care, în calitatea sa de membru fondator al Școlii de Arte și Meserii, intervine cu toată autoritatea și *Nicolae Popescu* este înscris la cursuri. Un fost student bihorean își reamintește despre acest fapt în paginile *Viitorulului* din Pesta, în felul următor:

„Nu pot a nu-mi aduce aminte de o altă faptă frumoasă, umanitară a tinerilor români din Budapesta, care revarsă o lumină foarte favorizată pentru cugetele și simțămintele lor.

A venit odată de la Timișoara un tânăr român la Partenie Cosma, acărui cvartir era primul „Hotel” al tinerilor veniți la Pesta, spunînd, că el este pictor și ne mai avînd ce să învețe la Timișoara, ar dori să se perfecționeze în arta picturii la Conservatoriul de pictură din Budapesta. Sărac cum era, fără nici un cruceriu în pungă, tînărul nostru fu primit cu mare bucurie, aflînd pe un tînăr român pe o altă carieră de artă, pe care pînă acuma n-a umblat nici unul.

Acest tînăr a fost *Nicolae Popescu*.

Partenie Cosma, care vorbea puțin, dar făcea mult pentru colegii săi tineri români, a și făcut deloc o colectă spre ajutorarea acestui tînăr talentat; apoi a mijlocit prin Emanuil Gozsdu, ca *Popescu* să capete instrucțiune gratuită în Conservatoriu. Aceasta însă nu era destul pentru susținerea lui *Popescu*. Cosma deci a făcut, ca fiecare jurist român, fie a fi fost oricît de sărac, s-a deobligat a da pentru *Popescu* 50 cr. la lună, prin ce pictorul nostru devenise la un ajutoriu lunar de circa 24 fl., iar cvartir avea la Partenie Cosma.

Popescu, făcîndu-și studiile cu multă sîrguință, timpul său liber l-a folosit pentru facerea unei icoane bisericești intitulată „*Întoarcerea lui Saul*” și acest prim op frumos al său un concept independent, l-a oferit tinerimei române din Budapesta, în semn de recunoștință, tinerii însă, voind a păstra aceasta icoană frumoasă cu culori în ulei, au donat asemenea în semn de adevărata stimă reverenția Dlui *Ioanichie Miculescu*, care și astăzi păstrează în odăile sale primul op a renumitului pictor român *Nicolae Popescu*.

El abia după un an și jumătate și-a finit studiile sale în Pesta, avînd a le continua la Viena. Ei bine! dar de unde paralele necesare?

Partenie Cosma a știut să ajute și aicea. El adevărat văzînd la doamna Haica, soacra Dlui Dr. Aurel Maniu portretul scobit în oțel a lui *Mihai Viteazul*, a cerut acest portret frumos spre a-l putea întrebuința spre un scop filantropic.

Cosma a și făcut contract cu renumitul sculptor din Pesta, Rohu, spre a decopia portretul lui *Mihai Viteazul* în cel puțin 1000 de exemplare și să-l și părească pe hîrtie fină. – Aceasta s-a și realizat peste cîteva săptămîni, și – lumea română din Budapesta fu inundată cu portrete d-alui *Mihai Viteazul*, constînd exemplariul 1 fl. v. a. și a avut o trecere atît de mare, cît din venitul curat pictorului nostru i s-a dat succesive aproape la 700 fl. ajutoriu, care i s-a trimis la Viena.

Încît știu eu, pe pictorul nostru, care făcuse deja progres admirabil în arta de pictură, în Viena l-a luat sub scutul său B. G. Popovits, comerciant de nume bun și român zelos. De la Viena s-a dus apoi *Popescu* la Roma pe spesele mecenatului său, Mocioni, de unde și reieși ca artist admirat de la care și la expoziția universală din Viena la anul 1873 au fost expuse două icoane minunate, admirate și binecuvîntate chiar de cătră Sfinția Sa Piu al X. Papa de la Roma. Prin moartea lui grabnică urmată pe la anul 1878, românii au pierdut în *Popescu* un luceafăr puternic de pe orizontul artei de pictură.

Vedeți, cum lucrau și cum se însuflețeau înainte de 25 ani tinerii români din Budapesta pentru tot ce era frumos, nobil, folositor și național!⁴⁷

În 1863, Partenie Cosma se reîntoarce în Beiuș, unde-și va deschide un birou avocațial, în scurt timp fiind recunoscut ca un bun jurist. Deși ortodox, el era ales de către episcopia greco-catolică din Oradea ca avocat al domeniilor episcopale.

S-a căsătorit de două ori. Partenie Cosma, în timpul studiilor la Budapesta, a cunoscut-o pe prima sa soție, *Irma Stupa*, fiica lui George Stupa⁴⁸, unul dintre cei mai cunoscuți farmaciști români din capitala ungară (și el membru al Reprezentantei Fundațiunii Gojdu și al conducerii bisericii greco-române). Prima sa căsătorie a avut loc în anul 1866 cu Irma Stupa⁴⁹ cu care a avut doi copii: Eugenia, decedată la vârsta de 6 luni, și Gheorghe, decedat la vârsta de 4 ani. Prima soție a decedat în floarea vieții sale.

În 7 iunie 1874, Partenie Cosma s-a căsătorit a doua oară cu *Maria Roman* din Mizieș, înrudindu-se astfel cu *Miron Romanul*, episcopul Aradului. Din această căsătorie s-au născut cinci copii: Lucia, Hortensia, Minerva, Remus și Romul.⁵⁰

Doi ani mai târziu, Miron Romanul este ales mitropolit. La insistențele lui, familia Cosma se mută la Sibiu în 1876, pe atunci centrul politic și cultural al românilor din Transilvania. Aici Cosma și-a deschis un cabinet de avocatură și beneficiind de prestigiul câștigat în Bihor și de legăturile de rudenie cu mitropolitul, evoluează rapid în rîndurile intelectualității românești. În această perioadă se pune la cale înființarea institutului de credit „Albina”, pentru care se ocupă de strîngerea subscripțiilor de acțiuni din zona Beiușului, apoi devine avocat al acesteia. Printre primele măsuri pe care le-a luat ca avocat al băncii era reorganizarea biroului juridic și rezolvarea numeroaselor procese pe care institutul le avea cu foștii debitori. Prin natura problemelor pe care le înfruntă, călătorește mult prin tot Ardealul și are ocazia să cunoască îndeaproape realitățile economice ale românilor.

După moartea lui Visarion Roman, creatorul Băncii ALBINA, în anul 1885, Partenie Cosma este numit directorul băncii. Sub conducerea lui Partenie Cosma, banca s-a consolidat financiar, prestigiul ei crescînd în toată Transilvania și în Banat, deschizîndu-se filiale în Mediaș, Tg. Mureș, Lugoj și în alte localități. Banca a

contribuit considerabil la emanciparea economică a țăranilor români, cumpărînd mari suprafețe de pămînt mai ales de la grofii maghiari, suprafețe pe care le-a vîndut țăranilor sub forma creditului ipotecar, lucru care nu a scăpat atenției autorităților maghiare. Sub conducerea lui Partenie Cosma, din beneficii se repartizau anual sume importante în scopuri de binefacere. Astfel au contribuit cu suma de 10 mii de coroane la construirea Catedralei din Sibiu, el participînd direct la adunarea fondurilor necesare, fiind sufletul realizării proiectului inițiat de Șaguna, lucru recunoscut cu ocazia sfințirii catedralei în anul 1906.⁵¹

De asemenea, a contribuit cu importante sume la construirea Muzeului Asociațiunii, a Institutului teologic (Academia Andreiană), a numeroase biserici și școli; a sprijinit financiar ASTRA, a acordat burse studenților. O mare realizare era înființarea unei cantine, numită Masa Studenților, unde primeau un prînz gratuit numeroși elevi care studiau în Sibiu la liceul maghiar de stat. Acești elevi stăteau în „gazdă în Sibiu” și mîncau de regulă hrana rece adusă în „traistă” de către părinți cînd veneau la oraș. La această masă au mîncat și elevii Octavian Goga, istoricul Ioan Lupăș și alte personalități.⁵²

O intensă activitate a depus Partenie Cosma pe tărîm bisericesc, participînd la redactarea *Statutului Organic*, a Normativelor, regulamentelor și instrucțiunilor privitoare la organizarea și guvernarea bisericii, timp de 50 de ani făcînd parte din toate corporațiile bisericești. Numele lui este încrustat în marmură în partea dreaptă la intrarea în Catedrală, ca membru în Consistoriul Arhidiecezan.⁵³

Prin activitatea sa devine foarte cunoscut în rîndul românimii bihorene, încît în 1872 este ales pentru prima dată deputat în circumscripția Beiușului din partea Partidului Național Român. Pînă în 1881 era reales de două ori. În Dieta maghiară a luat de numeroase ori cuvîntul și a susținut interesele românilor. A jucat un rol important în unificarea Partidului Național Român, iar în 1881 a fost primul președinte al partidului astfel unificat.⁵⁴

Contribuția bănească a lui P. Cosma era foarte mare, mai ales la construirea Catedralei Ortodoxe din Sibiu și la lucrările de la

clădirile Facultății de Teologie „Andrei Șaguna”, om al faptelor și al gândirii de perspectivă, organizator și conducător desăvârșit. Din realizările sale, mai amintim și înființarea „Solidarității”, asociația Instituțiilor financiare românești din Ardeal, din 1907 și a *Revistei Economice*, prima revistă de specialitate economică. A înființat Școala de Arte și Meserii, Școala Primară de Fete, a sprijinit introducerea electricității alături de dr. Carll Wolf, precum și realizarea căilor ferate Sibiu-Turnu Roșu, Sibiu-Vinț. A colaborat și la ASTRA, făcând parte din conducere ajutând, de asemenea, cu mari sume de bani. A finanțat ziare, reviste, biblioteci școlare etc.

A sprijinit-o pe soția sa la înființarea *Reuniunii femeilor române din Sibiu*, la înființarea Școlii Civile de Fete cu internat ridicată de ASTRA, la crearea școlii de Industrie Casnică și a Școlii de Menaj condusă de Maria Cosma. Ajută organizarea Expoziției Etnografice de la Sibiu în 1881.

În casa lui au avut loc întâlniri cu marile personalități ale vremii, mai ales după ce *Octavian Goga* s-a căsătorit cu fiica sa cea mai mică, Hortensia Cosma.

La începerea Primului Război Mondial, familia trece Carpații și după nenumărate peripeții ajunge în Italia, stabilindu-se la Genova, unde participă la organizarea Legiunilor Române din Italia, sub președinția lui Tache Ionescu. În 1919 se reîntoarce, găsind țara reîntregită.

P. Cosma, apărătorul neînfricat al dreptului națiunii române a supraviețuit, fiind printre pușinii conducători de vârstă sa care au reușit să fie martori la realizarea unității naționale. A fost numit membru al Ordinului Coroana României, în grad de „Mare Cruce”. A trecut în eternitate în 22 septembrie 1923, la Călimănești, fiind înmormântat la Sibiu, făcându-i-se funeralii naționale.

Partenie Cosma a trăit în cea mai frământată perioadă din istoria Transilvaniei, fiind unul din fruntașii români care au contribuit la făurirea acestei istorii. A luptat pentru dreptatea socială, economică și politică a românilor, rămas în memorie ca

strălucit ctitor al organizării economice, juridice și financiare a Transilvaniei.

Cele mai cunoscute merite ale lui P. Cosma sînt legate de lupta pentru organizarea creditului în Transilvania, continuînd și desăvârșind opera începută de Visarion Roman, în 1872, prin înființarea Institutului de credit și economie „Albina”, pe care l-a condus ca director executiv mai bine de treizeci de ani.

Dr. Iosif Gall (1839–1912)

Iosif Gall în a doua jumătate a secolului al 19-lea a fost una din cele mai distinse personalități ale politicii, luptei naționale și bisericii românești ortodoxe și un binefăcător entuziast al ei. A promovat apoi cu o dărnicie rară toate acțiunile românești.

S-a născut în Cluj în 1839, ca fiul protopopului Grigore Gall. A studiat întâi în Cluj, apoi în Viena, unde a primit diploma de doctor în științele juridice în 1861. După o practică avocațială de un an a intrat la cancelaria aulică transilvană în Viena, de unde în 1867 a fost transformat la ministerul de justiție ungar, de acolo la tribunalul suprem transilvănean, apoi la secțiunea ardeleană a septemviratului și în fine la Curtea de casație din Budapesta, unde a funcționat în calitate de consilier pînă la 1881.

„Demisionînd din postul din urmă a fost decorat cu ordinul Coroana de fier cl.III și a trecut pe cariera politică, fiind ales deputat în circumscripția Recaș din Banat, unde are o mare proprietate de pămînt. În aceste vremi de frumoase lupte românești, cînd bărbații conducători ai noștri se convinseseră pe deplin, că o colaborare cu ungurii este făcută cu neputință chiar prin spiritul lor de intoleranță șovină, I.Gall nu-și pierduse însă toate speranțele și a făcut încercarea îndrăzneată de-a iniția o propagandă cu scopul unei apropieri române-maghiare.”⁵⁵

Sprijinind orientarea politică a mitropolitului Miron Romanul, precum și înființarea Partidului Moderat Român⁵⁶ a înființat în 1884, la Budapesta ziarul *Viitorul* care însă n-a avut nici un răsunet în opinia publică românească. Programul acestui partid

a fost identic cu programul Partidului Național de la 1881, cu excepția punctelor referitoare la autonomia Transilvaniei și la reforma electorală pe baza sufragiului universal.

Deputații moderați de pe acele vremuri, au intrat, împreună cu conducătorul lor, în partidul guvernamental, având aici numeroase ocazii de a se convinge de reacredința politice șovine, special de reacredința primului ministru Coloman Tisza, care n-a dat nici o atențiune serioasă dezideratelor deputaților români moderați. În asemenea împrejurări ei au trebuit să încerce deziluzii amare, iar ziarul *Viitorul* a fost desființat după o existență de abia doi ani.

Totuși, considerăm că merită să prezentăm revista *Viitorul*. Era o gazetă politică, economică și literară. Apărea la Budapesta, de trei ori pe săptămână, de la 20 decembrie 1883 – pînă în 12 aprilie 1885. Primul redactor responsabil a fost *Zamfir C. Rozescu*, înlocuit în martie 1884 de *dr. Corneliu Diaconovichi*.

În martie 1884 se înființează un nou partid politic, Partida Națională Română Moderată, al cărei președinte devine mitropolitul *Miron Romanul*, iar secretar este numit *Gheorghe Șerb*, înalt funcționar la Curia regească din Budapesta. Se întocmi și o Programă, care prevedea respectarea legilor statutului, participarea la alegeri și extinderea activismului și în Transilvania. *Viitorul*, care apărea la Budapesta, deveni oficial organul de presă al noului partid. Membrii întemeietori ai acestui partid erau: *Miron Romanul*, *Iosif Gall*, *Gheorghe Șerb*, *Sigismund Catoca*, *Ludovic Csato*, *Atanasie Cimponeriu*, *Gerard Venter* și alții.⁵⁷

Avînd deviza „Activitate și legalitate. Dreptate și frăție”, *Viitorul* își propunea să apere drepturile românilor din Transilvania și Ungaria pe cale legală, respectînd constituția și urmărind să colaboreze, pe terenul politicii, cu ungurii. În paginile rezervate activității culturale și literare, ziarul publică știri și dări de seamă de la adunările și manifestările artistice ale societăților studențești române din Budapesta sau de la ședințele *Societății pentru fond de teatru român*. Colaborează aici At. M. Marienescu, I. de la Buceci [Ioan Pușcariu], Catone Indoleanu, Alexiu Solymosi, Matilda Cugler-Poni, P. Oprișor.

Urmărind cu interes viața culturală din București, *Viitorul* reproducea, îndeosebi din *Românul*, articole de istorie semnate de A. D. Xenopol și Gr. G. Tocilescu, rezumatele conferințelor lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Paginile de literatură originală sînt mediocre. Un interes deosebit este arătat literaturii clasice maghiare și în special lui Petőfi.⁵⁸

Iosif Gall, ca mare proprietar, a fost susținător al activității băncilor românești, în calitate de acționar și membru fondator al acestora. Astfel, alături de familia *Mocioni*, se numără printre întemeietorii băncii „Timișana” (1885), iar mai tîrziu printre acționarii și fondatorii „Băncii Generale de Asigurare” din Sibiu (1911).⁵⁹

La 1887, Iosif Gall a fost numit membru al casei magnaților, care l-a ales notar. El este al doilea notar român în casa magnaților, cel dintîi a fost Emanuil Gojdu în 1861.⁶⁰

De la bun început s-a interesat și de soarta Bisericii sale și a ajutat și cu banul toate inițiativele ei. A luat parte la multe din sinoadele și congresele acestei biserici și a fost un om foarte religios, care ținea cu tot sufletul de legea sa străbună.

Ca fiu de protopop, dr. Iosif Gall, toată viața sa, a rămas atașat Bisericii Ortodoxe Române, și pe care a sprijinit-o din toate puterile. A luat parte și la primul Congres Național Bisericesc (1868) prezidat de *Andrei Șaguna*, în care s-a dezbătut și s-a votat *Statutul Organic* al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria; a primit cu satisfacție însărcinarea de a duce mai departe lucrările referitoare la înființarea enoriei române ortodoxe din capitala Ungariei începute de *Atanasiu Cimponeriu*.

După multă muncă organizatorică cu aprobarea poliției la data de 11 martie 1900 s-au putut întruni românii ortodocși din Budapesta și din împrejurimi într-o adunare, care a avut loc la hotelul „Angol királyné”, „în afacerea constituirii de parohie matră”.

Semnificația și importanța acestei adunări o descrie cu multă vervă dr. Iosif Gall care, în calitate de președinte, precizează că „...ne-am adunat azi, ca să punem temelile unui adăpost, unde

să pășească cu mărire dulcea noastră limbă și de unde numai odată cu viața se va putea depărta...Ne-am întrunit azi, ca să clădim o sfântă biserică pentru familiile și băieții noștri, care stau aicea ca o turmă risipită. Știe toată lumea că românului cele mai scumpe odoare sînt: biserica și limba, pentru înflorirea lor toți ne unim pururea...”

Biserica română din Budapesta care în sfîrșit s-a fondat în 1900 (mai jos o să prezentăm și detaliile constituirii acesteia) a avut un cor foarte bine organizat și reușit. Iosif Gall a susținut de multe ori activitatea acestuia.⁶¹

Iosif Gall a fost și un mare mecenat care a ajutat multe inițiative, instituții românești. A sprijinit studențimea din Budapesta și *Societatea „Petru Maior”*. La jubileul de 50 de ani de la înființarea acestuia a donat 200 de coroane.⁶² S-a înscris ca membru fondator cu 100 Fl la *Societatea pentru Fond de Teatru Român*, constituită în 1870 la Budapesta.⁶³

Exista *Fondul cultural al diecezei Aradului*, care avea menirea de a salva școlile române confesionale în comune, unde din pricina sărăciei era absolut cu neputință a le susține în condițiile impuse de articolul de lege XXVII din 1907 (Lex Apponyi). La acest fond, *Iosif Gall* din Budapesta, fost deputat parlamentar, membru în casa magnaților, a contribuit cu suma de 10.000 coroane.⁶⁴ Au mai dăruit pentru acest fond spre ex.: *Emil Babeș*, avocat în Budapesta 200 cor., *Victor Popovici*, preot în *Bichișciaba* 100 cor., *Gheorghe Sidu*, proprietar în Budapesta 300 cor., *Gherasim Raț*, consilier ministerial în Budapesta 125 cor., *Andrei Bogdanov*, episcop în *Bichișciaba* 50 cor., *Ilie Voniga*, econom în *Giula* 50 cor., *Iuliu Chirilescu* din *Chitighaz* 50 cor.⁶⁵

Iosif Gall a fost decorat și cu crucea de mijloc a ordinului Francisc Iosif.

Timp îndelungat era mereu bolnav, cu toate acestea a participat la ședințele sinodului eparhial din Arad și la ședințele Reprezentantei Fundației Gojdu a cărui membru era din anul 1870.

A decedat în 1912 la Budapesta, dar a fost înmormîntat la Cluj în cripta familiară.⁶⁶

Prin căsătorie Dr. Iosif Gall a ajuns la o avere serioasă. După

decesul său, despre împărțirea averii sale se relatea și în presa vremii:

„Scrie F.P.R. din Budapesta: Aflăm că la notarul public dr. Rónay, de față fiind din partea românilor Nicoale Zigre, secretar mitropolitan, și P. Cuv. Sa protosinghel Ghenadie Bogoevici, ca reprezentant al comunității bisericii ortodoxe române din capitală, – s-a făcut împărțirea averii rămase de la regretatul dr. *Iosif Gall*, membru în casa magnaților. Fiindcă soția regretatului a fost de origine sîrbă, bătrînul Gall a ținut seamă de dorința tovarășei sale de viață și conform testamentului său, averea lăsată a fost împărțită în părți egale între cele două biserici gr.or. române și sîrbe. Fiecare a primit 300.000 cor., care avere se va administra de cătră mitropolie, ca „*Fundațiunea Ecaterina și Dr. Iosif Gall*” și va servi pentru stipendii. Alte 16.000 coroane au fost lăsate pentru zidirea unei biserici ort.române din Budapesta, în fanciare „*Albina*” cari împreună cu cele 4.000 date în acelaș scop de dr. Gall cînd era în viață, fac 20.000 coroane.”⁶⁷

Gheorghe Șerb (1850–1913)

Gheorghe Șerb s-a născut la Beiuș în 1850 unde părintele său Teodor Șerb⁶⁸ (în urmă comite suprem și jude la Curia din Budapesta) a fost pe timpul acela șeful administrației cercuale.

Studiile gimnasiale și cele universitare le-a făcut în Budapesta, unde la 1876 a obținut diploma de avocat. Încă înainte de a face censura de avocat, la 1871 a intrat în serviciul statului și a fost numit concipist întîi la ministerul de agricultură, apoi la cel de comerț. Cinci ani a servit în această calitate.

În 1876 Gheorghe Șerb face public că și-a deschis Cancelaria advocațională în Budapesta, în strada Șerpelui (Kígyó utca, Schlaugengasse) nr. 6.⁶⁹

Tot în 1876 a candidat și a fost ales deputat în cercul Zorlențului mare, în comitatul Caraș-Severin. În mai multe rînduri a fost ales în această circumscripție. Ca deputat aparține partidului liberal. Și ca atare face parte din comisiunea pentru apărarea militară,

fiind totodată și raportorul ei. Începînd din 1877 este totdeauna ales în delegațiune, unde e raportorul subcomisiunii financiare.

Din 1877 a fost ales deputat la sinodul bisericesc din Caransebeș, precum și la congresul național bisericesc din Sibiu.

În 1870 e ales membru al administrației Fundației Gojdu. Vreo 20 de ani a funcționat și ca avocatul acestei fundații. Gheorghe Șerb a conlucrat la Fundația Gojdu în perioada 1870-1913.⁷⁰

În 1903 Gheorghe Șerb a fost denumit consilier de curte.⁷¹

Decenii de-a rîndul a luat parte în lupta și mișcarea național-culturală a românilor din Ungaria. A fost membru fondator în multe asociații. Timp îndelungat era cassarul *Societății pentru Fond de Teatru Român*. În 1909 a dăruit suma de 4.000 coroane pentru zidirea internatului de fete al „Reuniunii femeilor române arădene”.⁷² A sprijinit constant *Societatea „Petru Maior”* din Budapesta.

Împreună cu Iosif Gall a făcut demersuri pentru înființarea parohiei române din Budapesta. În 1910 Șerb a oferit o sumă de 20 mii coroane fondului pentru ridicarea unei biserici române ortodoxe în Budapesta.⁷³

Aproape patruzeci de ani a stat în serviciul vieții publice, ca funcționar, ca deputat în cameră, la congres și la sinod, ca membru al administrației Fundației Gojdu, ca avocat. A ținut neconținut să fie un fiu credincios al neamului, al patriei și al bisericii. Era unul dintre personalitățile care au activat și luptat pe multe căi pentru cultura și limba română din Transilvania și Ungaria. A decedat în 1913.

Ghenadie Bogoevici (1862–1933)

Precum am amintit mai sus, comunitatea bisericească ortodoxă română „independentă” din capitala Ungariei a fost întemeiată în anul 1900. „Independentă” în sensul că, pînă ce românii ortodocși din Budapesta au ajuns să aibă parohia lor proprie, au trecut aproape două secole, timp plin de lupte și frământări între confrății greci, macedoromâni și românii băștinași.

La început, ortodocșii trăiau într-o singură comunitate biseri-

cească, întemeiată de greci și macedoromâni, denumită „biserica greco-valahă”, din care în urma multor neînțelegeri, macedoromânii și românii băștinași, în anul 1888, la moartea ultimului preot român Ioan Miculescu, au fost excluși de către greci, fiind astfel nevoiți să-și întemeieze o comunitate bisericească proprie.

După o mulțime de proteste prezentate Ministerului Cultelor și chiar împăratului de către credincioșii români excluși și după decizia negativă cu Nr. 26.132/1890 a Ministerului Cultelor, rămasese doar o singură soluție: înființarea unei parohii ortodoxe române, independentă de cea greacă.⁷⁴

După ce protestele nu au adus rezultatul dorit, românii intelectuali grupați în jurul lui *Atanasie Cimpaneriu* și al lui *dr. Iuliu Pușcariu*, au făcut toate demersurile pentru constituirea unei parohii noi. Adresîndu-se Episcopiei din Arad, au cerut să li se acorde dreptul de a înființa o parohie nouă.

Consistoriul arădean, în ședința sa din 15 decembrie 1890, s-a ocupat de această doleanță, dar numai în principiu.⁷⁵ Rezoluția consistoriului nu i-a satisfăcut pe solicitanți. În anul 1891, au înaintat o nouă petiție, cu rugămintea de a se rezolva problema arzătoare a românilor ortodocși din capitală, care au rămas fără biserică și fără preot.

După multe târăgănări, în fine, cu aprobarea prealabilă a autorităților competente, la data de 11 septembrie 1900, s-au putut întruni românii din capitală într-o adunare la Hotelul „Angol királyné” în vederea constituirii în parohie. La acest eveniment au fost prezenți 44 capi de familie, precum și reprezentanții tineretului universitar. Ședința a fost prezidată de *dr. Iosif Gall*, vestitul jurist și membru al Casei magnaților. Adunarea a hotărît înființarea parohiei noi și a ales membrii comitetului parohial, printre care îi amintim pe: *dr. Emil Babeș*, *Ioan Candidachi*, *dr. Victor Cupșa*, *dr. Augustin Dumitrean*, *dr. Iosif Gall*, *dr. Iuliu Pușcariu*, *Silviu Suci*, *Gherasim Raț*, *Paul Todorescu* și *dr. Gheorghe Șerb*. Epitropi sunt aleși, cu unanimitate, domnii *George Rădulescu* și *George Liuba*. De preot a fost ales *Ghenadie Bogoevici*.⁷⁶ S-au oferit și ajutoare pentru bunul demers al parohiei.

În lipsa unui spațiu propriu, pînă la asigurarea resurselor materiale pentru cumpărarea unui teren potrivit și pentru ridicarea unei biserici, la cererea comitetului parohial, reprezentanța „Fundației Gojdu” s-a învoit ca, în mod provizoriu, capela să fie adăpostită în imobilul din str. Holló nr. 8. Aici a fost asigurată și casa parohială. Capela a fost sfințită la 25 noiembrie 1900, în prezența unui număr mare de enoriași din capitală. Serviciul divin a fost celebrat de episcopul *Iosif Goldiș*, asistat de vicarul Vasile Mangra, protosinCELul Ignatie Pop, preotul Ghenadie Bogoevici și diaconul Iustin Suci. ⁷⁷

După înființarea noii comunități bisericești, comitetul parohial a făcut demersurile necesare pentru a obține teren potrivit construirii bisericii. Mitropolia de la Sibiu a și aprobat ca prin vânzarea clădirii din str. Holló și prin donațiile credincioșilor să se creeze un fond în acest scop. S-au făcut colecte, încît la sfîrșitul anului 1915, suma s-a ridicat la circa 80.000 de coroane. Cei dintîi care au contribuit la colectă au fost domnii dr. Iosif Gall și dr. Gheorghe Șerb, ambii au semnat cîte 20.000 coroane. Lista celor ce-au deschis colecta pentru zidirea bisericii s-a întregit: Consistoriul din Arad 25.000 cor; Ioan Kanidaky, mare proprietar 2.000 cor; Gerasim Raț, consilier min. în pensie 1.000 cor; Gh. Bogoevici protosinCEL-paroh 1.000 cor; G. Bădescu, mare proprietar 1.000 cor; dr. Aug. Dumitreanu, medic 800 cor; George Deruzi, consul general 500 cor; George Sida, proprietar 500 cor; Banca “Biho-reana” 500 cor; Dimitrie Birăuțiu, prioretar de tipografie 500 cor. La aceasta s-a adăugat suma de 17.000 coroane lăsată prin testament de către *Gherasim Raț* pentru zidirea bisericii. ⁷⁸ În timpul primului război mondial banii s-au devalorizat. Văzînd situația materială nesigură a parohiei, primăria capitalei a ezitat să ofere un teren liber pentru construirea bisericii

În 1905, a început procesul dintre românii și grecii din capitală în privința despărțirii lor din 1888. Procesul a durat pînă în anul 1909 cînd, prin sentința definitivă a judecătoreiei, românii și-au pierdut tot dreptul asupra bisericii de pe malul Dunării, care și-a redobîndit astfel caracterul grecesc. ⁷⁹

Primul preot al capelei ortodoxe române din Budapesta (constituită în 1900) a fost *Ghenadie Bogoevici*. S-a născut în 18 ianuarie 1862, în comuna Bănia jud. Caraș-Severin, din familie veche preoțească. Tatăl său, Ioan, a fost parohul comunei Bănia. Numele original al familiei a fost Brebu, dar fiind înaintașii săi sub ierarhia sîrbească, la Institutul Teologic din Vîrșeț, li s-a impus numele sîrbizat de Bogoevici, ca și tuturor românilor de pe timpul cît erau supuși acestei ierarhii.

Studiile medii le-a absolvit în Oravița, Biserica-albă și Kecskemét, teologia în Caransebeș, iar studiile superioare juridice în Kecskemét și Budapesta. Ca jurist în Kecskemét între anii 1884–1887, fiind teolog absolut, a fost ales cantor la biserica grecească, unde și-a însușit și în această limbă ceremonialele bisericești. Ca student la universitatea din Budapesta a fost președintele *Societății „Petru Maior”*. ⁸⁰

După terminarea studiilor universitare, în anul 1889 și-a început activitatea publică, în calitate de candidat de avocat în cancelaria avocațială cu reputație a lui *Gheorghe Șerb*. Din atestatul de activitate, eliberat de către acest avocat, se relevă buna comportare, respectiv caracterul format al tînărului practicant, care a rămas reprezentativ pentru întreaga sa viață și activitate. Iată cum îl caracterizează patronul său: „...a arăta cea mai mare diligenție, punctualitate și agerime, și afit pentru purtarea sa cuviincioasă, modestă, și-a cîștigat la mine, cît la toți, cu carii au venit în atingere în cancelaria mea, cea mai mare încredere, de ce îl și recomand fiecărui cu cea mai mare căldură.”

Din anul 1893 a împlinit funcția de executor și secretar al Fundației Gojdu. Mai tîrziu, în anul 1897, este numit de catihet pentru tineretul școlar din Budapesta și împrejurimi. În fine, după ce a îmbrăcat haina monahală, fiind hirotonisit la data de 18 martie 1900 întru ierodiacon la mănăstirea Hodoș-Bodrog, iar în ziua de 16 aprilie al aceluiași an întru ieromonah la Arad de către episcopul Iosif Goldiș, îl găsim în fruntea nou-înființatei parohii din capitala Ungariei, ca primul preot al acesteia.

Precum reiese din cele expuse, lui Ghenadie Bogoevici îi reve-

neau de îndeplinit mai multe sarcini, și anume: de executor și secretar al Fundațiunii Gojdu, de catihet și de preot, păstor sufletesc.

Resursele fundației constau din veniturile realizate din chirii locuințelor și prăvăliilor din blocurile Curții Gojdu. Din aceste venituri s-au asigurat bursele pentru tinerii români. Întreaga gestiune a acestei fundații a fost administrată de către un executor. În anul 1893, comitetul de conducere al Fundațiunii Gojdu îl așează în această funcție pe absolventul de teologie și drept, Gheorghe Bogoevici, care rămîne administratorul acesteia pînă la moarte. Întreg complexul de gestiune – privind administrarea corectă - necesita o persoană destoinică, cu experiență și cunoștințe multilaterale. În calitate de executor s-a dovedit un pilduitor chivernesitor al bunurilor fundației, fapt recunoscut și din partea superiorilor săi.

Preotul Ghenadie Bogoevici a încercat să întărească comunitatea bisericească și prin înființarea unui cor bisericesc. Grupul de tineri universitari, ascultînd de chemarea preotului lor, au format un cor bine instruit „...cultivării cîntărei deosebite a cîntărei bisericești și executarea acestora în toată Dumineca și sărbătoarea în biserica gr.or. română din Budapesta”, funcționînd acesta ca o organizație bisericească în cadrul parohiei.

Este știut că în mod provizoriu capela ortodoxă a fost instalată în clădirea Fundației Gojdu din str. Hollo nr. 8., de aceea, preotul Gh. Bogoevici, sprijinit de cei mai apropiați colaboratori ai săi, s-a străduit ca numai decît să ia ființă un fond pentru construirea unui locaș de închinare corespunzător. În acest sens s-a înaintat cererea către Primăria capitalei solicitînd să li se doneze un teren corespunzător pentru construirea unei biserici. Această cerere, din multe motive, nu a fost împlinită, astfel în 1911 comunitatea bisericească s-a adresat Reprezentanței Fundației Gojdu cu cererea ca Mitropolia să aprobe vînzarea clădirii din str. Hollo în care era adăpostită capela, care după aprecierea celor competenți corespundea pe deplin tuturor cerințelor pentru construirea unei biserici.

Precum reiese din referatul episcopului Miron Cristea, repre-

zentanța s-a pronunțat în mod pozitiv, dînd totodată îndrumări ca parohia să prezinte o schiță a clădirii proiectate și să asigure condiții materiale necesare construirii. Conducerea parohiei – în frunte cu părintele Gh. Bogoevici – a hotărît deschiderea unei colecte. Însuflețirea era mare, credincioșii se grăbeau a răspunde și a dona în realizarea acestui scop, ceea ce atestă faptul că la finele anului 1915 fondul dispunea de o sumă considerabilă de 80.000 coroane, însuși protosinghelul Ghenadie Bogoevici a dăruit 1.000 coroane.

Dar în urma izbucnirii primului război mondial a început devalorizarea, iar la sfîrșitul războiului, întreg fondul s-a nimicit, încît marea plan a fost zădărnicit.

Din cele prezentate se poate constata că, deși cei douăzeci de ani de activitate ai lui Gh. Bogoevici, care în anul 1909 pentru activitatea rodnică de preot și bun chivernesitor al Fundației Gojdu, a fost ridicat la rangul de protosinghel, nu s-au consumat fără dificultăți, au fost mult mai favorabili decît perioada ce a urmat după primul război mondial.⁸¹

Contele Tisza István i-a oferit un mandat de deputat al vreunui cerc cu alegători români. Bogoevici nu a acceptat aceasta ofertă. Activitatea de după războiul mondial a parohului Bogoevici s-a concentrat în administrarea caselor Fundației Gojdu, în administrarea superioară a comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria de azi, în diferite demersuri pentru apărarea intereselor românilor ortodocși din Ungaria.

Ghenadie Bogoevici în 29 noiembrie 1933, la vîrsta de 72 de ani, a încetat din viață.

Fundatia Gojdu, cea mai mare fundație de stipendii din istoria românilor și una din cele mai mari fundații de acest gen din Europa Centrală și de Sud-Est, avea un rol imens în întreg procesul de renaștere națională a românilor din Banat, Transilvania și Ungaria. Membrii Reprezentanței erau aleși din trei în trei ani, iar fundația pusă sub patronajul Congresului Național Bisericesc Ortodox. Fundația Gojdu nu a funcționat fără dificultăți, ridicîndu-se destule probleme materiale, dar și probleme cauzate de autori-

tățile vremii, care nu acceptau cu ușurință o asemenea instituție. Dar, dînd dovadă de tact și pricepere, membrii Reprezentanței au reușit să respecte spiritul și litera testamentului, fundația consolidîndu-și poziția materială și financiară, devenind, înainte de război, una din cele mai mari fundații de drept privat din fosta Monarhie Austro-Ungară, fundație care a contribuit financiar, alături de alte fundații, la dezvoltarea intelectualității române.

NOTE

1. Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1807-1870)*, Giula, 2002, p. 6–133.
2. Ioan Cavaleriu de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 165.
3. Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1807-1870)*, Giula, 2002, p. 215.
4. *Ibidem.*
5. Ioan Alduleanu (1821-1871), născut la Moeciu și care a devenit licențiat în drept și care, în 1861 va deveni consilier al Guvernului Transilvaniei și membru al Senatului imperial habsburgic între 1863-1965. În 1867, la încheierea pactului dualist austro-ungar, el devine consilier al Ministerului Justiției din Budapesta, iar doi ani mai târziu ajunge membru al Curții de Casație din Budapesta. Este unul dintre participanții la Marea Adunare Națională de pe Câmpia Libertății de la Blaj, din mai 1848, alături de alți brăneni cum ar fi cavalerul Ioan de Pușcariu, dascălul Ioan Vartolomei și Nicolae Tătaru. În 1864 a fost decorat, prin „altisimă rezoluțiune”, cu „Coroana de fier” și ridicat în rangul de *cavaler imperial* cu titlul ereditar.
6. Ioan Cavaleriu de Pușcariu, *ibidem.*, p. 167–169.
7. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1953*, Budapesta, 1995, p. 14–16.
8. Matei Voileanu, *Testamentul lui Emanuil Gojdu*, Sibiu, 1899, p. 22.
9. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația „Gojdu” 1871–2001*, Târgu Mureș, 2002, p. 41.
10. Mircea Păcurariu, *100 de ani de la moartea marelui mecenat Emanuil Gojdu*, În: „Mitropolia Ardealului”, 1970, Nr. 4–6, p. 268–269.
11. Pavel Cherescu, *Un umanist român marele mecenat Emanuil Gojdu (1802–1870)*, București, 2002, p.32.
12. *Ibidem.*
13. *Ibidem.*
14. *Analele Fundațiunii Gojdu*, tomul I, fasc. II, Budapesta, 1886, p. 19–26.
15. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1953*, Budapesta, 1995, p. 16.
16. *Analele Fundațiunii Gojdu*, tomul II, fasc. VI, p. 57–61.
17. Pavel Cherescu, *ibidem.*, p. 33.
18. Ioan Cavaleriu de Pușcariu, *ibidem.*, p. 169–170.
19. *Ibidem.*, p. 206–207.
20. Pavel Cherescu, *ibidem.*, p. 33.
21. *Ibidem.*, p.33-34.; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *ibidem.*, p. 45.
22. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1953*, Budapesta, 1995, p. 20–21.
23. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *ibidem.*, p. 45.
24. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1953*, Budapesta, 1995, p. 21.
25. Ion Georgescu, *Fundația „Emanoil Gojdu” în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria*, În: „Mitropolia Ardealului”, 1972, nr. 7–8, p. 538.
26. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870-1953*, Budapesta, 1995, p.22–23.
27. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *ibidem.*, p. 46–50.
28. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1953*, Budapesta, 1995, p. 23–24.
29. Maria Berényi, *180 de ani de la nașterea lui Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Lumina 2004”, Red. Elena Munteanu Csobai, Giula, 2004, p. 3–10.
30. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Ed. a II-a, București, 2002, p. 735.
31. Mircea Păcurariu, *Un sprijinitor al Fundației „Gojdu”: Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Emanuil Gojdu. Bicentenar”, București, 2003, p. 99–100.
32. Ioan Cavaler de Pușcariu, *ibidem.*, p. 10–11. și 62–66.
33. Mircea Păcurariu, *Un sprijinitor al Fundației „Gojdu”: Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Emanuil Gojdu. Bicentenar”, București, 2003, p. 103–105.
34. Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846–1873*, București, 1995, p. 281.
35. Mircea Păcurariu, *Un sprijinitor al Fundației „Gojdu”: Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Emanuil Gojdu. Bicentenar”, București, 2003, p.106.
36. Keith Hitchins, *ibidem.*, p.198-199.
37. Mircea Păcurariu, *Un sprijinitor al Fundației „Gojdu”: Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Emanuil Gojdu. Bicentenar”, București, 2003, p.106.

38. *Ibidem.*, p.107.
 39. *Dicționarul literaturii române...*, p.735.
 40. Pamfil Matei, *ASTRA. Asociațiunea transilvănească pentru literatura română și cultura poporului român 1861-1950*, Cluj-Napoca, 1986, p. 18–22.
 41. *Dicționarul literaturii române...*, p.735.
 42. *Luceafărul*, 1912, nr. 5.
 43. P. Nemoianu, *Parteniu Cosma*, În: „Universul literar, 1928, nr. 46, p. 734–735.
 44. Pavel Berariu, *Parteniu Cosma în slujba Ardealului*, Cluj, 1939, p. 40.
 45. *Enciclopedia Română*, vol.II, p. 588–589.
 46. Ion Georgescu, *ibidem.*, p. 534.
 47. *George Stupa* era farmacist în Pesta și era participant activ al vieții național-culturale românești. Împărtășește ideile burghezo-democratice, participă la mișcarea revoluționară, militează pentru interesele sociale și culturale ale românilor. În 1875 e ales deputat în parlament, se numără printre sprijinatorii societății „Petru Maior”. Stupa era unul din eforii Bisericii Greco-Valahe din Pesta, de asemenea făcea parte, cu mandat permanent din Reprezentanța „Fundăției Gojdu”.
 48. *Reminiscențe jubilar*, În: „Viitorul”, 1884, nr. 28, p. 2–3.
 49. *Familia*, 1866, nr. 21.
 50. Pavel Berariu, *ibidem.*, p. 16.
 51. Mihai Sofronie, *Parteniu Cosma, slujitor al bisericii (1837-1923)*, În: „Mitropolia Ardealului”, 1987, nr. 1, p. 99–102.
 52. P. Nemoianu, *ibidem.*, p. 734–735.
 53. Mihai Sofronie, *ibidem.*, p. 99–102.
 54. *Foaia diecezană*, 1923, nr. 38.
 55. *Românul*, 1912, nr. 231.
 56. Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar (1874–1898)*, Sibiu, 1986, p. 46.
 57. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 282.
 58. I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-1990)*, București, 1996, p. 521.
 59. Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania (1872-1918)*, Târgu Mureș, 1999, p. 287.
 60. *Familia*, 1887, nr. 24.
 61. Teodor Misaroș, *Protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici*, În: „Mitropolia Banatului”, 1978, nr. 1–3, p. 38–39.
 62. *Carmen Saeculare...*(1862–1912) *Memorialul jubilar al Societății academice „Petru Maior”*, Budapesta, 1912, p. 98–100.
 63. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 258.

64. Maria Berényi, *Rolul fundațiilor în cultura română din Ungaria în secolul al XIX-lea*, În: „Simpozion” Comunicările celui de al III-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, Red. Maria Berényi, Giula, 1994, p. 74.
 65. Maria Berényi, *Învățămintul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX–XX-lea*, În: „Simpozion” Comunicările celui de al XV-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, Red. Maria Berényi, Giula, 2006, p. 85–86.
 66. *Românul* 1912, nr. 231.
 67. *Biserica și Școala*, 1918, nr. 24.
 68. *Teodor Șerb* a fost deputat în primul parlament revoluționar al lui Kossuth. A cerut ca să înceteze persecuțiile contra românilor, asociindu-se cu ceilalți deputați români: Ioan Dragoș, Eftimie Murgu, Sigismund Pop, Alexandru Buda. Cere ca administrația să se facă în limba română acolo unde românii sînt majoritari. După retragerea lui Emanuil Gojdu din fruntea comitatului Caraș, T. Șerb a fost administratorul comitatului, în această calitate a făcut intervenții pentru apărarea școlilor române din Banat. A fost prezent la toate manifestările național-culturale din capitala Ungariei, ajutînd și cu bani.
 69. *Albina*, 1876, nr. 100-101.
 70. Mircea Păcurariu, *Un sprijinitor al Fundăției „Gojdu”: Ioan Cavaler de Pușcariu (1824–1911)*, În: „Emanuil Gojdu. Bicentenar”, București, 2003, p.117.
 71. *Familia*, 1903, nr. 12.
 72. *Foaia diecezană*, 1909, nr. 27.
 73. *Revista Preoților*, 1910, nr. 34.
 74. Babes Emil, *A budapesti görög-oláh egyházközség*, Budapest, 1909, p.10.
 75. Arhiva parohiei ortodoxe române din Budapesta, *Procesul verbal de constituire din 11 martie 1900*, Grupa V, nr.1.
 76. *Ibidem.*
 77. *Tribuna*, 1900, nr. 213.
 78. *Călindarul „Poporului Român”*, Budapesta, 1912, p. 90.
 79. Marius Maghiaru, *Din istoricul Parohiei Ortodoxe Române din Budapesta*, În „Almanah 1997”, Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta, p. 26.
 80. Coriolan Suci, *Protosinghelul Ghenadie G. Bogoeviciu*, În: „Călindarul Nostru”, Budapesta, 1931, p. 39.
 81. Teodor Misaroș, *Protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici*, În: „Mitropolia Banatului”, 1978, nr. 1–3, p. 42–45.

Elena Csobai

Comunitatea românească din Jaca

Se susține că dintre comunitățile românești din Ungaria a doua comunitate românească, cu o vechime încă din timpul ocupației turcești, este comunitatea românească din Bihorul unguresc, Jaca, prima fiind comunitatea românească din Giula.

Monografiile, izvoarele istorice atestă că localitatea Jaca este locuită în continuitate începând din secolul X–XI-lea, fiindcă s-a construit pe o insulă mai înaltă, în jurul căreia s-au aflat mai multe insule mai mici, iar în împrejurul lor se găsea numai mlaștină. Până în anii 1241–1242 localitatea arată o dezvoltare lentă, nici năvălirea tătarilor n-a însemnat un pericol. Împreună cu animalele, oamenii s-au retras în partea mlaștinii așteptând trecerea tătarilor după care au revenit în localitate și după care a început o dezvoltare mai considerabilă a așezării. Izvoarele dovedesc că localitatea Jaca în secolul al XIV-lea are biserică și preot și circa 150 de locuitori, și, de asemenea, că face parte dintre satele mai importante cu o populație mai însemnată din a cea perioadă.¹

Dintr-o diplomă din secolul XIV-lea putem afla că localitatea s-a construit pe mai multe insule, iar insulele sînt legate una cu alta prin poduri. În secolele următoare localitatea Jaca devine proprietatea a mai multor familii și totodată și a episcopiei din Oradea, după care a urmat o perioadă destul de grea din cauza frământărilor sociale. Răscoala lui Doja nu afectează localitatea, dar din cauza turcilor au început o construire preventivă și în anul 1540 s-a și început construirea cetății. Localitatea nu a fost mulțumită cu construirea cetății și în anul 1592 au fortificat cetatea. Jaca, la sfîrșitul secolului și mai ales în prima jumătate a secolului al XVI-lea devine deci un centru important și totodată centrul cel mai populat și mai bogat al acestei zone.² Cele mai

bogate familii din Jaca s-au integrat în circuitul comerțului de sare și vite dinspre Oradea spre Szolnok, iar cetatea a devenit un punct strategic cu renume, ca o cetate inexpugnabilă.² În anul 1567, Jaca aparține localităților reformate de dincolo de Tisza, dintre care devine cea mai populată și principală parohie³.

Războaiele din cursul secolelor XVI–XVII-lea nu au distrus localitatea, ci dimpotrivă, ea a devenit un loc de siguranță, mulțumită proprietarilor care permanent au construit, au fortificat cetatea, au reglat apele, mlaștina din împrejurul așezării. Jaca ca „oppidum” – loc de tîrg – prosperă pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Datorită războaielor cu turcii și tătarii, mai apoi orașul se distruge, cetatea se ruinează, dar rezistă pînă la 1711, cînd austriecii nimicesc și ruinele cetății.⁴ Cu aceasta se încheie și începe o altă perioadă pentru cei care au rezistat și au rămas în Jaca.

Cu privire la existența românilor din Jaca izvoare istorice nu s-au păstrat, izvoare care să ateste că tocmai din această perioadă a secolelor XVI–XVII-lea, trăiau aici și români de religie ortodoxă. Istoricii maghiari afirmă că localitatea a fost locuită în continuitate, și că în secolele XVI–XVII-lea și în secolul al XVIII-lea proprietarii localității au fost familiile R. Hedey, dar că românii de religie ortodoxă au existat în Jaca deja la începutul secolului al XVIII-lea, s-au nu, nu se știe⁵. Ceea ce putem afirma cu siguranță este că comunitatea ortodoxă română din Jaca în anul 1779 are un preot cu numele Mihail Homorovici (care a fost hirotonit în anul 1762) și că biserica ortodoxă din lemn este amintită în conscripțiile din anii 1779 și 1786.⁶ Nu se știe precis cînd a fost construită biserica de lemn, doar că în anul 1791 a fost schimbată cu actuala biserică construită din cărămidă. Românii de religie ortodoxă stabilindu-se în Jaca, casele lor s-au construit mai tîrziu în partea de lîngă canalul Ölyvös, care parte s-a numit satul românesc, pînă cînd cea mai veche (și totodată ridicată) parte a localității s-a numit Markó – unde s-au așezat ungurii și care s-a numit satul unguresc.⁷

Pe baza recensămîntului din anul 1784 se știe că în total în Jaca

au existat 210 case, 300 de familii, iar în total trăiau 1546 de persoane cu doi preoți. Pe prima hartă militară din anul 1784 figurează și partea românească a localității în centrul ei cu biserica de lemn.⁸ Pe baza recensământului din anul 1784, Jaca este cea mai populată localitate din zonă, dintre localitățile Darvaș, Veherd, Furta și Csökmő. Dintre cele patru localități, în Jaca, pe baza acestor date, într-adevăr românii chiar de la începuturi au alcătuit partea minoritară a populației. Faptul că în anii 1770 la comunitatea românească din Jaca (la cele 60 de case) slujeau doi preoți ortodocși, a însemnat că acolo trebuia să fie un centru ortodox puternic pe acea vreme, mai ales că pe lângă Jaca în Săcal, Apateu, Darvaș, Peterd și Veherd în aceste localități din doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiecare comunitate ortodoxă română avea deja biserică ortodoxă cu câte un preot ortodox. Localitățile mai sus pomenite nici nu sînt situate la o distanță prea mare, dar se pare că ele – cu o singură excepție – și cu populație românească aveau relații strînse, atît familiale cît și comerciale. Singura excepție era Veherdul unde marea majoritate a populației o alcătuiau românii, care încă și prin anii 1990 – pe baza unei cercetări de teren – nu mai vorbeau limba română, dar de origine s-au declarat români. Mai tîrziu, în secolul al XIX-lea și în prima jumătate al secolului al XX-lea, din nou, ca și în evul mediu, Jaca devine centru de tîrg pentru localitățile Darvaș, Peterd, Veherd, Furta, Bakonszeg. Fiindcă la parohia ortodoxă din Jaca nu s-a păstrat arhiva parohială, nu știm prea multe despre viața comunității românești din Jaca. În anul 1849 soldații unui detașament de artilerie au trecut prin Jaca și au început o ceartă cu cîțiva români după care soldații au vrut să tragă, să distrugă cu totul orașul românesc. Pînă la urmă un proprietar a reușit să facă pace, și nu s-a distrus orașul românesc⁹. Și acest eveniment arată că existau conflicte între partea maghiară și română, exista un separatism între cele două părți. Fiecare parte trăia conform tradițiilor sale. În secolul al XVIII-lea viața economică a comunei Jaca se baza pe creșterea animalelor, a vitelor, iar populația românească a dezvoltat în mare proporții oieritul în

localitate. În agricultură cultivarea grîului era hotărîtor în secolul XVIII–XIX-lea.¹⁰

La parohia ortodoxă din Jaca s-au păstrat doar două volume din matricolele botezaților și al răposaților.¹¹ S-a mai păstrat un protocol în care s-au înregistrat procesele verbale de la ședințele „fondului de bucate”. În anul 1878 la 13 octombrie în acest volum s-a înregistrat textul următor:

„Consemnarea credincioșilor gr. or. din comuna bisericească Jaca care au dăruit bucate la întreprinderea episcopului primariu Alexandru Lessi cu ocaziunea ședinței Sinodului parohial ordinariu din 13 octombrie 1878 cu scopu de a se înființa un »fondu de bucate« pentru ajutorarea sfintei biserici.” După acest text sînt înșirate 67 de nume, iar lângă nume figurează cantitatea de bucate dăruită. Textul cuprinde și numele acelora care au dăruit bucate, tot în limba română: Ioan Pinte, Toma Vaina, Ioan Dürgő, Ioan Goronu, Ioanu Martinu, Ioan Moldovanu, Demetriu Marcușiu – doar cîteva exemple. După numele dăruitorilor s-a înregistrat statutele fondului de bucate, care este tipic cu paragrafele tipice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca: titlul fondului, scopul fondului, drepturile și datorințele adunării generale, manipulațiunea (adică funcționarea), datorințele comisiei de funcționare, drepturile și datorințele adunării generale, desființarea și întărirea fondului de bucate. Cum s-a și înregistrat titlul, numele este „Fondul de bucate a comunei bisericești Jaca”. Ceea ce este interesant ca la punctul II. figurează „Scopulu fondului de bucate” va fi:

1. Ajutorarea Sfintei Biserici
2. Ajutorarea din an în an a credincioșilor noștri prin împărțirea respectiv împrumutarea de bucate
3. În timp de scumpete mare, a ajutora pe cei ce fiind în agonie, ori lipsă mare fără deosebire de confesiune. Însă la drepturile și datorințele adunării generale, se hotărește ca întotdeauna episcopul primariu al Sfintei biserici să prezinte biserica.

Pe baza numelor nu știm dacă într-adevăr și între membri fondatori au fost și maghiari sau nu. Statutul în întregime a fost

întocmit în limba română de către parohul ortodox Toma Pacală și semnat la Jaca 13/25 decembrie 1879, iar membrii comisiei: și-au scris numele în limba maghiară: Dürög János, Lessi Sándor, Pintye János, Márkus Demeter.¹²

În protocolul fondului de bucate ultima înregistrare este din anul 1885, dar nu se știe precis pînă cînd a funcționat acest fond de bucate. În protocol, cu anul 1922 continuă înregistrarea cu procesele verbale ale ședințelor presbiteriale ale bisericii dar în limba maghiară.¹³ Între cele mai înstărite familii din Jaca era familia lui Toma Vaina care este membru fondator al „Fondului de bucate a comunei bisericești Jaca” în anul 1879. Toma Vaina a fost cel care a luat în arendă proprietatea contesei Rhedey Stefania, care apoi au condus, au gospodărit moșia de 705 iugăre de pămînt cărora li s-au adăugat încă 400 de iugăre de pămînt de arendă. Toma Vaina împreună cu fii lui, Ioan, Iosif și Emeric au gospodărit moșia, care apoi a devenit moșia lui Iosif Vaina prin drept de moștenire. Toată familia începînd cu tatăl Toma Vaina, apoi fiii lui Ioan Iosif și Emeric, au fost membrii comisiei presbiteriale la parohia ortodoxă română din Jaca, au sprijinit biserica ortodoxă¹⁴

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea românii din Jaca au încercat să-și întrețină biserica și totatunci să-și consolideze, să-și păstreze comunitatea ca să se încadreze în societatea localității prin ajutorarea benevolă – după cum reiese din statutul fondului de bucate – cu extinderea acesteia fără deosebire de confesiune.

Probabil că și biserica ortodoxă a observat tendința de asimilare rapidă a populației românești, fiindcă deja la recensămîntul din 1880, din 2690 de persoane 2007 s-au declarat maghiari, și numai 533 români. Acest număr aproape că coincide cu numărul populației din anul 1770. Peste zece ani, deci în anul 1890, numărul maghiarilor crește, ajungînd la 2293 de persoane, iar numărul românilor rămîne 532.¹⁵

În anul 1900 din întreaga populație care ajunge la numărul 3101, în total 22 de persoane s-au declarat români. De la acest an tendința de asimilare rapidă devine ireversibilă. Iată ce arată rezultatele recensămîntelor din următorii ani:¹⁶

Anul	Nr. pop. în total	Nr. românilor
1910	3331	108
1920	3516	49
1949	3463	17
1990	1807	4

De fapt această tendință de asimilare rapidă a populației românești este caracteristică pentru toate comunitățile românești din bihorul ungiuresc, inclusiv chiar și pentru Veherd unde populația românească încă din secolul XVIII-lea alcătuiă majoritatea, spre deosebire de Jaca unde românii totdeauna erau minoritari. La parohia ortodoxă română din Jaca au slujit următorii preoți: în primii ani Timotei Petre și Mihail Homorovici, în anul 1783 a fost preot Petru Lazar, pe care în anul 1819 îl urmează fiul său. În anul 1923–24, Ioan Mărcuțiu a fost preotul comunității. În anul 1853 Dimitrie Neteu, care păstorește pînă în anul 1864. Din acest an pînă în anul 1878 Ștefan Neteu, după care urmează Benjamin Iuliu pînă în anul 1879. Din anul 1879 pînă în anul 1888 este preot Toma Păcală. În anii 1888-1889 a slujit Sigismund Bejan pe care l-a urmat Partenie Roman pînă în anul 1901. Din 1902-1909 păstorește comuna Adrian Desecan, pe care pînă în 1920 îl urmează Popa Nestor. Din anul 1920 pînă în anul 1936 parohia a rămas vacantă. De abia din anul 1936 este ales preot Cornel Mîndruțău, care a păstorit comunitatea pînă la moartea sa din anul 2001¹⁷.

Românii din Jaca au avut și o școală confesională despre funcționarea căreia nu ne-au rămas documente. La începutul secolului al XIX-lea la școala din Jaca a funcționat Nicolae Popovici, mai apoi Vasilie Pop, în anii 1823–24 preotul Nicolae Mărcuțiu, după care a urmat Nicolae Radovici. Din anul 1850 Iosif Pop, după care a urmat Ioan Ghitea.¹⁸ Probabil că școala, de la începuturi, a funcționat cu întreruperi din cauza lipsei de dascăli, care de-a cursul secolului al XVIII–XIX-lea tot timpul amenința funcționarea școlilor confesionale ortodoxe române. Încă în anul 1922, în procesul verbal al ședinței parohiale, figurează că acoperișul școlii confesionale neapărat trebuie reparat, fiindcă periclitează oamenii.¹⁹ Din anul 1932 școala a încetat să funcționeze.²⁰

NOTE

1. Dankó Imre, *Zsáka. Száz magyar falu könyvesháza*. Szerkesztette: Selmeczi László. Budapest., p. 23–24.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, p. 43–57.
5. *Ibidem*.
6. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*, Budapesta, Tankönyvkiadó, 1993, p. 149–155.
7. Dankó Imre, *Zsáka. Száz magyar falu könyvesháza*. Szerkesztette: Selmeczi László. Budapest, p. 43–57.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. Colecția Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria. Arhiva Parohiei Jaca.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*.
15. Magyarország történeti statisztikai helységnevtára, Hajdú-Bihar megye, 1997
16. *Ibidem*.
17. Teodor Misaroș, *ibidem*.
18. *Ibidem*.
19. Colecția..., *ibidem*.
20. Teodor Misaroș, *ibidem*.

Elena Rodica Colta

Rețeaua de rudenie a intelighențiilor românești – o formă de întărire a identității naționale în imperiu

Rețeaua de rudenie românească s-a construit în cadrul comunităților urbane și rurale respectând canoanele bisericii ortodoxe în ceea ce privește rudele de sânge și încuscirile până la gradul al cincilea.

Dincolo însă de această regulă și de aspectele legate de avere, care în trecut n-au fost niciodată neglijate, înruderirile au avut în vedere încheierea de căsătorii de același rang, aici intrând poziția socială, nivelul intelectual, cultural și prestigiul în interiorul grupului.

În sfârșit, un rol la fel de important pentru această pătură românească cultivată l-a avut și funcția nașiei, nașul de căsătorie trebuind prin tradiție să boteze și primul născut, nașii cu finii rămânând legați, prin anumite obligații îndătinate până la moarte.

Coborând în timp, primele rețele de alianțe matrimoniale din părțile arădene, care ne interesează aici, au avut loc între vechile familii nobiliare românești, cnezi și voievozi. Menționăm în acest sens căsătoria surorii voievodului Moga din Hălmațiu, Anca, cu Voicu de Hunedoara.

O parte din aceste familii nobiliare românești, longevive, s-au menținut până în vremurile moderne, dând naștere, peste veacuri, unor personalități românești.

Astfel este, de pildă, familia nobililor Balint de Ciuci, înnobiți de principele Mihai Apafi, a căror descendenți s-au mutat la Covăsânț, unde s-au situat printre fruntașii comunității. Unul dintre acești fruntași a fost Maximilian Balint, fiul lui Mihai Balint, membru al congregației comitatense, preot în Covăsânț, între anii 1858–1870. Născut în 1830 și absolvent al Institutului

teologic din Arad, el s-a căsătorit în 1857 cu Alexandra Nicoară, născută în 1834, în Gyula.

Referindu-ne la secolul al XIX-lea, echivalent trezirii conștiinței naționale românești în imperiu, înrudirile în mediul urban arădean se vor face în interiorul unei elite românești proaspăt cristalizată, compusă din preoți, protopopi, funcționari episcopali și de stat, medici, profesori și chiar meșteșugari cu un anumit rang în conducerea breslelor.

Focalizând pe eșalonul doi, ca prezență, acela al intelighențiilor românești de la sate, adică pe dascălii, preoții și notarii de țară din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX, descoperim funcționând aceeași practică matrimonială, de a încheia alianțe de același rang și nivel cultural, notarii, preoții proaspăt hirotoniți sau dascălii absolvenți ai Preparandiei arădene luând de neveste fete de preoți sau învățători.

Rezultatul a fost, așa cum vom vedea în continuare, apariția unor rețele de rudenii extinse, construite pe generații succesive, care vor contribui, pe durată lungă la organizarea vieții românești în teritoriu, la menținerea conștiinței naționale și a sentimentelor românești în interiorul imperiului austro-ungar.

Un exemplu de asemenea familie stufoasă, care a încheiat de-a lungul vremii numeroase alianțe matrimoniale, a fost familia Ionescu din Semiclac.

Tradiția orală a familiei vorbește despre o oarecare văduvă Ionescu, a cărui prenume nu se mai cunoaște, care s-ar fi refugiat în aceste ținuturi, cândva la începutul secolului al XVIII-lea din Muntenia. Ea ar fi avut un fiu, Simion, care ar fi ajuns preot în Semiclac pe la mijlocul secolului XVIII și căruia i-ar fi urmat la parohie, fiul său Petru, mort în 1812.

Dincolo de poveștile familiei, primul preot Ionescu din Semiclac, atestat în documente pe la 1838 a fost *Teodor Ionescu*.

Preotul *Teodor Ionescu* a avut patru copii, o fată, Maria, și trei băieți, Dumitru, Petru și Nicolae.

Maria Ionescu a fost măritată cu preotul Ioan Rusu, parohul bisericii catedrale din Arad în perioada 1862–1886 și directorul Institutului Teologic din Arad. Preotul Rusu a fost un om de o

mare cultură. Lui i se datorează traducerea Istoriei sârbe scrisă de arhimandritului Jovan Rajiæ, publicată la Viena în 1794–95 și traducerea fabulelor lui Dimitrie Țichindeal, tipărite de Obradovici în limba sârbă. Pentru a înțelege prestigiul de care s-a bucurat în societatea vremii amintim cuvintele episcopului Procopie Ivașcovici, care îl recomanda comunității ortodoxe din Pesta drept „*un bărbat remarcabil din toate punctele de vedere*”.

Maria Ionescu și preotul Ioan Rusu (1816–1891) au avut un fiu, *Victor*, care s-a căsătorit cu Ema Demetrovici din Hălmagiu. Cei doi au avut împreună doi copii, pe *Ioan Rusu*, ajuns preot în Banat și o fată *Victoria*, măritată Magdu.

La rândul ei *Victoria Rusu* (devenită Magdu)¹ va avea trei fete, pe Lucia Magdu, măritată cu avocatul Eugen Costina, pe Zina Magdu, măritată cu Isac Miloia și pe Stella Magdu, căsătorită cu profesorul universitar clujan D.D. Roșca.

Trecând la fiii preotului Teodor Ionescu, primul, *Dumitru*, a fost ablegat în Dieta Ungariei, unde a făcut parte din Comisia Supremă. Dumitru a avut un singur fiu, pe Petru Ionescu, ajuns Consilier imperial la Viena. Continuând tradiția funcțiilor înalte, fiul acestuia, Pavel Ionescu, a fost directorul Poștei din Budapesta.

Al doilea fiu al lui Teodor Ionescu, pe nume *Petru*, a funcționat ca preot în Semiclac din 1849 până în 1871, anul morții sale.

Petru Ionescu s-a căsătorit cu Iuliana Caracioni de Lona din Pecica, fiica lui Ghiga Caracioni, macedoromân înnobilit cu titlul de Lona și a Anei Bonțilovici, fiica notarului din Miniș. A doua fată a notarului Bonțilovici, Maria, măritată cu Dumitru Ciorogaru, a fost mama viitorului episcop Roman Ciorogaru.

La rândul ei, Iuliana Caracioni a fost soră cu Milca (Emilia), măritată cu Svetozar Ciorogariu.

În felul acesta familia Ionescu ajunge să se înrudească cu Ciorogarii, o altă familie stufoasă, cu rădăcini în Oci (comitatul Zărand), care fusese mutată forțat, în 1785, la Pecica. În contextul acestor alianțe matrimoniale, menționăm că fiul primului Ciorogar stabilit la Pecica, Ioan, s-a căsătorit cu Sofia Șiclovan, verișoară primară, după mamă, cu Moise Nicoară, Ciorogarii

înrudindu-se și cu Nicoreștii, unul dintre cei mai vizitați de Ciorogari fiind David (Vidu) Nicoară din Arad.

Întorcându-ne însă la Petru Ionescu și Iuliana, aceștia au avut 8 copii, 6 fete și 2 băieți. Prima fiică a fost măritată cu preotul Augustin Mihulin din Sebiș, cu care a avut o fată, Elena, măritată la rândul ei cu preotul Ioan Iosif Ardelean din Chitighaz.

Examinând viața preotul Mihulin putem spune că a făcut parte el însuși dintr-o dinastie de preoți, care a funcționat în județul Arad pe parcursul a 100 de ani. Primul din această serie a fost un Teodor Mihulin, preot la Joia Mare în perioada 1835–1840. Acesta a avut trei fii pe Nicolae, Vasile și Augustin, toți preoți. Augustin (1849–1930) a fost hirotonit ca preot în anul 1871, în satul Prăjești, apoi a servit ca preot în Berindia (1878–1892) și în continuare în Sebiș. În anul 1911 îl găsim printre membrii Comitetului aranșor a Adunării populare a aderenților partidului național român din comitatul Aradului, care s-a ținut în 4/17 septembrie la Buteni.²

Alături de fata măritată în Chitighaz, Augustin Mihulin a mai avut doi fii, pe Virgil și pe Nicolae, ambii preoți, ultimul și profesor la Preparandie. În această calitate, Nicolae Mihulin a lucrat la câteva manuale de geografie și a tradus din maghiară Cursului de biologie al profesorului Mocar Miklos. De asemenea, în 1909, în cadrul programului Asociațiunii Arădene, a ținut mai multe conferințe în satele din jurul Aradului. El a fost *primul director al Colegiului Moise Nicoară după 1918*. Vorbind despre menirea liceului Nicolae Mihulin considera că acesta trebuie „*să crească elevi care să devină buni cetățeni români și oameni de caracter.*”

În această rețea de rudenie, Nicolae Mihulin a fost cumnat cu preotul Ioan Iosif Ardelean, care în 1920 a părăsit Chitighazul, ca optant, stabilindu-se ca preot în Micălaca³.

Revenind la familia preotului Petru Ionescu, a doua fată a fost măritată cu Ioan Iercoșan, preot în Pâncota în perioada 1902–1932.

Despre a treia fată, Marta știm doar că a avut o fiică căsătorită

Vuia, mama avocatului și scriitorului Tiberiu Vuia (m. 1975), licențiat la Paris. Tiberiu Vuia a fost președintele Asociației Ziaristilor și Publiciștilor din Arad și pentru un timp vicepreședinte al Asociației Scriitorilor Români din Banat.

Întorcându-ne la stufosul arborea genealogic al familiei Ionescu⁴, a patra fată a preotului Petru Ionescu, Sofia, s-a căsătorit cu protopopul Aradului Vasile Beleş. Vasile Beleş provenea și el dintr-o familie de preoți de tradiție, tatăl său fiind preotul Iosif Ierotei Beleş. După absolvirea Institutului Teologic din Arad, Vasile Beleş a funcționat ca preot în Julița, satul mamei sale. În 1890 a fost numit protopop al Radnei apoi din 1902 protopop în Arad. Fiica lui și a Sofiei s-a măritat cu preotul Alexandru Popovici din Giula.⁵

A cincea fată a lui Petru Ionescu s-a măritat cu notarul Barbură, cu care a avut un băiat, pe dr. Sever Barbură, ajuns, înainte de 1918, Prim președintele Tribunalului Brad și care, după 1920, a intrat în Justiția română.

A șasea fată, Maria, s-a căsătorit tot undeva în Câmpia Aradului, cu un oarecare Mercea.

Primul băiat al preotului Petru Ionescu, Lazăr, juristconsult, figurează în anul 1869 ca membru în Comitetul Central Electoral al Partidului Național Român din Banat și Ungaria (1869–1875) alături de Alexandru Mocioni, Meletie Drăghiciu, Mircea V. Stănescu și alții⁶. De asemenea, în perioada 1869–1872 a fost deputat în dieta Ungară.⁷

Potrivit tradiției familiei, s-a căsătorit cu Gabriela Gavra, fiica colonelului Gavra, cântăreață la Dresda, elevă a lui Marchezi.

Al doilea băiat al preotului Petru Ionescu a fost Teodor Ionescu, jurasor în Comitatul Arad.

Întorcându-ne la preotul Teodor Ionescu, ultimul fiu al acestuia a fost *Nicolae Ionescu*, născut în 1815. După ce a urmat cursurile teologice în Arad, în anul 1844 a fost hirotonit ca preot în satul natal, Semlac, de către episcopul Gherasim Raț.

Nicolae Ionescu împreună cu Ecaterina Brancovan au avut și ei mai mulți copiii, fiecare așezați la maturitate la casa lor.

Astfel, una din fete, *Liubița*, a fost măritată cu Dumitru Ganea, născut în 1847 în Semlac și ajuns preot în localitate alături de socrul său.

Dumitru Ganea a servit la biserica din Semlac în perioada 1877–1908. El a avut împreună cu Liubița 6 copii, patru băieți și două fete.

Primul băiat, Silviu Ganea a ajuns director de școală, al doilea, Dumitru, a fost preot în Milova între anii 1916–1954 și a fost însurat cu o oarecare Deia, despre a cărei familie nu avem nici un fel de informații.

Al treilea fiu, Romul Ganea, însurat cu Lucreția, a fost între anii 1908–1918 preot în Semlac și a participat la adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, ca delegat din partea Cercului Pecica.

Al patrulea fiu, Adrian Ganea, a ajuns director de bancă și s-a căsătorit cu Mărioara.

Din fetele lui Dumitru Ganea, Aurelia, s-a măritat cu Aurel Borza, preot între anii 1910–1950 în Tauț, iar cealaltă, Livia, cu preotul Giurgiu din Rădești. Preotul Giurgiu a avut patru copii, pe Septimiu, necăsătorit, mort pe frontul de vest, pe Ion preot în Ineu, căsătorit cu Tomuța, o fată Minodora, căsătorită cu preotul Vraci din Aldești și pe Letiția, căsătorită cu preotul Precupaș.

În sfârșit, întorcându-ne la preotul Nicolae Ionescu, primul băiat, Ștefan, a ajuns notar și s-a însurat cu Fodor Carolina, al doilea, Dumitru, a fost sfințit preot în Târnova s-a căsătorit cu Orody Elena, iar al treilea, Lazăr, a funcționat ca învățător în Semlac. El a avut un fiu botezat, după numele bunicului, Nicolae, care a fost preot în Gai.

Ultimul dintre fiii preotului Nicolae Ionescu din Semlac, Gheorghe, a ajuns, notar în Vârfuri. Aici s-a căsătorit cu Rozalia Costina cu care a avut 6 copii: pe Valeria, Valer, Gheorghe, Lucreția, Melania și Maria.

Traian Mager, care l-a cunoscut pe notarul din Vârfuri, îl evocă în cartea sa *Ținutul Hălmaგიului* astfel: „*Notarul Gheorghe Ionescu era o personalitate binecunoscută prin faptul, că deși se găsea în slujba statului, el întreținea, în mod indirect, legături cu circurile politice*

românești. Faima notarului Ionescu o răspândeau cele două fiice ale sale, Melania și Lucreția, de o scriitoare inteligentă și frumusețe fizică, a căror apariție fermecătoare pe la întrunirile naționaliste stimula avântul tineretului luptător, la mulți colaboratori ai ziarului „Tribuna”, în frunte cu marele poet Octavian Goga”.

În 1918, la 66 de ani, Gheorghe Ionescu s-a înscris în Corpul de voluntari Horia. A murit în anul următor, la vârsta de 67 de ani, ca un martir.

În mod inexplicabil moartea sa a fost puțin mediatizată în presa românească și maghiară a vremii iar informațiile vehiculate despre împrejurările morții sale au fost eronate.

Încercând să restabilească adevărul, Traian Mager scrie în aceeași carte:

„Adevărul istoric este, că: în luptele cu trupele maghiare a operat numai Garda centrală, adică Legiunea din Hălmaგიu. N-a participat nici o Gardă rurală, deci, nici garda din Ciuciu, care de altminteri nu mai era cea veche înființată la 3 Nov. și aparținea chiar de a doua zi comandei centrale din Hălmaგიu.

Nefiind implicat în atacul dat asupra Ungurilor, notarul Ionescu nu s-a refugiat cu noi la Brad, sub protecția armatei române; ci, știindu-se nevinovat și crezând că are a face cu trupe disciplinate, a rămas pe loc, să-și facă datoria de slujbaș și să păzească averea comunelor. Dar s-a înșelat amar. După ce au ocupat definitiv gara în 16 Febr, ungurii au intrat în comună. Notarul tocmai oficia o căsătorie civilă. Oamenii se împraștie repede. Ungurii trag, de la distanță, după ei. Mirele, Crainic George a Marinchii, este rănit greu. Mai târziu un grup de soldați pătrund în cancelarie și somează pe notar să deschidă casa de bani cu fondurile comunale. Notarul le-a cerut chitanță. Atunci un soldat îi pune baioneta în piept, iar ceilalți ridică banii, fără scrisoare, și se împărțesc pe ei. Văzându-și viața periclitată, iar calea spre Brad închisă, notarul Ionescu s-a refugiat spre Budapesta, la ginerele său⁸.

Peste o lună, în care interval trupele maghiare fuseseră măturate din defileul Hălmaგიului și se retrăgeau în debandadă spre Tisa, bătrânul notar aflând ca Hălmaგიul este eliberat, s-a gândit să se întoarcă acasă,

în România Mare, acum. Era o încercare primejdioasă căci trebuia să se strecoare peste frontul unguresc, – foarte primejdioasă pentru el, îndeosebi, căci odată cu trupele ungurești exasperate de înfrângerea suferită, se refugiau și elementele indezirabile din regiunea noastră: jandarmii, slujbași unguri. Îndrăzneala i-a fost fatală. După ce a stat o vreme ascuns prin Kétegyháza, a fost recunoscut, arestat ca spion român, deferit curții marțiale și condamnat la moarte prin împușcare, în Mezótur. Sentința de moarte i-a dat-o evreu Francisc Munch, originar din Tokaz, în 25 Aprilie 1919 la ora 11 a.m., iar la ora 3 după amiazi, a și fost executat, tot acolo în Mezótur. Și-a legat singur ochii și strigând „Traiască România Mare” s-a prăbușit în groapă, moșneagul ce singur fusese silit să și-o sape, în fața norodului din comună, adunată să privească acest spectacol.

Martirul Gheorghe Ionescu a fost exhumat la 1 sept. 1919, – fusese depus numai la 60 cm adâncime, fără coșciug, despuiat de haine – și reînhumat cu cinstea cuvenită, la loc de onoare, în cimitirul Eternitatea din Arad. Municipiul Arad, în semn de pietate și recunoștință pentru jertfa de martiraj, a dat numele de „Martirul Gh. Ionescu” unei străzi din Arad.”

Dintre fetele sale, Lucreția s-a măritat cu dr. Eugen Barbu, subdirector la biblioteca statului din Budapesta, care a ajuns, după 1919, profesor universitar și director al Bibliotecii Universitare din Cluj.

Traian Mager o evocă în cartea sa și pe Lucreția, considerată și ea în zonă o luptătoare pentru unire în contextul aceluiași eveniment tulburi desfășurate la poalele Apusenilor în anii 1918–1919: „Când a izbucnit revoluția, în toamna anului 1918, Lucreția dr. Barbu se afla la părinții săi în Ciuciu și văzând că sătenii amenință să spargă depozitul de alimente- cum făcuseră și pe la celelalte cancelarii notariale, – ea a chemat în juru-i pe foștii colegi de școală și tovarăși de joacă, din sat, și și-a format o Gardă. Au arborat și drapelul național găsit în podul bisericii, manifestând pentru România. Voind să intervină, – jandarmii au fost desarmați și puși pe fugă din sat. Acestea s-au petrecut în 3 Nov. 1918, sâmbata după amiazi, când oamenii se întorceau din târgul de la Hălmațiu, unde făcuseră cunoștință cu practicele revoluționare. A doua zi, în 4 Nov., s-a înființat Garda

Secției în Hălmațiu, întinzându-și imediat organizația asupra întregului cerc pretorial. Mai apoi, doamna Lucreția s-a întors la Budapesta”.

Cealaltă fată, Mărioara, a fost măritată inițial cu Teodor Banciu, decedat în 1925 și apoi cu Dr. Paul Bărbăteiu, Președintele Tribunalului Cluj.

În sfârșit, a treia fată, Melania, de o frumusețe răpitoare, apare în 1904, în acte ca nașă de botez la un oarecare Petru Faur. Ulterior, prin intervenția doamnei Marilina Bocu, fiica primarului din Sinaia și soția cunoscutului publicist Sever Bocu, Melania a ajuns să fie primită la curtea regală română și prezentată acolo, la vizita diplomatică din anul 1909, ce le-o făcea suveranilor români, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, ca reprezentantă a Românilor ardeleni. Atenția tandră cu care a încunjurat arhiducele în zilele de 10–13 Iulie 1909 pe frumoasa ardeleană în Sinaia, făcea să se întrevadă că fiica notarului din Ciuciu Hălmațiuului ar putea să devină o utilă și influentă ambasadoare a Românilor din Ardeal pe lângă curtea din Viena⁹. Nu s-a întâmplat însă așa. Peste doi ani, la 6 Oct. 1911, Melania Ionescu moare de meningită.

Din această prezentare constatăm că înrudirile familiei Ionescu se întind numai până la Unire pe 6 generații iar alianțele matrimoniale încheiate acoperă o arie largă de oameni care s-au susținut și au luptat împreună pentru un ideal.

Un alt exemplu remarcabil de alianțe de familie din acest ținut de la poalele Munților Apuseni ne este oferit de protopopul Cornel Lazăr (n. 1863–m. 1934), ajuns în 1918 președ. Consiliului Național Român Hălmațiu. Cornel Lazăr s-a născut în 1863 în Beliu, ca fiu al avocatului Ladislau Lazăr, primpretor și al Amaliei Doboșiu.

A fost căsătorit cu Ana Groza, cu care a avut 4 copii: un fiu, Emil, ajuns medic în Timișoara; un altul, Iancu Cornel, procurist la Banca Românească, sucursala Sibiu, o fiică Ana, măritată cu Teodor Guiu (copii: Viorica), funcționar la Banca Victoria din Arad și o altă fiică, Valeria, măritată cu Dr. Mihai Veliciu, directorul Băncii Albina din Sibiu.

În sfârșit, o mențiune merită și familia de preoți și învățători Țiucra din Bârsa, a cărei rădăcini sunt tot în Tara Românească sau cea a preotului și învățătorului Ioan Silviu Tomuția (1889–1971) din Lupești¹⁰.

Țiucreștii sunt familia cu cea mai îndelungată activitate clericală (205 ani), cu cei mai mulți preoți, care au servit în Aldești, Bârsa, Târnova, Tauț, Bârzava și Alioș. Mulți din această familie au ajuns învățători.

Dintre membrii familiei Țiucra, o mențiune merită părintele Avesalom Țiucra și fiul său Petru.

În timpul primului război mondial, locotenentul Petru Țiucra, fiul preotului Avesalom Țiucra (la acea vreme paroh în Alioș, Banat), fiind înrolat în armata austro-ungară, a trecut cu întreaga sa companie de partea trupelor române încă de la prima confruntare cu acestea. În urma actului de patriotism, tatăl locotenentului bănățean, preotul Avesalom Țiucra, a fost crunt bătut de reprezentanții autorităților austro-ungare. Loviturile primite atunci de părintele ortodox român l-au marcat pentru tot restul vieții (a rămas douăsprezece ani imobilizat la pat, până la trecerea sa la cele veșnice).

De altfel, preotul Avesalom Țiucra a fost pus, în timpul războiului sub pază politică (domiciliu forțat) alături de alte personalități de seamă ale vieții culturale și spirituale românești din Banat.

Focalizând sumar pe localitățile românești din Ungaria, un exemplu de dinastie de preoți este cea a preoților Ardelean din Chitighaz, între care în ordine cronologică menționăm pe Florian Popovici Ardelean, Michail Ardelean, Teodor Ardelean, Michail Ardelean, Iosif Ioan Ardelean, Ioan Ardelean.

Dintre aceștia, cum am văzut deja Ioan Iosif Ardelean a fost înrudit prin căsătorie cu familia de preoți Mihulin.

Rădăcini și o anumită rețea de rudeni în comitatul Arad a avut și preotul Simion Cornea din Bătania.

Cum știm deja, Simion Cornea s-a născut la 22 decembrie 1868, în comuna Răpsig, ca fiu al preotului Ioan Cornea din această localitate. Preotul Ioan Cornea a avut șapte copii, din care, una din fete, Floarea, s-a căsătorit cu Isaia Goldiș, preotul

din Cermei (1869–1899). Din această căsătorie s-a născut Vasile Goldiș¹. Isaia Goldiș provenea el însuși dintr-o familie de preoți din care amintim pe tatăl său Teodor Goldiș și pe un Petru Goldiș, ambii preoți în Lunca Teuzului¹¹.

Cât privește nașitul și aceasta a funcționat pe nivele de instrucție și avere românești, între o generație mai în vârstă și una mai tânără, nașii fiind conform tradiției ortodoxe părinții spirituali ai tinerilor căsătoriți.

De pildă în societatea fruntașilor români din Hălmagiu, la căsătoria lui Iacob Bredișan, avocat și vice fiscal al comitatului Zărand cu Amalia Moldovan, fiica protopopului Petru Moldovan, din 22 februarie 1862, au fost martori dr. Iosif Hodoș, prim viceprefect al comitatului Zărand, și Amoș Frâncu, prim notar.

Rolul de familie model al acestor intelighenții de țară în interiorul comunității este foarte bine definit de doctorul Marius Sturza, în referințele sale la părinții memorandistului dr. Iulia Traian Mera: „Părintele Atanasie și soția sa Elena, oameni cu frica lui Dumnezeu și animați de cea mai curată dragoste de neam și biserică, aveau cea mai bună reputație între preoțimea și învățătorimea din jur și se consacrau unei creșteri și educații cinstite românești a copiilor lor”.

Acest exemplul poate fi multiplicat.

Cât privește rețeaua de alianțe matrimoniale, ea a funcționat pe relații de familie extinse, fiindcă în jurul fiecărui nucleu familial format au existat unchi, mătuși, verișori până la gradul III sau IV etc.

Vorbind despre rudele familiei preotului și învățătorului Ioan Silviu Tomuția, și despre atnotările făcute de acesta în dreptul unor nume (moșul meu, verișorul moșului, moșul soției, unchiul soacrei, tata socru, unchiu, cumnatul etc.) istoricul Dan Demșea sesizează căldura solidarităților familiale, proprii satului românesc tradițional.¹²

Toate aceste neamuri se vizitau, se consultau, se ajutau și când era cazul se mobilizau în spirit românesc, ca un bloc.

Despre asemenea vizite și reuniuni în familie povestește Hermina Ciorogarul în jurnalul ei.¹³

O primă casă deschisă, la care se referă Hermina, a fost cea a familiei lui Dumitru Ciorogaru din Pecica, unde, în diverse ocazii obișnuiau să se adune rudele din Șiclău, Cinteii.

Aceleași rude se deplasau periodic și la Șiclău la preotul Ioan Codreanu, căsătorit cu Cristina, sora episcopului Roman Ciorogaru de mai târziu.

Preotul Ioan Codreanu și Cristina au avut trei fiice și un fiu, Nicolae. Una din fete, Ecaterina a făcut în 1877 o colectă pentru răniții din România, care a fost expediată principelui Ghica din București¹⁴. Este de presupus că această activitate a fost cunoscută și aprobată de rudele care îi vizitau.

Rememorând vizitele făcute Șiclău în casa preotului Codreanu, Hermina Ciorogaru reface în jurnal acest mediu familiar erudit de la țară: „*Era prima din casele preoțești ale județului. La unchiul Ion am văzut prima bibliotecă mai mare și gazete compactate în scoarțe tari, să rămână pentru fiul său Michi, urmă despre luptele naționale din timpul acela. Casă nu numai de preot ci și de cărturar. După moartea sa i-a urmat ca preot fiul Nicolae și apoi fiul acestuia, Ioan.*”¹⁵

În sfârșit, în activismul politic al vremii, adică în implicarea acestor intelighenții în lupta națională purtată în comitatul Arad, toate aceste familii se mobilizează pentru cauza românească. De pildă, în momentul depunerii candidaturii protopopului de Șiria, George Popoviciu, la alegerile electorale din 1887, i-au stat alături toți preoții și învățătorii, din cercul electoral Șiria, cu familiile lor.

Campania protopopului este evocată de un martor la eveniment, care ulterior a scris un articol în ziarul Tribuna, semnând Străjerul¹⁶. După ce autorul articolului îi face candidatului român un frumos portret moral, el descrie aproape filmic drumul acestuia către Pâncota, unde urma să-și prezinte programa națională :

„Poporațiunea română din Pâncota și jur a avut ieri, duminica 31 mai v.a.c., o zi de adevărată sărbătoare națională, căci ieri și-a ținut candidatul național părintele protopresbiter al Șiriei, desfășurarea programei sale. Părintele Popoviciu e cu mult mai cunoscut de poporul din tractul său,¹⁷ fără deosebire de naționalitate,

decât ca să aibă cineva nevoie a-l recomanda. E destul să fie cineva în curat cu el, să scrie atâta, că e un om adevărat român, verde ca stejarul, cu caracter de fier, care nu se încovoiaie contra voinței și simțământului inimii sale nobile nici la dorințele nici la poruncile nimănui, dovadă destulă că a avut curajul și bărbăția să pășească cu program național în comitatul Aradului, unde persecuțiunile și presiunile sunt la culme și plane din partea bogatului domn de pământ Bohus László, care a împărțit până acum, spre coruperea poporului nu mai puțin ca 40 buți de vin.

Părintele Popoviciu e om sincer, părinte iubitor și părtinitor al preoților și învățătorilor, e consolator și ajutorul orfanilor, e înmulțitorul școalelor române... Acest bărbat tânăr e vrednic de iubirea cu care poporul îl întâmpină pretutindena, căci în activitatea sa pe terenul național-bisericesc-școlar, poate numai pe părintele Simion Popescu, protopopul Sibiului, îl are de rival.

Părintele protopop G.Popoviciu a plecat din Șiria la 10 ore dimineața, însoțit de părintele protopop gr.cat. Vasile Zsiros, părintele Vasile Mangra, profesor de teologie din Arad, apoi domnii avocați Dr. Nicolae Oncu și Aureliu Suci, tot de acolo, cari veniseră anume spre acest scop. Onoare lor! După căruțele care duceau pe eroul zilei cu suita sa a urmat în vre-o 20 trăsuri poporul șirian, în frunte cu bravul preot Liviu Beldea și neobositul învățător Ioan Vancu... Ajungând astfel în comuna vecină Galșa, locul nașterii și odihnei eterne a în veci pomenitul fost comite suprem al Aradului, George Popa, am fost foarte plăcuți surprinși.

Înainte bisericii era adunat poporul, în frunte cu vrednicii săi preoți Ignatie Sârbu și Ilie Arsici, iar bravul învățător Iuliu Groșoreanu era în mijlocul elevilor săi, care aveau în mânuțe cununi și buchete de flori...”

Încheiem spunând că, mai puțin vizibili în istoria națională decât marii politicieni din prima linie, aceste intelighenții de țară, sprijinindu-se pe rețelele de rudenie și pe alianțe, au avut propria lor misiune în satele în care au fost numiți, aceea de a impune un model de stabilitate și de educație.

La acest model de intelectual de țară, trebuie să mai adăugăm demersurile de cultivare a sentimentelor românești și un anumit activism politic și cultural.

NOTE

1. Ar putea fi vorba despre avocatul Dimitrie Magdu.
2. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006, p. 652
3. Elena Rodica Colta, *Ioan I. Ardelean (1883–1949), un prestigios urmaș al preotului Ioan Iosif Ardelean din Chitighaz*, In: „Simpozion. Comunicările celui de al XX-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria”, Giula, 2011, p. 115–123.
4. Pus la dispoziție de avocatul Mircea Cristian Borza din Arad.
5. Slujește în Giula în perioada 1910–1919.
6. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1909, p. 47.
7. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1910, p. 12.
8. Mager nu îl numește dar este vorba despre Eugen de Barbul.
9. Acest episod a devenit subiect de roman. Vezi Ioan Rusu Abrudeanu, *Îndrăgostirea unui Habsburg de o frumoasă româncă din Ardeal*, Cartea Românească, București, 1928.
10. Dan Demșea, *Date genealogice și istorico-documentare referitoare la familia învățătorului și preotului Ioan Silviu Tomuția din Lupești–Arad (1889–1971)*, în *Ziridava*, XXV/1, Arad, 2010, p. 199–220.
11. Elena Csobai, *Simion Cornea, luptător pentru organizarea parohiilor ortodoxe române într-o eparhie*, In: „Simpozion. Comunicările celui de al XX-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria”, Giula, 2011, p. 100.
12. Vezi Dan Demșea, *art. cit.* p. 200.
13. Vezi.****Caietele Herminei*, Îngrijitori ediție Adriana Popescu și Rodica Țabic Editura Peter Pan, București, 2010
14. Alexandru Roz, *Ecoul războiului pentru independență din 1877–1878 în părțile Aradului*, Ziridava, V, Arad, 1975, p. 98.
15. *Caietele Herminei*, p. 27.
16. Articol semnat Străjerul, *Tribuna*, anul 4, nr. 12, 4/16 iunie 1887, p. 494–495.
17. Cercul electoral Șiria.

Mihaela Bucin

Familii românești din Partium și Ungaria

În articolul „Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene prin încuscrirea cu străinii”¹, din numărul 10 al revistei Transilvania, organ al ASTREI, apărută la Sibiu, în 1942, dr. Al Filipașcu se ocupă de genealogia unor familii românești care și-au pierdut însemnele identitare în urma căsătoriei cu maghiari. Autorul articolului este el însuși o personalitate interesantă a istoriei Maramureșului, zonă multiethnică de care s-a ocupat îndeaproape ca genealog și istoric. El însuși este urmașul a două familii maramureșene nobile, cu vechime de peste 300 de ani, ale căror ramuri s-au maghiarizat: familiile *de Dolha* și *de Petrova*.

Alexandru Filipașcu² s-a născut în 1902 la Petrova, în Maramureș – și a decedat la 20 decembrie 1952, la Valea Neagră, județul Constanța. A fost primar al orașului Sighetu Marmăției în anii 30, în timpul guvernului Tattarescu; profesor și preot român, deținut politic din vara anului 1952, la Canalul Dunăre-Marea Neagră, unde și-a găsit și sfârșitul. Născut într-o familie greco-catolică, Alexandru Filipașcu a făcut studii secundare la liceele din Sighet și Beiuș, iar pe cele superioare la Colegiul „De Propaganda Fide” din Roma și la Facultatea de Teologie din Lwow, unde a obținut doctoratul (1928). Din 1929 este preot, apoi profesor de Religie și Istorie la Liceele greco-catolice din Sighet și Alba Iulia. Din 1928–1948 lucrează la „Centrul de Studii și cercetări privitoare la Transilvania” din Sibiu-Cluj, e profesor la Seminarul pedagogic universitar din Cluj (1945–1948). Revine la ortodoxie în 1948 și e numit profesor titular la Institutul Teologic Universitar din Cluj, la catedra de Istoria Bisericii Române. E arestat în vara anului 1952 și dus la canal, unde decedează în decembrie, același an, iar osemintele sale nu au fost identificate niciodată. O să vă întrebați de ce am ales să vorbesc despre acest istoric. Vă spun: fiindcă el este una din victimele unei lumi care

pare apusă, dar care s-ar putea reinstaura oricând, căci omenirea pare a nu învăța nimic din istoria ei. Alexandru Filipașcu, istoric, preot greco-catolic iar, la urmă, ortodox, serios genealogist și profesor, a murit la canal pentru că ... făcea bancuri. Adică, efectiv el le inventa, le compunea. În anii 1950, securitatea avea un dosar de urmărire generală a Institutului Teologic din Cluj, pentru a vedea cine are atitudini „ostile” regimului comunist. Din această supraveghere a reieșit la un moment dat că profesorul Alexandru Filipașcu obișnuia să spună către colegi și studenți bancuri cu substrat politic. Urmare a acestor sesizări, lui Alexandru Filipașcu i s-a deschis dosar de verificare pe timp de șase luni, începând cu 5 decembrie 1951, pentru a i se stabili „activitatea dușmănoasă”, termenul fiind prelungit apoi încă șase luni. În dosarul său există o adevărată colecție de bancuri, extrem de savuroase pentru cel care cunoaște contextul istoric de atunci (evenimente ca: stabilizarea monetară sau războiul din Coreea). Unele s-au perimat, nu mai pot fi înțelese în prezent, dar spicuiesc câteva mai accesibile și, din perspectiva noastră, absolut nevinovate: „Viața în regimul de democrație populară este grea, pentru că pentru toate facem coadă și pentru nimic stăm la răcoare” – sau „De la 23 august 1950, nu se mai spun brașoave, ci stalisme, fiindcă s-a schimbat numele orașului Brașov, în orașul Stalin”. De asemenea, am dori să amintim o afirmație a sa, extrem de valabilă într-o lume aflată în confuzie de valori: „În trecut, când venea un ministru în inspecție se aplecau toți în fața lui fiindcă era un om cult. Dar astăzi toți incultii sunt miniștri. Dacă omul are în cap o cultură, nimeni nu i-o poate lua, chiar dacă ar veni orice partid”.

În decembrie 1952, părintele Filipașcu, de altfel și fost primar al orașului Sighet, în timpul guvernului Tattaescu, a fost arestat și supus unei foarte scurte anchete, din care s-a dorit stabilirea activității sale politice din trecut, ca fost membru PNT. Ce-i interesa pe securiști acum rezultă limpede din nota de trimitere în colonia de muncă: „A fost un element activ în cadrul PNT Maniu, depunând o vie activitate în județul Maramureș, fiind delegat ca deputat în cadrul PNT Maniu, la fel mai rezultă că

studiile de pregătire le-a făcut în străinătate”. Menționez că Alexandru Filipașcu nu a fost niciodată deputat al PNT! Totuși, a fost trimis în colonie de muncă, la Canal (lagărul Poarta Albă), pe timp de cinci ani. Din păcate, la foarte scurt timp, pe 20 decembrie 1952, la ora 16:10, după cum scrie în certificatul de deces, Alexandru Filipașcu a murit, motivul oficial trecut în hârtii fiind „uremie postseptemică”.

În articolul amintit, Alexandru Filipașcu reconstituie genealogia unor familii românești din Ungaria veche, în special din zona Petrova, zona sa natală, familii care s-au integrat în lumea maghiară renunțând la identitatea românească. În multe cazuri, acest lucru se întâmplă în urma căsătoriei, și este vorba despre familii din sfera economică superioară a societății, care sunt implicate în politica, economia sau chiar cultura maghiară, și care au urmat școli superioare în limba maghiară.

Două cazuri am ales pentru azi pentru a vi le prezenta, ambele de la sfârșitul secolului al 19-lea, începutul secolului al 20-lea.

Primul caz este cel al lui Gheorghe Petrovay. Familia nobilă maramureșană Petrovay este de origine română, dar prin mai multe căsătorii aceasta și-a pierdut, până la mijlocul secolului al 19-lea indicele identitar cel mai caracteristic, și anume limba.

Localitatea Petrova a aparținut unei familii înrudite cu Petrovay, familia Dolha (maghiarizată și ea în parte). Un strămoș al Petrovailor, Mihai, e cel care prin 1670 a alcătuit o colecție-manuscris de versuri și istorioare locale, în care a adăugat și un cântec românesc, ce începe cu versul „En pară de fok arde inima mea...”.

Legată de familia Petrovay există și o povestire adevărată cunoscută până azi de maramureșenii din zona Petrova, și anume cea legată de baronul Püchler. Fiu de general austriac, acest baron s-a căsătorit în 1795 cu Ana Petrovay din Leordina. Fiul lor, Janos, se căsătorește însă cu Turda Agapia, o româncă dintr-o familie înstărită din Rozavlea, localitate unde se și stabilesc. Descendenții lui Janos, nepoții generalului Püchler, sunt țărani reromânizați înstăriți, care însă poartă numele de Püchler, astfel încât, dacă la începutul secolului trecut, cineva îi întreba cum îi

cheamă răspundeau semeți: baron Piclăr³. Și nu aș putea trece totuși peste informația că, în martie 1913, în localitatea Petrova din Maramureș, țăraniile Ileana și Niță Ardelean au cântat în pâlnia gramofonului cu cilindri de ceară, al lui Bartók Béla cântecul Hei tu mândriorule..., pe baza căruia, mai târziu, compozitorul a scris duetul pentru vioară Máramarosi tánc.

În cele ce urmează veți vedea un caz neobișnuit în istoria româno-maghiară, cazul arhivarului Gheorghe Petrovay⁴. S-a născut la 30 ianuarie 1845, ca fiu al jurisconsutului Petrovay Laszlo (provenit dintr-o familie românească nobilă, parțial maghiarizată și convertită la romano-catolicism) și al baronei Ioana Canale de Ehrenberg. Gheorghe Petrovay și-a făcut studiile la liceul iezuit din Ungvar și la academia de drept din Eger. Nu e clar dacă și-a finalizat sau nu studiile de drept la Eger. Cert e că, atunci când a împlinit 25 de ani, tatăl său îi pune la dispoziție o mie de iugăre de pământ și îl îndeamnă să se ocupe de agricultură. Gheorghe alege pomicultura și chiar înființează pe moșia sa de la Nagykorú o școală de pomi (faiskola – livadă experimentală), specializată în primul rând pe cultura pomilor fructiferi autohtoni, dar înființează și o altă plantație experimentală, bazată pe cultura bradului. Participă la o serie de expoziții unde primește mai multe premii, ministrul agriculturii îi apreciază activitatea și îl numește inspector peste plantațiile pomicole din 6 județe din nordul Ungariei. Până astăzi, numele său, bineînțeles, fără specificarea că ar fi fost de origine română, se leagă de o superbă livadă de cireși care se întinde pe 200 de hectare și care cuprinde încă pomi roditori care au peste 100 de ani. E vorba despre plantația de la Nagykorú, județul Jász-Nagykun-Szolnok, înființată de Gheorghe Petrovay în 1870, cu dorința de a cultiva exemplare din toți pomii fructiferi din Ungaria. În inventarul pe care îl face cu 10 ani mai târziu, 1880, se vede că cel mai important pom fructifer de la Nagykorú este cireșul, inventarul amintit cuprinde 65 de specii de cireș. Această livadă există și astăzi, localitatea de pe malul Tisei este recunoscută până în prezent cu renumele de livada de cireși a Ungariei.

În 1906, însă Petrovay părăsește localitatea cu livezi de cireși și

alții îi continuă, până în prezent, munca. Nimeni din zonă nu știe însă că Petrovay a fost un nobil român, și ce l-a făcut, de fapt, să renunțe la pomicultură. Căci Gherorghe Petrovay lasă moșia în grija administratorului și se stabilește la Sighet, unde se ocupă exclusiv de genealogie și arhivistică. Încă din 1879 lucra ca particular la arhiva Maramureșului, dar a cercetat și arhivele din Husc, Teșeu, Visc, Seleuș, Gömörő și Budapesta. Răscolește toate satele românești în căutarea de hrisoave vechi care să aducă informații despre originea familiei Petrovay. În acest scop, învață românește, după ce familia sa, de două generații, renunțase la limbă. Ajunge, în 1901, arhivar-șef și întocmește tabele genealogice pentru toate familiile românești de viță veche voievodală și cnezială, din Maramureșul istoric. Sub semnătura Kis János publică zeci de articole precum și peste douăzeci de studii serioase în reviste ca: *Történelmi Tár*, *Századok*, *Turul*. În 1900 îi apare în revista *Századok* studiul „A máramarosi oláhok” în care infirmă teoria imigraționistă, bazându-se pe cercetările sale făcute pe documentele din Maramureș și din arhivele din Ungaria. Activitatea sa arhivistică este puțin studiată. Profesorul Cseh Géza, de la Universitatea din Debrecen a publicat un studiu intitulat *Adatok Petrovay György, Máramaros vármegye főlevéltárnokának életéről (Tiszabó, 1845 – Máramarossziget, 1916)*. (Date cu privire la viața arhivarului principal al comitatului Maramureș, György Petrovay. (Tiszabó, 1845 – Sighetu – Marmației, 1916), în care însă problema dilemei sale identitare, care l-a marcat toată viața, nu este atinsă. Gheorghe Petrovay și-a trăit sentimentele românești regăsite, moștenite de la strămoșii săi, nobili români, lucrând febril pentru dezvăluirea originilor familiilor nobile românești din Maramureș. Și-a reromânizat întreaga familie în 1900, când a trecut mai întâi la religia reformată, ca mai apoi să poată să intre în cultul greco-catolic. A murit modest, așa cum a trăit, și este îngropat în cimitirul din Sighet. Urmașii lui sunt azi români, trăiesc în România și în alte țări din Europa, majoritatea sunt intelectuali de marcă, profesori universitari, ingineri, cei mai mulți păstrând pasiunea pentru istorie a strămoșului lor și dragostea pentru Maramureș. L-aș aminti aici pe meteorologul clu-

jean pensionar Gheorghe Petrovay, care, cunoscând istoria familiei sale, maghiarizată prin căsătorii, limbă și religie, din cauza, în primul rând, a dorinței de a-și păstra poziția nobiliară a scris, pe tema renegării originilor, următoarele versuri satirice: „Văd că în seara asta toată lumea se sărută: Nu e bai că se sărută/azi, în public, slut cu slută/baiu-i că după sărut /se mai naște înc-un slut!”.

Alexandru Filipașcu, autorul articolului din revista Transilvania de acum 70 de ani consideră că repercusiunile funeste ale renegatismului s-au făcut simțite mai ales în perioada unirii tuturor românilor, după 1920. De exemplu, când membri ai familiei maramureșene unghurizate Mihály, unul deputat în parlamentul maghiar, altul preot, ridicau unul cuvântul în parlamentul Ungariei, contra cauzei naționale românești, celălalt – preotul – se opunea, cu ocazia intrării trupelor române în Șugatag, la înlăturarea steagului maghiar de pe prefectură. Astfel de cazuri nu au fost puține: viitorul ministru Ioan Bud și avocatul Ion Faur optau pentru Ungaria și părăseau locurile natale, când vicepreședintele Ștefan Rednic refuza să depună jurământul de credință către statul român, când tineri studenți români ca: frații Bud, Gheorghe Mihalca, Vasile Radu, inspectorul muncii Andrei Hodor cereau repatrierea în Ungaria, după 1920. Tânărul elev Ivașcu, fiul unui inginer silvic român, e descoperit ca făcând parte, în 1929, dintr-un complot împotriva României, organizat de un cerc iredentist maghiar din Satu Mare. Iar mulți intelectuali maramureșeni continuă să se maghiarizeze și după 1930, chiar pe locurile natale, alegând limba maghiară și căsătoria cu unghuroaice: Chișiu Paul, șef de serviciu la prefectură, fratele său, Chișiu Tiberiu, medic, Dan Mihai avocat, viceprimarul orașului Sighet, prefectul român Flaviu Iurca, Hodor Vasile – secretar la primărie, și destul de mulți alții. Mai amintesc aici familia Oancea/Vancea, tot de spiță nobilă maramureșană, familie maghiarizată dar care, precum știți, mai dă un „român” și anume pe boemul șef de catedră din Seghedin.

Am pomenit numele lui Ioan Bud, nume pe care eu l-am întâlnit pentru prima oară într-un articol postat de un tânăr din

Dragomireștii Maramureșului, cu mândrie, pe Facebook. De la acest articol a venit ideea lucrării de față, de la faptul că mulți români cu rol important în viața societății maghiare trebuie să fi trăit în Ungaria, fiind conaționali cu românii din Câmpia Aradului, din Bihor și din Banatul de Seghedin, și că ei ar trebui depistați și propulsați ca modele pentru micuța comunitate de azi. Însă lucrurile nu sunt atât de simple! În articolul amintit, sunt scrise următoarele⁵: „Maramureșul a dat cel mai important specialist în economie pe care l-a avut Ungaria secolului al XX-lea: pe dr. Ioan Bud, născut la 30 mai 1880 în Dragomirești. După terminarea școlii elementare și a liceului la Sighet, Ioan Bud își continuă studiile universitare la Budapesta, unde, în anul 1902, obține diploma de Doctor în Științe Economice. Datorită calităților sale, cariera tânărului moroșan are o curbă ascendentă ca specialist în economie și finanțe, primește însărcinări importante din partea guvernului maghiar. Profesor al Facultății de Științe Economice de la Budapesta, în perioada 1922 și 1924 ocupa funcția de ministru secretar de stat la Ministerul Alimentației Publice, iar între anii 1924 și 1928 este numit ministru al Finanțelor. În condițiile dificile pentru economia afectată de anii Primului Război Mondial, datorită unei politici bine gândite, Ioan Bud reformează sistemul bancar, reechilibrează balanța financiară a Ungariei și organizează Banca Națională Maghiară. De numele lui este legată introducerea valorii stabile a monedei „pengő” și reducerea impozitelor. După încheierea mandatului de ministru, Ioan Bud s-a dedicat pedagogiei și cercetării în domeniul economiei. A fost profesor la Facultatea de Științe Economice „József Nándor” din Budapesta, redactor al revistei „Observatorul economic” și autor sau coautor al multor volume de specialitate, de istorie și monografii dintre care amintim „Viața economică și sănătatea publică” (1932), „Studii politice” (1937), „Politica comerțului interior” (1943), „Investițiile și problema monetară”, „Cartelurile și politica de cartel” (1943), „Grof Szécsenyi István și secolul XX” (1943). Ioan Bud a încetat din viață la 7 august 1950.

Bud János a fost într-adevăr o personalitate importantă a istoriei economiei și a politicii maghiare⁶. Precum și a bisericii greco-

catolice maghiare, pe care a sprijinit-o în repetate rânduri. A fost reprezentantul în Uniunea bisericilor greco-catolice maghiare al comunității greco-catolice din Piața Rózsák tere, din Budapesta. La ședința de înființare a Uniunii greco-catolice a studenților maghiari, care a avut loc în decembrie, 1943, profesorul Bud János ține discursul festiv⁷.

Bud János / Ioan Bud a fost deputat de Bichișciaba între 1927–1938 și a fost ales cetățean de onoare al orașelor Bichișciaba și Senteș⁸. De numele său se leagă o serie de edificii din Ciaba, a căror ridicare a sprijinit-o: sediul Uniunii micilor agrarieni și Hala comercială, la a cărei festivitate de dare în folosință a și participat. În Budapesta, de numele său se leagă edificii la a căror ridicare a contribuit prin împrumuturi bănești: renovarea primăriei Budapestei, construirea liceului de fete și a băii de aburi Árpád.

După primul război mondial, Bud a avut însărcinarea de a organiza și a conduce programul de alimentație națională a populației Ungariei, într-o perioadă de grea penurie alimentară. Foaia săptămânală „Corespondentul greco-catolic” scrie astfel despre munca lui Ioan Bud din acea perioadă: „când mizeria generală s-a întins peste tot, pe lângă faptul că viața milioanelor de maghiari este asfixiată de hotare nenaturale, un bici special al lui Dumnezeu se abate asupra noastră prin intemperii, ticăloasă sete de înavuțire, parazitism – sarcina covârșitoare a alimentației poporului este în mâinile unei persoane responsabile, care își îndeplinește misiunea din scaunul ministerului celui mai afectat în această perioadă, de această luptă pe viață și pe moarte: dr. Bud János.”

În publicațiile de analiză economică și finanțe contemporane, activitatea ministerială a lui Bud, rezolvările impuse de acesta în perioada postbelică inflaționistă dintre noiembrie 1924 – septembrie 1928, este comparată cu perioada actuală din politica financiară a Ungariei⁹. Politica monetară a lui Bud a stat în slujba guvernului Bethlen, de consolidare a intereselor clasei latifundiare, moșierești. Bud a reușit atunci să transforme moneda complet devalorizată a Ungariei, coroana, într-una stabilă: pengő.

Din păcate, în arhiva din Dragormirești (Maramureș) nu mai există documentele care să certifice nașterea lui Ioan Bud și eventuale date despre originea părinților săi. Sunt ipoteze care susțin că, deși s-a născut la Dragormirești, familia Bud nu era din părțile Maramureșului. Faptul că în această regiune sunt multe familii cu aceste nume, Bud, ar putea fi doar o coincidență. Tatăl lui János Bud ar fi fost funcționar silvic delegat, originar din Nitra (de pe teritoriul actualei Slovaciei), iar mama, fata unui preot greco catolic din localitatea Ladomérfalva, comitatul Zemplén. Ca specialist și politician maghiar, a obținut toate onorurile și titlurile, nu a fost atacat de niciun partid, nici măcar postum, de comuniști, cu toate că a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta din partea unui partid naționalist Partidul Unității (Egységes Párt / oficial: Keresztény Kiszgazda-, Földműves és Polgári Párt). Atitudinea sa față de naționalități este dovedită chiar prin modul în care, în funcția sa de deputat de Bichișciaba, ales în 1926, primește solicitarea din partea comunității slovace din acest oraș, pentru sprijinirea unui cerc de lectură și o asociație a agriculturilor slovaci, lucru pe care îl refuză¹⁰.

Nici o sursă contemporană nu pomenește că acest Bud ar fi fost de naționalitate română sau că măcar cunoștea limba română. Nu există niciun text și niciun indiciu să fi avut conștiință de român sau că se considera de origine română. Și nici o lucrare genealogică sau istorică nu vorbește despre originea sa română.

NOTE

1. *Transilvania, Revistă lunară de cultură, organ al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, Sibiu, 1942. 742–756.
2. <http://www.fericiticeiprignoniti.net/alti-marturisitori/1009-preotul-profesor-alexandru-filipascu-o-moarte-pentru-o-gluma>
3. Prof. Alexandru Filipașcu de Dolha și de Petrova, doctor în filosofie și teologie, *Istoria Maramureșului*, Editura „Gutinel” Baia Mare –1997 – Textul este reprodus după prima ediție a lucrării, apărută în 1940 la tipografia ziarului „Universul” București, p. 178.
4. Cseh Géza: *Adatok Petrovay György, Máramaros vármegyé*

- főlevéltárnokának életéről (Tiszabó, 1845 – Máramarossziget, 1916).* <http://www.szolarchiv.hu/data/files/197151492.pdf>
5. <http://www.informatia-zilei.ro/mm/magazin/130-ani-de-la-nasterea-lui-ioan-bud-fost-ministru-al-finantelor-in-ungaria-interbelica>
  6. <http://www.mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/02376.htm>
  7. <http://byzantinohungarica.hu/node/173>
  8. <http://www.bekescsaba.hu/diszpolgarok.htm>
  9. <http://hvg.hu/cimke/Bud+I%C3%A1nos>
  10. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Nm2vUijhLGwJ:www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbssegkek/2008/Fejezetek_a_moi_romanok_es_szlovakok_tort/pages/006_szlovakok.htm+bud+j%C3%A1nos+szlov%C3%A1kia&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu: „1928. október 31-én Bud János országgyűlési képviselő Békéscsabán tartózkodott. Tőle kértek tanácsot egy szlovák olvasóköri vagy gazdasági kör felállításához. A miniszter érthető módon a polgármesterhez utasította őket.”

Vasile Dobrescu

Un intelectual de provincie cu aspirații naționale: Ioan Iosif

Opera și personalitatea lui Ioan Iosif sunt cunoscute societății românești din perioada interbelică, dovadă fiind înregistrarea numelui și activității sale în cele două enciclopedii naționale „Minerva” la Cluj în 1930¹ și cea alcătuită de Lucian Predescu în „Cugetarea”, în anul 1940² la București, a intrat însă ulterior, într-un adevărat con de umbră, nemaifiind citat nici de către specialiștii din domeniul economiei financiar-bancare unde și-a ilustrat calitățile practice dar mai ales cele de teorie și analiza economică. Întâmplător, sesizați de inițiativele unei inimoase arhiviste care i-a găsit și aranjat fondul personal la Arhivele din Cluj³ am socotit, să schițăm, în linii generale, evoluția activității și conținutul lucrărilor sale, mare parte încă în manuscris, cu mențiunea că ne aflăm încă la începuturile unei investigații deosebit de interesante și de atractive.

Ioan Iosif s-a născut, în 1 septembrie 1887, în localitatea Șoard (Gorgiu) plasa Rupea (Cohalm), în castelul unuia dintre marii latifundiari ai epocii, contele Szent Kiraly, al cărui domeniu de cca 1500 de iugăre fusese arendat de către familia sa⁴, de condiție materială relativ bună, cu preocupări în domeniul agricol și al creșterii animalelor. Părinții, Gligor și Ana Iosif, se trăgeau din localitatea Drăuseni de lângă Rupea, dar aveau și proprietăți imobiliare în această localitate, ce reprezenta unul din centrele economice și administrative mai însemnate din zonă. În fragmentele de amintiri lăsate de Ioan Iosif ni se relevă faptul că familia sa se trăgea dintr-o spiță de nobili români din Tășnad, înnobilați în veacul al XVII-lea de către principele Gheorghe Rákóczi al II-lea, în anul 1658⁵. Știm, că în epocă, se înrudea îndeaproape cu familia protopopului Nicolae Mircea din Rupea, iar după mamă era nepot de vară cu poetul Ștefan Octavian Iosif, căruia, mai târziu îi va dedica o serie de note și reflecții interesan-

te, parte susținute și de o serie de surse documentare păstrate ulterior în arhiva sa personală.

Studiile primare le-a efectuat în Rupea unde familia sa se mutase după eșecul arendării domeniului contelui Szent Kiraly, soldat cu pierderi materiale deosebit de mari. Totuși părinții au găsit surse materiale să-l susțină să-și continue studiile liceale la celebrul Gimnaziu Superior Românesc Greco-Oriental din Brașov, pe care l-a absolvit în anul 1905. În anii următori datele biografice despre activitatea sa nu sunt precise, dar cunoaștem că după anul 1910 ocupa funcția de director executiv al Băncii comerciale „Cetatea” din Rupea, unitate cooperatistă de credit cu un capital relativ mare (100.000 coroane) pentru acest gen de activitate comercială⁶. Va urma, relativ târziu, față de colegii săi de generație, studiile universitare, înscriindu-se, pentru un foarte scurt timp la Universitatea Tehnică din Budapesta, pe care o părăsește în schimbul frecventării cursurilor de științe comerciale la Universitatea Lausanne din Elveția, între anii 1913–1915, unde își ia licența și apoi, foarte repede, doctoratul în științe economice. În 1916 își echivalează licența în drept comercial la Paris. Dar, între timp, bănuit că instiga tineretul român din armata austro-ungară să plece în România, va fi arestat în anul 1915 la Viena pentru trădare și spionaj, fiind transferat spre judecată către autoritățile maghiare care îl întemnițează, pentru scurt timp, la Dumbrăveni și Tîrgu-Mureș⁷. După intrarea României în război va fi din nou arestat în toamna anului 1916, împreună cu soția sa și deportat la Șoproon. Datorită condițiilor mizere de transport și apoi de cazare, soția a murit de septicemie, cât și cele două fete gemene născute în timpul deportării⁸. Eliberat în vara anului 1917, se înscrie la Academia Comercială Orientală de la Budapesta, secția Institutului Pedagogic, în anul universitar 1917–1918, pentru a primi un atestat necesar integrării sale ulterioare într-o școală gimnazială de profil comercial⁹. Apoi, în toamna anului 1918, se înscrie la cursurile celebrei „London School of Economics and Political Sciences” de la Londra pe care însă nu le-a terminat, întrucât evenimentele politico-naționale din Transilvania, de la sfârșitul anului 1918, îl vor solicita în mod deosebit.

Astfel, Ioan Iosif se numără printre intelectualii care au sprijinit și realizat Unirea Transilvaniei cu România, fiind remarcat de membrii Consiliului Dirigent, ca un bun specialist în probleme economice. Iată de ce, printr-un ordin din 21 mai 1919, al acestui organism executiv, semnat de Iuliu Maniu, este trimis ca expert economic pe lângă Misiunea transilvăneană la Conferința de Pace de la Paris¹⁰, unde activează până aproape spre sfârșitul anului. La alegerile din octombrie 1919 este ales deputat în circumscripția Rupea, pentru Parlamentul României din partea Partidului Național Român, demnitate pe care o exercită din decembrie 1918 doar până în primăvara anului 1920, când vor avea loc noi alegeri parlamentare.

În anii următori este prezent în conducerea Băncii „Cetatea”, exercitându-și, în paralel, profesia de avocat în probleme financiar-comerciale în Baroul de la Brașov. Va ocupa, pentru scurt timp, între anii 1928–1930, și funcția de profesor la Școala Comercială din Brașov. Se pare că, își schimbă convingerile și orientarea politică, raliindu-se liberalilor în anii '30 ai secolului trecut. Din aceste motive îl vedem prezent, după 1934, ca funcționar superior, inspector, la Ministerul Muncii, Sănătății și Asistenței Sociale, fără a renunța la practicarea avocaturii până la instaurarea regimului comunist, probabil până la pensionarea sa forțată la începutul anilor '50. Dar, anterior, în anul 1936 în urma unor investigații științifice temeinice își va susține, cu succes, teza de doctorat în drept comercial la Paris, publicată în Editura Les Presse Moderne sub titlul „Le problème de la responsabilité pénale des Institutions de crédit en Roumanie et la crise économique d'après guerre”¹¹. Ca și alți lideri ai elitelor intelectuale și politice în epoca de început a socialismului în România după 1947, este, pentru o perioadă scurtă de timp, mai întâi marginalizat din viața publică și profesională, anchetat, dar din fericire, nu va fi întemnițat. Având în vedere mai vechile sale preocupări în plan cultural, autoritățile comuniste îi acceptă reintegrarea într-o activitate colaterală pregătirii sale profesionale, agreându-l, chiar ca director al Muzeului Raional Rupea, înființat și la sugestiile sale, pe care-l conduce între anii 1953–1959¹². În această perioadă,

până la decesul său în 1970, Ioan Iosif a conceput o serie de lucrări cu subiecte istorice, etnografice, dar și creații literare destul de originale și interesante.

Prin pregătirea universitară și prin majoritatea preocupărilor sale profesionale practice, Ioan Iosif se va afirma ca un economist de prestigiu în perioada interbelică, îndeosebi, în domeniul financiar-monetar. Calitățile sale în acest sens sunt puse în valoare încă din perioada participării la lucrările comisiei economice de la Conferința de Pace de la Paris. Ele sunt relevate mai întâi, în „Raportul confidențial”¹³ trimis, în vara anului 1919, de la Paris, Consiliului Dirigent, ce cuprindea însemnate sugestii referitoare la controlul fluxurilor excesive și frauduloase de emisiuni monetare efectuate de guvernul de la Budapesta, mai ales după 1 noiembrie 1918, ce sunt transferate în România în valori extrem de mari, insistând asupra efectelor lor speculative pe piața financiară a Transilvaniei ce puteau agrava inflația, existentă de altfel încă din timpul războiului. De asemenea, solicita Consiliului dirigent să întocmească o statistică cât mai exactă a efectelor publice de stat și private de la societățile industriale și comerciale, și să blocheze traficul de valori mobiliare, chiar să anuleze contractele de vânzări imobiliare majoritatea destul de suspect realizate, deoarece se evidenția tendința transferării unor însemnate valori în afara țării¹⁴. Apoi recomanda evaluarea concesiunilor miniere cu capital străin realizate în condiții dubioase pentru ca în viitorul apropiat România să se debaraseze de concesionarii indizerabili. Ioan Iosif informa Consiliul Dirigent despre atmosfera și condițiile nepropice în care delegația României își desfășura activitatea la Conferința de Pace de la Paris, sesizând că statul român ca și alte state mici sunt desconsiderate de marile puteri în privința recunoașterii drepturilor lor economice și financiare legitime chiar și prin faptul că se vehiculează opinii prin care socotesc că trebuie să li se asigure Austriei și Ungariei spații de influențe economice în toate zonele fostului imperiu austro-ungar¹⁵

Prima lucrare, de dimensiuni relativ modeste, apărută în 1919, la Sibiu, cu titlul „Socialismul și ordinea economică socială actua-

lă” nu este caracteristică tematicii socio-economice dezvoltate ulterior de către Ioan Iosif. Credem că a fost scrisă sub impresia radicalizării mișcărilor social-politice postbelice, parte din ele, impregnate de ideile socialismului. De altfel, abordarea subiectului nu se realizează în maniera unei introspecții de specialitate, fiind mai mult o prezentare sintetică și cuprinzând opinii personale asupra evoluției curentului și doctrinei socialismului de la faza sa utopică spre „socialismul democratic internaționalist” al lui Marx sau „colectivist” al lui Lenin¹⁶. Socialismul este prezentat doar ca un curent social economic și politic reformist cu orientare doctrinară de stânga îndreptat spre ameliorarea economică a unor clase nemulțumite de condițiile existenței lor, decât ca o forță revoluționară radicală și ca atare cu posibile perpetuări și puseuri în viitoarea evoluție a societății.

Ideile socialiste care susțin că prin desființarea proprietății private ar instaura pacea universală între diversele grupări sociale sunt „utopice și nerealiste” deoarece întotdeauna vor exista diferențieri sociale și deci nemulțumiri generale. În acest sens, reformismul social și socialismul se vor manifesta întotdeauna fiindcă nemulțumirile sociale vor persista¹⁷. Introspecțiile întreprinse de către Ioan Iosif asupra evoluției ideilor socialismului sunt realizate pentru a demonstra caducitatea acestora, dar și pentru a deschide discuția asupra găsirii unor soluții viabile de organizare socială în noile construcții politico-statale din centrul Europei apărute după primul război mondial.

Capacitățile analitice și de sinteză economică sunt dovedite de timpuriu prin conținutul amplului discurs ținut în Parlamentul României în zilele de 26 și 27 februarie 1920, publicat apoi sub titlul semnificativ „Politica economică a României întregite”. Această intervenție parlamentară reflectă maturizarea concepțiilor economice ale lui Ioan Iosif, precum și capacitatea sa de a furniza guvernului existent sugestii deosebit de realiste și de pragmatice, prin trecerea în revistă a principalelor obiective ce trebuiau să aibă prioritate în dimensionarea structurilor economice ale noului stat național. Astfel, se insistă asupra luării unor măsuri legislative urgente și necesare precum: stabilizarea mone-

tară; pregătirea și înfăptuirea unei reforme agrare democratice și viabile pentru gospodăria țărănească introducând cooperativizarea ca o acțiune economică benefică și productivă¹⁸; dezvoltarea industriei mari după un plan de lungă perspectivă¹⁹ menit să contribuie la înființarea unor noi centre industriale și subramuri economice solicitate de piața internă. De asemenea, cere etatizarea marilor întreprinderi dominate de capitalul străin pentru a stopa transferul de valori în afara țării²⁰, precum și a exploatarea economică rațională a fondurilor silvice, a căderilor de apă prin construcții de uzine electrice²¹. Sugestiile sale se extind și asupra industriei mici sau a celei de casă cu mențiunea expresă de a se limita pe cât posibil practica subvențiilor pentru activitățile industriale de mai mare anvergură²². Intervențiile sale vizează calitatea precară a căilor de comunicație, îndeosebi a transporturilor pe calea ferată, extinzându-se asupra stărilor precare întâlnite în organizarea comerțului pe plan intern unde speculațiile comercianților provoacă creșterea artificială a prețurilor la produsele de primă necesitate²³. Nu sunt uitate problemele ce vizează comerțul exterior afectat de birocrațism și favoritism²⁴.

Conținutul discursului lui Ioan Iosif se încadrează la nivelul cel mai înalt al exigențelor analitice de ordin economic și social pe care le putea lansa un om politic și specialist în epocă, pornit și structurat din cunoașterea profundă a realităților României postbelice, ce punctează, cu discernământ și pragmatism, posibilele căi și mijloace pe care trebuia să le rezolve un legislativ responsabil pentru a crea capacitățile moderne ale societății românești și a împlinii aspirațiile acesteia, pentru a atinge cele mai înalte standarde de performanță europeană.

Seria viitoarelor lucrări de sinteză financiar-bancară și monetară este consemnată după 1929, timp în care va fi absorbit de practicarea avocaturii, de activitatea de conducere a Băncii „Cetatea”, sau de scrierea a numeroase articole publicate în revistele de profil economic sau social-culturale; această fază, fiind și o perioadă de cercetări și bogate acumulări de informații din literatura de specialitate. Cunoscător al limbilor franceză, engleză, germană și maghiară a avut posibilitatea să se informeze și să

studieze, fără dificultăți, literatura economică străină și să fie la curent cu noutățile de metodologie și de orientări economice contemporane. Din această perspectivă anticipăm să caracterizăm lucrările sale ca demersuri implicate în realitățile economice ale epocii la nivel național și european, subliniind, în plus, că sintezele sale sunt definitive și transcrise în limba franceză, probabil din dorința facilitării circulației și receptării lor la nivel internațional. Din păcate, trebuie să menționăm că o bună parte dintre demersurile sale, au rămas în faza de manuscris. Comparând conținutul acestora cu al lucrărilor cu tematică similară realizate bunăoară de mari economiști și practicieni finanțști din țară, precum Victor Slăvescu²⁵, Constantin N. Angelescu²⁶, Ghe. M. Dobrovici²⁷, Ioan Loghin²⁸ etc., personalități marcante ale lumii bancare și ale științei economice naționale interbelice, îndrăznim să afirmăm că metodele sale analitice, discursul economic folosit, precum și sugestiile formulate de Ioan Iosif sunt calitativ comparabile cu ale acestora, conținând multe elemente de originalitate, neinfluențate de partipriuri politice sau stări emoționale subiective.

Sub semnul acestor caracterizări generale, Ioan Iosif încheia în anul 1929 masiva sinteză „L'histoire du régime monétaire en Roumanie” de 684 de pagini de manuscris dactilografiat²⁹, în care, după o scurtă incursiune în istoria sistemului monetar național de la 1867 până la primul război mondial, realiza, în premiera scrisului economic românesc, o amplă și detaliată investigație asupra evoluției sistemului monetar financiar din perioada anilor 1916–1926, urmărind nu numai descriptiv ci și analitic și critic structurarea sistemului monetar financiar al României, pornind de la situația BNR din timpul războiului, pentru a decela apoi efectele unificării monetare din 1920 și a evalua încercările de stabilizare monetară întreprinse de guvernele țării în anii 1924–1925, problematici, privite în contextul internațional al evoluției relațiilor financiare și a fluxurilor monetare. În anii următori impresionat de urmările agravante ale crizei economice asupra sistemului bancar, pe fondul dorinței de a obține titlul de doctor în drept comercial, își propune să-și structureze teza de

doctorat din perspectiva analizării responsabilităților juridice ale instituțiilor de credit în fața perspectivelor declanșării crizei economice și a comportamentului și reacțiilor acestora în timpul derulării efective a crizei din anii 1929–1933. Concepută în anii 1935 și 1936 și publicată în 1936 la Paris, tematica tezei³⁰ cu titlul „Le problème de la responsabilité pénale des Institutions de crédit en Roumanie et la crise économique d’après guerre” reprezintă o noutate sub raportul enunțării și tratării unor subiecte interdisciplinare economico-juridice, prin care se relevau, adeseori în mod critic, carențele legislative în domeniul financiar bancar, cât și erorile, chiar infracțiunile înregistrate în politicile de creditare ale băncilor din România. Structurată pe cinci mari capitole, lucrarea realizează o sintetică introspecție asupra legislației comerciale și penale referitoare la înființarea și funcționarea instituțiilor de credit românești³¹, prezentând erorile economice și financiare întâlnite în activitatea unor bănci din perioada primului război mondial până în 1929³². Apoi sunt dezvăluite efectele crizei economice asupra sistemului bancar din România prin prisma măsurilor de contracarare luate de instituțiile de credit, multe dintre ele lipsite de eficiență, dar și a unor infracțiuni de ordin financiar-bancar³³. În această ultimă privință Ioan Iosif întreprinde o pertinentă analiză asupra erorilor și infracțiunilor înregistrate de către instituțiile de credit, punând în discuție posibilitatea sancționării acestora de către justiția penală³⁴. În ansamblul său lucrarea reprezintă un unicat în literatura economică românească prin introspecțiile aplicate la starea reală a sistemului bancar-românesc din perioada interbelică, demers întreprins pentru asanarea și revigorarea acestuia în beneficiul general al economiei naționale.

Interesul stârnit în cercurile economice naționale, dar mai ales franceze, pentru acest gen abordare și de tematică economică, îl determină să reia și să aprofundeze mai vechiul subiect referitor la evoluția sistemului financiar monetar din România, dar și să-l extindă temporal și structural până în anul 1939, pregătind o vastă lucrare cu titlul „La stabilisation du change roumain” publicată la Paris, în același an, în Editura A. Pedone. Întocmirea

acestei opere s-a efectuat prin conceperea a două variante, una dintre ele rămasă însă în manuscris³⁵. Lucrarea fundamentată pe o bogată documentație de ordin statistico-economic și legislativ, precum și pe o temeinică literatură de specialitate cu precădere străină, tratează însemnata problematică a stabilizării monetare în România interbelică, precum și momentele ce preced încercările³⁶ și realizarea propriu-zisă a acesteia în anul 1929, consecințele sale asupra întregului sistem economic³⁷, cu precădere, asupra creditului, finanțelor și comerțului intern și extern al țării. În stilul caracteristic al investigațiilor întreprinse anterior de către Ioan Iosif, chestiunea stabilizării monetare este tratată nu numai din perspectiva stabilirii și urmăririi parametrilor de istorie economică, ci și din punct de vedere analitic, fapt care îi prilejuiește conturarea unor observații critice dar și formularea unor sugestii ce vizau adoptarea unor soluții pragmatice și viabile pentru remedierea, în viitorul apropiat, a situației economico-financiare a României, sugestii, rezultate din învățămintele eșecurilor înregistrate îndeosebi în timpul crizei economice interbelice.

Lucrarea își extinde investigațiile cuprinzătoare surprinzând caracteristicile evoluției economice și financiare din România în perioada anilor 1929–1933 pe două mari paliere temporale; primul cuprinzând și tratând domenii economice, perioada crizei economice din anii 1930–1933 cu trimiteri consistente asupra situației economice românești în general dar și cu referințe multiple și consistente privind starea finanțelor publice, implicațiile B.N.R. în depășirea efectelor crizei economico-financiare³⁸. Cel de-al doilea traseu temporal și tematic al acestor introspecții se referă la remediile de ordin legislativ și economic pentru depășirea efectelor crizei și ameliorarea situației economico-financiare cu trimiteri extensive și precumpănitoare despre locul și însemnătatea Legii pentru comerțul de bancă din anul 1934³⁹. Cu o circulație mai restrânsă în țară, cele două lucrări tipărite de Ioan Iosif la Paris, deși fundamentale pentru istoria și analiza fenomenelor economico-financiare ale României interbelice, nu au fost receptate așa cum se cuvine în epocă, iar ulterior au fost total neglijate de exegeții istoriei economiei și gândirii economice naționale deși

autorul se număra printre pușinii economiști români ce au reușit să facă vizibile problematicile financiar monetar ale țării în străinătate. Cunoștințele și expertiza practică a lui Ioan Iosif în domeniul economiei naționale contemporane au fost valorificate și într-un manual editat împreună cu Al. Halunga tipărit pentru studiul elevilor din școlile medii comerciale intitulat „Studiul economic al țării din punct de vedere al producției și transporturilor”⁴⁰ în timpul funcționării sale ca profesor la Școala Comercială din Brașov. Conținutul manualului schița elementele constitutive ale economiei naționale precum: teritoriul, populația, activitatea productivă a privaților și a statului. De asemenea descrie și analizează activitatea principalelor domenii economice începând cu agricultura și industria, continuând, apoi cu exploatarea minieră, comerțul, transporturile și serviciile poștale etc.

Ioan Iosif se remarcă și ca un veritabil animator al vieții culturale provinciale prin promovarea producțiilor de literatură folclorică sau istorico-literare organizând în acest scop și cadrul instituțional prin întemeierea, la Rupea, din anul 1922 a „Ateneului Poporului Junimea” și prin conducerea mai vechii societăți de cântări „Doina”, care întruneau participanți din lumea elitei locale. Mai puțin sunt cunoscute calitățile literare personale împlinite în piese de teatru cât și într-un volum voluminos roman, toate rămase în faza de manuscris, deoarece cea mai mare parte a acestor încercări, destul de izbutite, sunt realizate în ultima perioadă a vieții sale în condiții improprii pentru a vedea lumina tiparului, mai ales că tematica și conținutul acestora nu erau conforme cu opțiunile ideologice ale vremii. Încercările de dramaturgie cu subiecte istorice s-au finalizat în dramele „Diavolul” și „Mavida”, precum și în tragedia „Decebal”. De asemenea, romanul „Nepoții lui Pilat” cu subtitlul „Cei doi centurioni Cornelius și Petronius” (în trei volume manuscrise) are tot o tematică istorică, fiind inspirat de evenimentele ce au marcat începuturile creștinismului. Fără pretenția unei evaluări de critică literară din perspectiva cunoștințelor de literatură și cultură generală și a gustului literar, putem caracteriza încercările de dramaturgie ca și creații de valoare medie, încurajatoare pentru

formația unui intelectual ce s-a folosit în preocupările sale dominante de limbajul economic mai frust caracterizat prin rigurozitate și exactitate. În cazul lui Ioan Iosif surprindem „în nuce” un literat în formare și afirmare, la o vârstă relativ înaintată, ce dovedește calitățile unui bun narator, înzestrat cu un deosebit simț și stil artistic, atractiv, chiar fermecător, calități regăsite în construcția și conceperea romanului amintit. Mai mult, Ioan Iosif, reușește să depășească simpla narațiune de factură istorică și de înregistrare sau redare a evenimentelor certe sau ficționale, transformând incursiunea în istorie într-un pretext de analiză psihologică și filozofică a unor stări sufletești ce caracterizează permanențele firii umane atunci când se referă la iubire, gelozie, ambiție, invidie, orgoliu sau răzbunare, ce străbat secolele și se regăsesc deopotrivă în viața și manifestările omului din epoca antică dar și a indivizilor din epoca modernă. Dacă printr-un paradox, romanul istoric „Nepoții lui Pilat” ar fi fost publicat, cu siguranță ar fi întrunit aprecierile publicului și ale criticii ca o realizare deosebit de modernă și ca o reușită în creația literară națională, la data când a fost terminat, adică în anii '50 ai secolului trecut. Evident că restricțiile de tip ideologic nu au permis acest lucru și nu știm dacă autorul chiar s-a gândit că poate va fi publicată această lucrare, mai curând apreciem că ea a fost un exercițiu de personal pentru a-și dovedi capacitatea de creație literară și de meditație filozofică într-o atmosferă de restricții și dogmatism cultural generalizat.

Interesat de istoria locală Ioan Iosif ne-a lăsat tot în manuscris „Monografia localității Rupea și cea a regiunii Brașov”⁴¹ cu numeroase referiri inedite la evenimentele istorice propriu-zise dar și cu însemnate contribuții referitoare la toponimia istorică locală și creațiile etnofolclorice din zonă. În această ultimă privință, Ioan Iosif, concepe o lucrare aparte sub titlul „Din credința și obiceiurile poporului român din raionul Rupea în perspectiva originii lor istorice”, lucrare, definitivată în 1957, rămasă însă în manuscris, în care sunt adunate o bună parte din tezaurul manifestărilor creațiilor populare cunoscute, culese și comentate de către autor.

În concluzie, putem să afirmăm, fără dubii și exagerare, că economistul Ioan Iosif s-a remarcat prin creații științifice pluridisciplinare deosebite în domeniul financiar bancar, și a împlinit în subsidiar o activitate cultural-literară apreciabilă, prezentându-ne efigia unui intelectual de marcă ce a depășit aria preocupărilor provinciale, lucrările sale impunându-l ca un specialist de rară valoare, care a avut însă neșansa să-i fie mai puțin cunoscută opera edită, cu atât mai mult cea rămasă în manuscrise. Rămâne ca și prin această comunicare să lansăm un semnal asupra necesității redescoperirii însemnatei opere și activității a lui Ioan Iosif, care a avut până acum destinul ingrăt de a fi intrat într-un nemeritat con de umbră și să sperăm, să-l scoatem din această nefirească uitare prin redeschiderea dezbaterii asupra operei sale și integrării, firești, în istoria gândirii economice naționale, să resensibilizăm pe cei interesați spre reeditarea și editarea unei părți însemnate din valoroasele sale manuscrise, pentru a realiza imaginea cât mai completă a unui intelectual de prestigiu ce face cinste patrimoniului culturii naționale.

NOTE

1. ***Minerva. Enciclopedia română, Cluj, 1930, p. 565
2. ***Lucian Predescu, Enciclopedia Cugetarea, București, 1940, p. 442.
3. Delia Socol, *Fondul personal Ioan Iosif*, în, *Din istoria arhivelor ardelene. 75 de ani de la înființarea arhivelor statului Cluj*, coordonatori Ioan Drăgan, Ioan Dordea, Cluj-Napoca, 1995, p. 230–235.
4. Arhivele Naționale. Direcția județeană Cluj-Napoca, *Fondul personal Ioan Iosif*, I/23, f. 1–3. Pretențiile financiare exagerate de arendare pe fondul unor recolte slabe au dus aproape la ruina economică a familiei sale; obligată să-și vândă pentru achitarea datoriilor o parte din proprietăți.
5. Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1895, partea I, p. 123 și partea II-a, p. 167.
6. Din 1914 această cooperativă de credit se transformă într-o veritabilă unitate bancară care își sporește chiar în anii războiului capacitatea financiară. După 1919 sediul său central se va muta la Brașov, devenind una dintre băncile românești provinciale însemnate. Din 1920 Ioan Iosif va ocupa funcția de director general al băncii „Cetatea” din Brașov.

7. Momentele dramatice trăite în această perioadă vor face obiectul unor succinte și expresive pagini memorialistice rămase în manuscris. vezi A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, IV/45, 1915–1916.
8. A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, I/22, 1956–1968.
9. Cornel Sigmirean, *Istoria intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 687.
10. A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, IV/45, și IV/46, „Memorii”
11. Paris, *Les Presses moderne*, 1936, 182 p.
12. A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, II/27, 1953–1959.
13. *Ibidem*, IV/47, f. 1–8.
14. *Ibidem*, IV/47, f. 1–3
15. *Ibidem*, IV/47, f. 7–8
16. Ioan Iosif, *Socialismul și ordinea economică socială actuală*, Sibiu, 1919, p. 10–16; 18–24.
17. *Ibidem*, p. 34.
18. Ioan Iosif, *Politica economică a României întregite*, Tipografia „Cetatea”, Cohalm (Rupea), 1920, p. 5–6.
19. *Ibidem*, p. 14, 19.
20. *Ibidem*, p. 15.
21. *Ibidem*, p. 10–11, 21.
22. *Ibidem*, p. 24.
23. *Ibidem*, p. 30–31.
24. *Ibidem*, p. 40–42, 43–45.
25. Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880–1924)*, București, 1925; Idem, *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I și II, București, 1938.
26. C.N. Angelescu, *Politica monetară a României*, București, 1929.
27. Ghe. M. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României 1934–1943*, București, 1944.
28. Ioan Loghin, *Marile bănci comerciale românești, 1920–1929*, București, 1930.
29. A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, V/60. Manuscrisul nu este datat însă prin prisma conținutului perioadei analizate privind evoluția regimului monetar român de la 1867 până în fazele ce preced stabilizarea monetară, ne îndreptățesc să apreciem anul definitivării lucrării cel mai târziu în 1929.
30. Teza a fost susținută în 18 mai 1936, pentru care a primit titlul de doctor în drept comercial.
31. Jean Iosif, *Le problème de la responsabilité pénale des Institutions de crédit en Roumanie et la crise économique d'après guerre*, Les Presses moderne, Paris, 1936, p. 7–38.
32. *Ibidem*, p. 39–71.

33. *Ibidem*, p. 72–97.
 34. *Ibidem*, p. 98–160.
 35. Manuscrisul de 219 pagini dactilografiat se constituie într-o primă variantă a lucrării definitive trimisă și tipărită la Paris, al cărui conținut este mai bogat și mai extins ca paginație.
 36. Ioan Iosif, *La stabilisation du change roumain*, Paris, 1939, p. 73–136.
 37. *Ibidem*, p. 137–199.
 38. *Ibidem*, p. 201–322.
 39. *Ibidem*, p. 323–381.
 40. Al. Halunga, Ioan Iosif, *Studiul economic al țării din punct de vedere al producției și transporturilor*, manual pentru clasa III-a cursurilor comerciale serale a Școlilor elementare de comerț, ediția I-a, Cluj, 1935, p. 95.
 41. A.N.D.J.N.C. *Fondul personal Ioan Iosif*, V/57a, 1957.

Gabriel Moisa

Iulian Cune. Un bihorean și opțiunile sale central europene

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea foarte mulți români ardeleni au luat drumul lumii noi – America – fie în căutarea unui trai mai bun, fie pur și simplu mânați de spiritul de aventură. Mulți nu s-au putut acomoda însă noului stil de viață. Aceștia s-au întors acasă după perioade mai lungi sau mai scurte petrecute acolo. Alții însă au rămas pe loc devenind cetățeni americani, unii ajungând chiar la demnități importante în structurile politice, administrative și militare ale Statelor Unite ale Americii.

Cei mai mulți dintre emigranți erau, firesc de altfel, agricultori¹. Tocmai această îndeletnicire au încercat să facă și în America. În cazul acestora reușita a fost absolut limitată. Între cei plecați regăsim însă și categorii sociale mai norocoase: meseriași, comercianți sau liber profesioniști, ale căror posibilități de exprimare mai variate erau mult mai adecvate stilului de viață american².

A existat o categorie de transilvăneni, nu foarte mare însă, care au avut un succes deosebit în tentativa lor americană. Este vorba în primul rând de militari. Reușitele lor se leagă în primul rând de contextul pe care l-au găsit acolo, anume tensiunile politice și militare dintre nordul unionist și sudul secesionist, fundal pe care a avut loc în deceniul șapte al secolului al XIX-lea războiul de secesiune. Acesta a scos în evidență talentul unora dintre ardeleii intrați în vâltoarea conflictului, ceea ce i-a ajutat să accedă rapid în ierarhia socială americană, una care era în reșezare în epoca despre care vorbim. Poate cel mai cunoscut personaj din această categorie, pornit din cadrul blocului românesc din Imperiul Habsburgic (Austro-Ungar), a fost incontestabil giulanul George Pomuț³. Ajuns în Statele Unite ale Americii, acesta a urmat o carieră militară impresionantă. Ulterior a intrat în diplomația americană, ajungând, începând cu anul 1866, consul al

Statelor Unite la Sankt Petersburg, capitala Imperiului Țarist, ulterior fiind ridicat la rangul de ambasador. Acolo a și încetat din viață în anul 1882⁴.

Aceleiași categorii i-a aparținut și beiușeanul Iulian Cune. Fără a se intersecta în America, cu toate că au fost contemporani pe continentul american, destinele celor doi sunt surprinzător de apropiate. Participant, asemeni lui George Pomuț, la evenimentele pașoptiste din Imperiul Habsburgic, acesta a fost nevoit să ia drumul exilului după înfrângerea revoluției ajungând în 1852⁵, după un periplu îndelungat, tocmai în Statele Unite ale Americii, aproximativ în aceeași perioadă cu George Pomuț. Vreme de 8 ani de zile nu cunoaștem nimic despre parcursul american al lui Iulian Cune. Prin 1860 îl găsim angrenat activ în tabăra aboliționiștilor în cadrul războiului de secesiune, unde s-a remarcat în mod deosebit. La terminarea conflictului s-a stabilit la Chicago unde a devenit un om de afaceri de mare succes, ajungând unul dintre cei mai bogați locuitori ai orașului.

Date biografice

Datele biografice de care dispunem nu sunt dintre cele mai bogate. Totuși, cele de acestea scot în evidență apetitul pentru aventură al acestuia. Iulian Cune s-a născut în orașul Beiuș din comitatul Bihor în anul 1831. Primii ani de viață s-au desfășurat în tiparele unui beiușean obișnuit, nimic nelăsând să întrevadă viitorul extrem de aventuros al tânărului. Până la vârsta de 16 ani a urmat școala normală din Beiuș unde a avut dasacali ilustrații precum Ioan Bolcaș și Vasile Damșa. Cum în timpul revoluției de la 1848–1849 școlile beiușene și-au închis porțile, Iulian Cune a renunțat la școală și s-a angrenat în vîltoarea evenimentelor. La Beiuș s-a instalat pentru o vreme Comandamentul general revoluționar și Curtea marțială. Școlile din orașul Beiuș și-au reluat activitatea abia în anul școlar 1849-1850. Din acest moment, destinul a devenit foarte generos cu Iulian Cune purtându-l mai bine de șase decenii prin întreaga lume, de la Beiuș la Budapesta, iar de aici în Turcia, Siria, Egipt, Anglia și Statele Unite ale Americii⁶.

Fire aventurieră, în contextul revoluționar pașoptist Iulian Cune a plecat de acasă și s-a înrolat în armata revoluționară condusă de Lajos Kossuth. După numai câteva luni acesta este avansat la gradul de locotenent⁷. Nu peste mult timp îl găsim pe Iulian Cune în imediata apropiere a generalului polonez Jozef Bem, alături de care participă la luptele purtate în arealul transilvănean, inclusiv la bătălia de la Șiria din august 1849⁸. Moartea generalului Bem în 1850, de care a devenit foarte atașat, l-a afectat foarte mult, fiind una dintre cauzele care l-au determinat să părăsească locurile natale.

Înfrângerea armatelor revoluționare la Șiria a generat o întorsătură aparent nefericită în viața lui Iulian Cune. Acesta a fost nevoit să i-a calea pribegiei, asemeni multor revoluționari din Imperiul Habsburgic, urmându-l îndeaproape pe liderul revoluționar maghiar Lajos Kossuth, cu care ajunsese în relații foarte apropiate, după cum consemnează presa orădeană de la începutul secolului al XX-lea⁹. Conform documentelor existente în arhivele orădene, prin 1852 îi găsim refugiați împreună în Imperiul Otoman¹⁰, pentru ca de aici să i-a drumul Siriei, prin Alep și Damasc, după care ajung în Egipt, la Alexandria. După o scurtă ședere în acest oraș s-a îmbarcat pe un vapor, alături de alți revoluționari, luând drumul Angliei. Nici acolo nu a rămas foarte mult întrucât nu peste multă vreme îl regăsim în America angrenat în războiul de secesiune, înrolat în armata nordistă a lui Abraham Lincoln, alături de alți foști combatanți pașoptiști, pe care i-a și condus de altfel, având gradul militar cel mai mare¹¹.

Priceperea beiușeanului Iulian Cune în mînuirea armei și actele de vitejie de care a dat dovadă au ajuns să fie cunoscute de conducătorii armatei nordiste, context în care la cunoscut pe însuși Abraham Lincoln. Ca urmare a determinării sale pe câmpurile de bătălie, Iulian Cune a fost avansat la gradul de maior¹².

După terminarea războiului de secesiune, Iulian Cune a avut o tentativă de întoarcere în Beiușul natal. În anul 1869 îl regăsim în Beiuș căutându-și rudele, însă fără succes deoarece apropiatii săi plecaseră din oraș în România¹³. După o scurtă ședere în oraș, probabil din cauză că nu și-a găsit părinții, renunță la a se stabili

aici și pleacă din nou spre America. Ajuns la Paris, a fost martor ocular la căderea regimului lui Napoleon al III-lea. Conform informațiilor documentare la Paris l-a cunoscut, prin intermediul generalului german Sheridan cu care se cunoștea din Statele Unite ale Americii, pe cancelarul german Otto von Bismarck¹⁴.

Ajuns din nou în Statele Unite ale Americii, Iulian Cune s-a stabilit definitiv la Chicago unde a intrat în lumea afacerilor, devenind un important comerciant al locului. În câteva decenii a ajuns unul dintre cei mai bogați locuitori ai orașului¹⁵. Faima acestuia a trecut în scurt timp Oceanul Atlantic, astfel că despre isprăvile acestuia au aflat și locuitorii orașului Beiuș, din mijlocul cărora a plecat câteva decenii mai devreme. La începutul secolului al XX-lea, despre Iulian Cune, un „*milionar la Chicago din Beiuș*”¹⁶ vorbea deja și presa orădeană.

În 1912, la vârsta de 81 de ani, Iulian Cune a încetat din viață în Chicago, lăsând în urmă o avere considerabilă și o afacere prosperă.¹⁷

NOTE

1. Petru Ardelean, *Aspecte ale emigrației românești în Statele Unite ale Americii de la începutul secolului al XX-lea, reflectate în corespondența unui emigrant cu familia*, în *Crisia*, 2010, p. 243–249.
2. *Ibidem*, p. 244.
3. Maria Berényi, *Dezvelirea bustului lui Gheorghe Pomuț la Giula*, în *Lumina*, 2007, p. 28–32.
4. Sever Dumitrașcu, *Românii de peste hotare*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1994, p. 40.
5. Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor. *fond Pretura Plășii Vașcău, dosar 1*, f. 61–62 (în continuare A.N.-S.J.Bh).
6. *Ibidem*, f. 62.
7. *Ibidem*.
8. George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe 200 de ani în urmă*, vol. II, Brașov, 1994, p. 399–400.
9. *Szabadság*, 4 februarie 1912, p. 5.
10. A.N.-S.J.Bh, *fond. cit.*, f. 61.
11. *Szabadság*, 4 februarie 1912, p. 5.
12. A.N.-S.J.Bh, *fond. cit.*, f. 61.

13. *Ibidem*, f. 62.

14. *Ibidem*.

15. *Szabadság*, 4 februarie 1912, p. 5.

16. *Ibidem*.

17. A.N.-S.J.Bh, *fond. cit.*, f. 62.

Tibor Hergýán

Momentul estetic și momentul fizic – Garabet Ibrăileanu –

În cazul unor prozatori cu veleități teoretice și cu o solidă activitate de critică literară ar fi de așteptat ca scrisul să fie condiționat de o prealabilă conturare a principiilor de care se lasă apoi condus. Înclinația este mare de a vedea și la Ibrăileanu, în singurul său roman, o manifestare a concepțiilor criticului despre literatură în general și despre roman în special. La o mai atentă lectură însă se vede că, așa cum la Camil Petrescu nu atât *Noua structură...* a definit proza autorului în cele mai profunde straturi, ci doar în privința folosirii unor procedee retorice mai noi, nici ele respectate absolut, tot așa și la Ibrăileanu *Creație și analiză* se dovedește o scriere de referință, dar, fizionomia romanului împrumută mai mult structura psihologică a autorului/naratorului decât a concepțiilor sale estetice, iar efortul scriitorului se concentrează asupra utilizării unor procedee stilistice adecvate disimulării suportului psihologic dat. Criticul dispus prin profesie (și prin psihologie) mai mult *creației*, după o asceză și o refulare a confesiunii, se „răzbună” printr-o capodoperă-*analiză*. Un roman atât de mult esențializat, încât Ibrăileanu era nevoit să naturalizeze discursul pentru a-i dizolva concentratul. Motive și idei din *Privind viața* aici trăiesc, iar cele din *Amintiri din copilărie și adolescență* se ridică la un sens metafizic printr-o dublă transfigurare, căci realiile tinereții au trecut deja, din cauza împrejurărilor cunoscute, printr-o fază de abstractizare, de „i-realizare”, iar romanul devine terenul raporturilor relativizante ale unor entități deja despărțite de real.

Adela este o tentativă eroică de a re-construi (nu în sensul evocării) și structura realitatea prin ficțiune, dar încercând la tot pasul a-i submina impresia de literatură – este unul dintre multele motive pentru care Emil Codrescu recurge la jurnal, și încă la unul „dezinteresat”: literatura se practică aici negându-se. Sa-

voarea romanului – o bijuterie a literaturii române din toate timpurile – provine nu atât din conținutul său psihologic, ci mai mult din *psihologia disimulării*; nu sentimentele lui Codrescu sunt interesante, ci efortul său de a le anula complicându-le. Și asta ține în primul rând de psihologie, nu de artă. Naratorul, înspăimântându-se de propria sa capacitate analitică, de atenția excesivă acordată faptului infim dar cu posibile semnificații sufletești, neutralizează o parte a presupunerilor sau a concluziilor prin altele noi, de regulă contradictorii. O deficiență de existență din trecutul său, manifestată printr-o insuficientă raportare la real sau printr-o neîmplinită sesizare a lui transmisă de către autor naratorului, îl face pe acesta din urmă să creeze printr-o activitate mentală acută o realitate mai concentrată a prezentului, conștientizată permanent. Cum Ibrăileanu pierde în tinerețe *inconștient* realitatea, „îmbogățindu”-i-se viața cu un trecut vag, Codrescu o recuperează printr-o existență conștientizată la maximum și printr-o corecție estetică compensatorie. Minimumul realului din trecut invocă maximumul realului din prezent. Iată că înainte de a fi o *analiză*, romanul *Adela* este o „*creație*”. Prin urmare, capitolele romanului, cele dedicate exclusiv prezentului din stațiunea Bălțătești, unde doctorul și tânăra femeie își consumă ultimele lor întâlniri, sunt marcate de voința exploatare exhaustivă a timpului. Efemerul stațiunii trebuie să concureze cu trecutul și să acopere viitorul – acesta este sensul confesiunii pentru Codrescu.

Dar pentru a exploata până la limită ultima lor întâlnire, cea decisivă, căci *Adela* s-a maturizat între timp, Codrescu e nevoit să pună la cale o cât mai disciplinată atitudine față de femeia pe care – deși neîntâlnită încă în Bălțătești la începutul romanului – o iubește obsesiv fără să-și fi clarificat sentimentele pentru luarea unei inițiative decisive, simplificând astfel lucrurile. Decât poziția ezitantă, una fermă ar fi fost mult mai simplă, dar firea structural nehotărâtă și fricoasă îl obligă pe doctorul Codrescu la o dureroasă manipulare a propriei sale psihologii. Cele trei volume pe care le ia cu sine în stațiune – „biblioteca mea estivală”¹ – sunt complet suficiente, chiar și prea multe pentru naratorul dispus la

imaginație. Dacă cataloagele îi servesc „pentru momentele de lirism intelectual”², dicționarul e bun „pentru momente când spiritul vrea să ia contact mai concret cu lumea realităților în sine”³. De fapt, este indiferent ce citește Codrescu, literatură sau pagini dintr-un dicționar, boala sa genetică, o activitate imaginată obsesivă, funcționează mereu. Al treilea volum, al lui Diogene Laerțius vine să cenzureze intenționat potențialul de imaginar din primele două. Nu întâmplător Codrescu răsfoiește paginile despre Epicur ale lui Laerțius: „Ataraxie. „Apatie”... Frica de acțiune...”⁴, noțiuni care pot corecta elanul imaginar al doctorului. Ne reține aici atenția completă cunoaștere de sine a naratorului care, conștient de propriile sale slăbiciuni native, caută totuși instrumentele remedierii, chiar dacă o face cu prea puțin succes; Codrescu trece foarte repede de la termenii dicționarului la imaginar: „Nu mai e dicționar. E un roman în notații sugestive”⁵. Simplificând lucrurile, am putea afirma că doctorul trece la „roman” de la orice pretext livresc; dincolo de lucruri și cărți se ascund imagini cu femei (Eliza în titlul unui volum de poezii, Adela în numele proprii din dicționarul estival⁶), „romane” adică. Pentru a-și frâna „vocația” de romancier, Codrescu recurge la convenția jurnalului, care echivalează aici cu o formulă voluntar antiromanescă. Astfel jurnalul devine și formulă literară, și terapie psihologică împotriva maladiei fanteziste a eroului. Mergând și mai departe, putem susține că avem de-a face cu devitalizarea literaturii înspre notații de jurnal, devitalizare necesară și inevitabilă pentru naratorul care alternează între realități și iluzii, fără să se identifice niciodată cu unul dintre termeni: „Peste câteva zile singur, prin munți, sau (*mai liric*), prin munții tinereții”⁷ (s. n.). Prin subliniere am ilustrat ezitarea naratorului între discursul impersonal și cel personal, între stilul jurnalului și cel al romanului. „Teroarea de răspundere”⁸ se manifestă așadar și la nivel stilistic, nu doar la cel existențial, producând astfel o coerență extraordinară între psihologie și expresie.

Un alt procedeu de a justifica apriori renunțarea la orice tentativă de acțiune și răspundere față de Adela – tână femeie n-ăpărut încă pe scenă – este cosmicizarea spațiului și a timpului,

relativizând prin minimalizarea ființei umane aportul individual la misterele lumii. Munții tinereții sunt colosali, „încremeniți în gloria infinitului”⁹, paralizând voința, iar naratorul își amintește (sau visează) imagini din „preistoria”¹⁰ vieții, stând „într-o trăsura mică”¹¹ (s. n.). Biografia naratorului se compune din realități metafizice și din imagini ireale, vagi – elemente neasimilabile unui program existențial realist. Mama naratorului, moartă la o vârstă prea tânără, se transformă într-o imagine arbitrară, reconstituită mai mult prin imaginație decât prin amintire, încât sentimentele eroului față de mamă sunt doar „ipoteze afective”¹² sau „nostalgii de amor pentru o fată frumoasă, moartă demult”¹³. Reținem aici nu atât prevestirea imaginii Adelei prin evocarea siluetei mamei, asemănătoare cu a Adelei, ci faptul că în tinerețe doctorul nu avusese prilejul unui raport afectiv real și conștient, întipărit în suflet ca un posibil model de afecțiune sau punct de reper psihologic. Trecutul lui Codrescu este în toate privințele decontextualizat de realitate, „reconstruit” ulterior din imagini, sau echivalează cu proiecția lor într-o temporalitate indecisă.

Neobișnuit cu realitatea, înclinat spre transfigurare, nepregătit adică pentru a o întâmpina pe Adela, reală, Codrescu o întâlnește „întâmplător” și – cu toate că n-o văzuse de trei ani – „află” că ea în acest răstimp s-a căsătorit și a divorțat. Naratorul afixându-se dezinteres, se dovedește bine informat. Cei trei ani decisivi în evoluția spre femeie a Adelei – răstimp în care doctorul evita s-o vadă – sunt reduși în jurnal la nu mai mult de două fraze scurte, telegrafice și neutru formulate: diminuarea textului anulează responsabilitatea. De menționat aici că în părțile romanului în care angajarea sentimentală a lui Codrescu ar fi la locul ei, sau unde responsabilitatea lui în desfășurarea relației este indiscutabilă, relatarea devine scurtă, impersonală, sau se transformă într-o cazuistică extrem de transparentă; sunt paginile de „jurnal”, iar când momentele relatate nu implică nici o miză pentru Codrescu, nici un pericol de afirmare, atunci textul se transformă în „roman”. Nu fragmentarea discursului este așadar interesantă aici, ci alternanța celor două discursuri, cel jurnalier cu cel romanesc. Altfel formulat, scenele „delicate” se transformă în jurnal,

cele „gratuite” în roman. Dar nu numai la nivelul macro-textual se observă eclipsarea, ci și la cel micro : frazele din „jurnal” sunt scurte, parcă formulate doar pentru a sprijini o minimă logică a narațiunii, în schimb cele din „roman” sunt lungi, pline de verbe (pe când în cele din „jurnal” verbele lipsesc sau sunt substantivizate). În apropierea Adelei, predicatul cad, iar Codrescu rămâne intact. Cum doctorul este conștient de inhibiția sa față de acțiune sau și numai față de atitudini univoce, el încearcă, tot conștient, prin „poetica” eclipsării, să-și mascheze slăbiciunile și să transfere responsabilitățile, lăsându-se „întrerupt” de legile jurnalului și „supus” canoanelor literaturii. Mimând o spontaneitate a scriiturii, autorul de jurnal mai intercalează în caiet fragmente din romanul trecutului sau câte o poveste despre personaje, puține câte sunt, din stațiune. Procedeu l-am putea numi *amestecul voluntar al discursurilor*, procedeu care va reveni și în cazuistica doctorului prin alăturarea motivelor adevărate cu cele false, producând o serie de răspunsuri posibile la comportamentul său rezervat, fără nominalizarea celui esențial. Cauzele adevărate ale frustrării față de Adela – o mesageră a realității – se ascund în umbra celor artificiale.

Psihologia lui Codrescu fiind extrem de complicată, cititorul poate intra foarte ușor în plasa explicațiilor afișate de doctor prin invocarea de către acesta a unor argumente bune pentru toată lumea, ca niște locuri comune, el însă ascunzându-se în deliciale sale „unice”, parcă retras în al doilea plan al textului, primul fiind oferit lectorului. Doctorul se trădează însă nu prin cele spuse, ci mai degrabă prin organizarea textului. Dar și aici se descurcă de minune, producând în același timp o poetică a disimulării și o disimulare a poeziei. De pildă, pasajele ce evocă trecutul prieteniei dintre Adela și Codrescu până la vârsta de cincisprezece ani a femeii, vor să întregescă jurnalul înspre roman (aici recunoaștem o motivație poetică), în esență însă doctorul își recuperează prin scris dreptul la continuarea prieteniei suspendată de el însuși : „povestea” devine tributul care trebuie plătit pentru comportamentul său „infidel”. Naratorul sugerează nenumărate motive pentru fiecare gest de intimitate,

precum și pentru cele de relativă răceală, producând o abundență a argumentelor, pe care le opacizează apoi și mai mult prin procedee stilistice extrem de variate : folosirea noțiunilor cu sens dublu, lungirea ori prescurtarea relațiilor, folosirea nemotivată a conjuncției *dar* – căci opoziția dintre părțile „legate” astfel este de fapt falsă ; sensul conjuncției este, mai degrabă, de a scăpa prin introducerea noilor rațiuni de fragmentele cu semnificații incoade etc.

Comportamentul ambiguu al lui Codrescu este structural și se manifestă și pe plan existențial, și pe plan stilistic, asigurându-i temporar un joc liber cu logica și cu Adela, dar tânăra femeie fiind supusă devenirii – „Frumusețea ei crește cu fatalitatea evoluțiilor naturale”¹⁴ –, sfârșitul relației se prevestește încă de la prima vârstă a prieteniei. Degeaba joacă „omul fără surori și mamă”¹⁵ rolul de tatic sau mai târziu pe cel de maestru, concentrându-și „asupra fetei blonde toate posibilitățile de afecțiune”¹⁶, educația doctorului, nici nu se putea altfel, se încurcă iarăși în ambiguitate, căci pe de o parte reușește s-o familiarizeze pe Adela cu prietenia sa, s-o inițieze „pe viu, în științele naturii”¹⁷, chiar s-o facă să îl aștepte, pe de altă parte în momentele decisive o dezamăgește. Impresia pe care o lasă doctorul ia uneori forma nesincerității : când era așteptat la Bălățești de Adela, mai mărișoară, găsește cauze false : „viața m-a îndepărtat de unica mea prietenă”¹⁸, dar când Adela e departe, el trece la „roman” : „*Ce scrisori lungi* i-am scris din străinătate!”¹⁹ (s. n.). Timpul inofensiv este prelungit, cel „ofensiv” prescurtat sau anulat. Adevărat că lipsa sincerității se corectează, Codrescu fiind o fire onestă, chiar dacă fricoasă. Ne lămurește, astfel, asupra motivelor adevărate ale blocajului pe care de fapt el însuși și le consolidează : „era neputința de a trece de la o stare la alta”²⁰. O altă formă a ambiguității se prezintă în felul cum doctorul reușește educația Adelei, dar nu și pe a lui însuși : „posibilitățile de afecțiuni familiale” nu sunt deloc exploatare ; verile întregi în jurul copilei și apoi în jurul adolescenței nu îi sunt suficiente pentru a se familiariza cu realitatea raporturilor familiale ; ba chiar Codrescu este cel care o scoate pe fetiță, și la propriu, și la

figurat, din contextul real al familiei și-i oferă iluzia sentimentelor sau literatura lor ; înainte povești, apoi lecturi românești. Omul lipsit de copilărie fericită adevărată, transfigurează realul, refuzându-l : Adela va deveni mai târziu victima acestei viziuni scindate a lui Codrescu, o femeie „compusă” din două identități – una reală și una abstractă. Acesta este complexul lui Codrescu, complexul realului, incapacitatea sa de a se familiariza cu datul concret. Imediat (!) după o vacanță plină de bucuriile prieteniei (Adela avea cincisprezece ani), „maestrul” convertește realul în imaginație și vis : „mi-a rămas în amintire ca o splendidă viziune de artă sau vis”²¹. Codrescu acceptă doar una dintre „identitățile” Adelei, iar corecția realului înspre estetic, cu toată morala frumosului, se transformă, totuși, în trădarea celeilalte identități, reale, a femeii.

Definitiv pentru întreg romanul este o atitudine de du-te-vino a naratorului față de realitate, dar și față de imaginație – nici unul dintre cei doi termeni nu îl satisfac pe deplin ; frica apare însă nu doar față de realitatea completă, ci și față de imaginarul absolut. Doctorul nu găsește și nu vrea să găsească echilibrul între cele două obsesii ale sale, și cultivă un acrobatism al suspan-sului. În plină trăire imaginară râvnește realul, în apropierea realului îl transfigurează repede în imaginar : „...Luna transfigurează totul”²² (prin subliniere ilustrăm una dintre abilitățile doctorului, știința de a transfera responsabilitatea). Construcția romanului, cum am mai spus, se „supune” unui mecanism al disculpării și al justificării. Față de capitolele dominante, dedicate prezentului din sătulețul „climateric”, Adelei „cu umeri largi” adică, cele secundare – în mare parte cu caracter evocativ – vin să „explice” anticipativ ezitățile de mai târziu ale lui Codrescu, producând impresia unei „evoluții” naturale spre renunțare. Critica romanului a exagerat mult importanța portretului pe care naratorul îl face retrospectiv mamei sale moarte prea timpuriu, explicând frustrările doctorului față de Adela chiar cu un complex oedipian²³, tânăra femeie invocând imaginea mamei și astfel paralizând voința „seducătorului”. Credem însă că acest pasaj evocativ este introdus la începutul romanului pentru a cuceri –

prin sentimentul compătimirii – înțelegerea cititorului și pentru a motiva „facultatea” imaginară a naratorului traumatizat de accidentul biografic. Astfel doctorul s-a și disculpat deja pentru graba cu care plasează în trecut orice eveniment trăit în prezent – moartea mamei este un atu care poate explica orice. Tot „întâmplător” (frecvența în text a cuvântului indică contrasensul lui), într-un alt pasaj, tot din prima parte a romanului, și - fapt încă mai important - , tot *înainte* de a o întâlni pe Adela, naratorul își „amintește” (aici ghilimelele sunt necesare) de alte scene din copilărie : „Eram copil ? Eram cu tata ? Sînt imaginile unor realități ? Sînt imagini din vis ?”²⁴. De remarcat aici voluptuoasa durere cu care naratorul privește realitățile trecutului ; exact aceeași „nostalgie” o va manifesta și față de tânăra femeie care îl așteaptă pentru o ultimă confruntare cu ceea ce ea reprezintă : o „teribilă prezență” (!). Înainte de a întâmpina realitățile „teribile”, Codrescu se anesteziază cu imaginarul, interpunând între el și datul concret reflexul vizual al acestuia.

Înainte de a vedea cum trece doctorul după refuzul realului la refuzul imaginarului, merită să-l surprindem în extrem de inspirate și rafinatele sale cazuistici exprimate indirect, doar prin intercalarea paginilor retrospective între paginile de jurnal dedicate prezentului. La nici un romancier discutat până acum (dar nici mai târziu) nu întâmpinăm atîta ingeniozitate de organizare a capitolelor ca la Ibrăileanu : textul comunică nu doar prin conținutul și mesajul său propriu-zis, ci și prin raportul dintre capitole. După primele întâlniri cu Adela, consemnate în același ton neutru, rezervat, Codrescu refuză (cu cât masochism !) s-o însoțească la Piatra, deși se află la prima lui ocazie de a scoate relația din „criză” și a încerca disculparea. Doctorul, însă, în loc să se folosească de prilej, alege să ne povestească experiențele sale amoroase, „concludente”, din trecut. Pasajul este hotărâtor, căci ascunde motivul adevărat al frustrării lui Codrescu, deși impresia pe care doctorul vrea s-o insinueze este lipsa succesului său în dragoste sau, altfel spus, sărăcia vieții sale sentimentale, predestinată eșecului. Critica literară s-a fixat și ea în această presupunere, ghicind aici un alt complex sentimental al lui Codrescu, spriji-

nind celălalt complex, pe cel oedipian: „Cu două moarte și o fugită, în epoca formației, se elaborează imaginea iubitei intangibile”²⁵, scrie Paul Georgescu în eseul său dedicat scriitorului. Numai că nu s-a observat că această experiență de fapt este falsă, absentă, *imaginată* și ea de către Codrescu tocmai pentru a se justifica. Ibrăileanu, inspirat și temându-se de reflecțiile cititorului privind lașitatea eroului său, i-a împrumutat complexe dintr-un trecut inexistent și închipuit, adică proiectat dinspre prezent în trecut. Studiind mai de aproape inventarul amoros al doctorului, ne dăm seama că „iubitele” lui se împart în două categorii: unele sunt nominalizate, altele rămân anonime; primele toate poartă în numele lor numele Adelei, prin trei litere (*ela*): *Emilica*, *Leonora*, *Eliza*, *Elvira*. Iată cum o ascunde Codrescu pe Adela; nu doar în cuvintele din dicționar, cum observase Marian Papahagi, ci și în trecutul său *imaginat*. Autorul de jurnal, obsedat de bogăția inhibitivă a realului, apelează la sprijinul imaginarii! Ceea ce caracterizează în esență iubitele nominalizate ale eroului este statutul lor neatins, curat, ideal până la modelul idealității, în schimb cele anonime reprezintă relații erotice „împlinite”. Femeile nu intră așadar în aceeași categorie, cum autorul *Polivalenței necesare* o sugera, ci tocmai distincția ascunsă dintre ele ascunde adevăratul secret al lui Codrescu.

De asemenea, nu sărăcia aventurilor sentimentale este concludentă, nici sfârșitul lor, ci faptul că eroul „a fost” incapabil să producă echilibrul între spiritul contemplativ și spiritul senzual. Femeile sunt ori intangibile structural, firi candido, ori exclusiv carnale sau, cu o expresie a naratorului, femei-femele. Experiența se dovedește într-adevăr concludentă, dar numai în privința acestei dihotomii a privirii ce aparține naratorului, nu și femeilor. Codrescu disimulează și această opoziție dintre cele două categorii de iubite cu un principiu cronologic, sugerând trei vârste ale iubirii: cea romantică, cea realistă și, în final, cea cinică. Ne întrebăm atunci, cum de se întoarce, totuși, lucid fiind, la vârsta romantică? Răspunsul ipotetic al lui Codrescu nu este deloc lipsit de rațiune, căci această funcție este extrem de dezvoltată la el: Adela reprezintă experiența fatală, unică și ultimă a eroului,

de aceea, până nu se va consuma, adică până în final, trebuie ascunsă cu grijă și de cititor. Adela, femeia, este miza colosală a lui Codrescu: șansa împăcării tulburătoare a frumosului abstract cu senzualitatea cea mai concretă, fierbinte și imediată; ocazie unică, irepetabilă: *momentul estetic și momentul fizic*. Codrescu, înfiorat până la paralizie de această șansă de a trece în domeniul realului aducând cu sine moștenirea frumosului abstract, se află în fața unei mari încercări: cum să atingă realul fără să-i compromită „estetica”? De abia aici începe romanul și dificultățile eroului.

Din cauza imposibilității eroice a situației în care se află și se vrea Codrescu, întreg romanul este constrâns la și pătruns de o totală disimulare, necesitate de care naratorul nu poate scăpa, fiind obligat să-și ascundă mereu strategia absurdă și să evite sensuri transparente. Dar, vorba lui Roland Barthes, „totul semnifică neîncetat”, doctorul se trădează prin „gramatica” sa. Evocându-și „epocile” sentimentale, el trece de la confesiunea la persoana întâi, oarecum neașteptat și ciudat, la discursul la persoana a doua, și la un stil telegrafic, tocmai într-un capitol cu „evenimente” de o potențialitate românească. Autorul de jurnal mimează jurnalul și atunci când adecvat s-ar cuveni romanul. Codrescu evită discursul la persoana întâi ca să scape de responsabilitatea rațiunilor necesare confesiunilor – căci empatia cititorului nu poate fi câștigată numai în cazul în care se face înțeles și se explică. Dar Codrescu vorbește lung numai când nu are ce ascunde, și vorbește scurt când ascunde mult. Minimalizarea prin discursul impersonal și rezumativ dă impresia de psihologie calmă și de spirit obiectiv; stăpân pe propria interioritate. Însă constrângerea la disimulare se manifestă în lupta cu „gramatica”: „Și, de-a lungul întregii tinereți, colega de universitate, fină și delicata Elviră...”²⁶ (s. n.). Folosirea conjuncției *și* la începutul frazei sugerează un fel de dezinteres față de propriul său trecut, inventariat în spirit neutru, însă plasarea adjectivelor articulate în fața numelui colegei de facultate se face pentru a putea evita articularea numelui ei și astfel evitând și similitudinea muzicală cu numele Adelei; căci Elvira este și ea o Adela (!) virtuală,

prefigurare târzie, desenul ei schițat, planul pentru viitor – și nu trecutul: „cu frumusețea ei abstractă, model schematic pentru realizări mai concrete...”²⁷. Decât psihologia naratorului numai psihologia gramaticii și a discursului este mai complicată.

Prin această retrospectivă imaginară, Codrescu își crează voluntar, înainte de a o întâmpina pe Adela, un complex care să-i servească mai târziu de scuze: fire idealistă și degustător al frumosului, Codrescu „crede” că iubirea numai în prima ei fază poate fi numită „amor curat”²⁸, când încă „n-ai fost niciodată pe punctul de a muri de pofta celor câteva kilograme de materie organică”²⁹, mai târziu se iubește „și ceea ce e mai inferior în ea”³⁰, iar, lucru și mai grav pentru Codrescu, dorința senzuală pune în pericol facultatea sa de a crea iluzii și imagini. Carnalul reprezintă, în această epocă a primelor experiențe amoroase, dușmanul esteticului și al stărilor incerte, intermediare, atât de mult preferate de narator. Experiența este concludentă, pentru că dintre fetele/femeile cunoscute de erou nici una nu corespunde criteriilor lui Codrescu, adică nici una nu dispune și de frumusețe, și de senzualitate, încât *să-i aparțină exclusiv lui*. Fiecare caz compromite gustul pentru absolut prin lipsa unui sau a două elemente pretinse de narator. De aici vine unicitatea experienței cu Adela, prețul scump al reîntâlnirii cu ea, căci tânăra femeie este „atât de femeie și de copilăresc suavă!”³¹, unește adică într-o singură ființă toate calitățile dorite de Codrescu, inclusiv pe aceea decisivă că „îi aparține”, așteptându-l mereu. Este prima oară când, fire contemplativă, Codrescu renunță la raportul indirect cu realitatea – „Cataloagele le știu pe de rost. Dicționarele nu-mi inspiră nimic”³² –, căci realul își are acoperirea și justificarea în esteticul ce îl sprijină. Cu o sintagmă forțată poate, am putea vorbi de o ispită a *senzualizării esteticului* – „Existența ei a început să-mi neliniștescă inima”³³, de acea tulburare a imaginii prealabile de către prezența fizică a femeii. Codrescu se lasă implicat într-un proces de „inconștientizare”, renunță voluntar-involuntar prima dată la luciditatea sa și la ce îi este și mai scump, la imaginație. În măsura în care este posibil s-o facă, se lasă condus de vraja realului. Această renunțare este, desigur,

doar relativă și conține mai mult abandonul unor facultăți intelectuale, căci imaginile sunt indispensabile naratorului, ele reprezintă instrumentele de construcție ale idealității, instituind și păstrând „ideologia” esteticului pentru naratorul atras de absolutul frumos. Codrescu nu-și dă seama imediat de posibilitățile de simbioză armonioasă între frumos și real, acestea i se par categorii incompatibile. Descoperirea vine lent și, după rezervele de la început, Codrescu își face un program din împletirea a două categorii într-adevăr greu de împăcat: abstractul (imaginea) cu realul (corpul Adelei).

După perioadele de consumare incompletă a vieții, Codrescu își elaborează o strategie de prelungire a contopirii momentelor abstracte cu momentele reale. Adela se arată involuntar partener ideal pentru „experiența” lui Codrescu, căci, deși măritată odată, venind dintr-o familie bună, respectă coregrafia sentimentală impusă de codurile sociale ale sfârșitului de secol în care plasează Ibrăileanu povestea. Doctorul chiar abuzează de discreția femeii exploatând-o cu abilitate și, după ce și-a satisfăcut planul minim – de a o întâlni la maturitate – cedează inițiativa, ceea ce, în cunoștința de cauză, garantează o prelungită perioadă de „prietenie”, un fel de suspans posibil de întreținut cel puțin timp de o vară întreagă. Codrescu se folosește de atmosfera gratuită a stațiunii, de inutilitatea distrată și ușoară a ambianței, și nu ezită s-o familiarizeze și pe Adela cu atmosfera estivală, căzută ca din senin asupra lor, ca o singură și infimă problemă care poate fi rezolvată cu niște excursii în „natură” sau cu discuții până în zori, în cerdac, sub asistența benevolă, tăcută și semi-absentă a doamnei M. Între realitatea „teribilă” a Adelei și cea mai puțin teribilă a lui Codrescu se interpun codurile epocii. Spațiul ocrotitor îi servește lui Codrescu ca prilej și răgaz de reflecții, de interferare a realului cu prototipul lui, de meditații, „analize” și răsfrângeri de tot felul, pe scurt, acest timp mort devine timpul scriiturii, oferit cititorului. Abundența amănunțelor, ca elemente de amânare a fazelor semnificative, copilărești în esența lor, trădează firea de natură infantilă a naratorului, o fixație programatică în reveria copilăriei, în acea neștiință de a distinge între

valoarea realului și reflexul lui. „Psihologia” lui Codrescu, desigur artificială, îl servește de minune. Dar psihologia ascunde o filozofie a iubirii care se preconceptualizează și poate fi rezumată în ideea lui Napoleon conform căreia „victoria cea mai sigură în amor este fuga”³⁴, idee care îi servește lui Codrescu drept justificare pentru refuzul inițiativelor, dar nu și pentru refuzul bucuriilor „gratuite”. Ibrăileanu parcă îi transmite eroului său concluzia la care ajunge citindu-l pe Turgheniev, autorul său preferat: „singura fericire este iubirea, dar că această fericire nu este niciodată posibilă”³⁵. Contradicția dintre atitudinea lui Codrescu și cea a Adelei tocmai asta este: pe când femeia, în cel mai neînsemnat gest al ei, tinde spre o idee neformulată dar subînțeleasă, ideea unei noi relații și noi căsătorii, doctorul parcă împrumută „oroarea de nuntă”³⁶ de la Allen din *Maitreyi*, e adevărat că din cu totul alt motiv, până la un punct inatacabil. Ibrăileanu nu este un ideolog al experiențelor, nici autenticist, cum nici Codrescu nu e un adept al experimentării, povestea lui devine experiență fără să vrea, din simpla asociere a unui trecut lipsit de obișnuința raportului viu cu lumea cu a unei ființe feminine înzestrate cu fluidul inefabil al vieții. Doctorul fiind un „darwinist”, conștient de legile evoluțiilor exterioare și interioare, precum și de formele de manifestare ale acestora, prețuind „momentul fizic” rar – întâmpinarea proceselor tranzitorii dinspre femeie tânără spre femeie matură –, el dorește să prelungească oarecum artificial acest proces, încetinindu-l printr-o atitudine plină de echivoc și lipsită de promisiuni. Problema vine din faptul că Adela este deja femeie, chiar mai devreme decât se aștepta doctorul. Desigur că, privind lucrurile cu severitate, culpa lui Codrescu devine vizibilă, și anume el opune principiului viu al vieții principiul inert al staticității – ideea va fi exploatată mai târziu de Ivasiuc în romanul *Vestibul*, în care, în același mod, apariția unei tinere femei în viața unui intelectual matur provoacă, prin formula confesivă a epistolei, regândirea unei vieți întregi. Neuromorfologul Ilea este însă mai radical decât Codrescu, deși inițial tot lașitatea îl ține în confortul schemelor abstracte, ca și pe Codrescu – doctor și acesta, ce întâmplare! –, dar el va

cunoaște și clipa iluminării după o dureroasă confruntare cu propriul său trecut. Codrescu însă nu-și epuizează biografia, ci, din contră, își alimentează cu ea teama de viață, mascată într-o filozofie a amorului sortit efemerității și compromiterii prin împlinire. Ibrăileanu nu a plasat doar povestea doctorului în acei ani „189...”, dar și-a imaginat și cititori din vremea lui Turgheniev, priceput în exprimarea stărilor indecise, plutitoare. Totuși, modelul rus nu a fost respectat pe deplin de către Ibrăileanu. „Procedeeul negativ”³⁷ al lui Turgheniev constă, în esență, după Ibrăileanu, în „chipul cum înfățișează femeia în amor”³⁸, și anume: la autorul rus în timp ce bărbatul „se dă îndată și mereu pe față”³⁹, „femeia tace, ori spune altceva decât ceea ce gândește și simte”⁴⁰. Autorul *Adelei* crede, așa cum credea Turgheniev, că femeile numai atunci pot fi enigmatice în romane dacă se evită analiza sufletului lor. În acest ultim aspect Ibrăileanu este fidel crezului său, dar, dacă urmărim gesturile și cuvintele Adelei împrăștiate în text, ne dăm seama că tânăra femeie într-adevăr nu a fost analizată, însă a fost „creată” suficient, încât cititorul nu simte nevoia de a o cunoaște și „analizată”. Autorul de jurnal s-a dovedit un bun romancier de tip clasic, astfel evitarea analizei nu produce automat misterul, Adela devenind un personaj coerent și transparent. Problematic și enigmatic este, în schimb, doctorul. Autoanaliza lui este artificială și cauzată de natura sa contradictorie: pe de o parte este un personaj lucid, inteligent, rațional, pe de altă parte, orfan din copilărie și cu un suflet permeabil, el cade ușor în capcana sentimentalismului și romantismului. Când este rațional, Codrescu vede în femeie o materie măsurabilă în kilograme, când trece la cealaltă extremă, vede în ea un înger. Cele două componente decisive ale personalității sale fiind incompatibile, mai ales că ele iau forma și adâncimea excesivă, asociate totuși, căci este vorba de una și aceeași persoană, epuizează de fapt criteriile enigmei. „Analizele” sale devin astfel aproape inutile – de aici aspectul melodramatic al discursului său golit de sens prin conflictul său esențial și structural. „Romanul” este tentativa refacerii coerenței interioare prin raportare permanentă la exterior. Adela reprezintă pentru Codrescu șansa de a scăpa

de obligația integrării, de a rămâne scindat în cele două ipostaze care împreună îi formează identitatea ; de a nu-și corecta dureros personalitatea compusă din jumătăți, ci de a o salva prin iubire.

Revenind la ideile lui Ibrăileanu privitoare la enigmaticul feminin, trebuie să observăm că Adela, fără să-i lipsească farmecul, nu e și enigmatică, ci mai mult o tânără moldoveancă grațioasă dar realistă, cunoscătoare a celor mai bune maniere de conduită. Enigmatică ea nu poate fi, deoarece lui Codrescu îi lipsesc inițiativele față de care femeia și-ar putea cultiva ambiguitățile specific feminine ; cochetăria rafinată nu-și are sensul din moment ce Codrescu se fixează într-o ipostază cvasi statică. Preocupat de disimularea adevăratelor sale intenții, doctorul nu-i dă cuvântul, se mulțumește să fie mereu în apropierea ei, să fie însoțit de ea sau s-o însoțească el, în situații cât se poate de nevinovate. Lui Codrescu îi displace dialogul, el preferă și la propriu, și la figurat, *să stea*, într-o perfectă staticitate contemplativă. Cuvintele îi par periculoase, mai ales verbele Adelei – pentru potențialul lor de accelerare a relației. Tânăra femeie este redusă la tăcere, dar mai puțin din cauza adaptării procedului turghenievian „negativ”, ci pentru frica de sensul intențional al cuvintelor. Când Adela îi promisese, la vârsta de cincisprezece ani, întrebată fiind de Codrescu dacă va fi în vara viitoare și ea la Bălțătești, după aflarea răspunsului afirmativ, Codrescu răspunde cu tăcere și se ascunde în „afacerile” sale, decepționând-o până la ofensă. Tehnica lui Turgheniev este adaptabilă doar cu bărbați care vor, vorbesc și sunt în acțiune. Or, în *Adela*, cu toată economisirea dialogurilor sau, poate mai corect spus, cu toată devitalizarea acestora, atâta vreme cât vorbește, femeia este cea care preia inițiativa, păstrându-și în același timp și mândria. Dar putem merge mai departe și să observăm că doctorul nu ezită să nu înțeleagă pragmatismul femeii, mascându-i aparițiile în niște scene gen „jocuri de-a familia”. Pragmatismul feminin și ataraxia masculină e totuși bătaoare la ochi la un autor „turghenievian”, apologet al misterului feminin, dar astfel stau lucrurile : „am să-ți cânt câteva bucăți, după aceea ne plimbăm pe deal... Și seara, la masă la noi...Ba da, ba da !”⁴¹. De remarcat în acest pasaj sufici-

ent de banal, dacă vrem, sunt semnele intenționalității, spiritul pragmatic al femeii, iar semnul exclamării presupune o virtuală prudență din partea bărbatului ! Din programul Adelei, doctorul savurează mai ales „*andantele* din Sonata I-a, supremă debrutalizare a vieții”⁴². Iată că la cea mai mică inițiativă luată de femeie, bărbatul o ia înapoi, lipsind-o de șansa de a-și păstra misterul într-o discretă și echivocă atitudine de femeie curtată.

În loc să exploateze planurile sau, mai bine, aluziile – câte sunt – ale Adelei, Codrescu le neutralizează pe rând sau le supune „analizei”, anulându-le astfel deghizat și discret. Adela poartă cu sine ideea neformulată dar subînțeleasă a căsătoriei ; toate gesturile o trădează. Nu este o reminiscență copilărească gestul de a-i doza țigările lui Codrescu, precum nu e fără semnificație nici cum îi recomandă reorganizarea și îmbunătățirea locuinței etc. (sunt gesturi orientate spre viitor), dar și mai convingătoare sunt aluziile cu sens sentimental sau chiar erotic : „Știam c-ai să vii dimineața asta la mine !”⁴³ ; „– Închipuiește-ți că mi-ai lipsit”⁴⁴ ; „Acum sînt mai grea decît la Vorniceni”⁴⁵ ; „– Un ofițer și o maică !”⁴⁶ ; „– Ești sigur că există o astfel de floare ?”⁴⁷ ; „– Ți-a fost urît singur?”⁴⁸ ; „*Iubitul meu prieten, te așteaptă A...*”⁴⁹ (sublinierea aparține autorului) ; „diseară trebuie să facem o plimbare lungă, lungă, lungă...”⁵⁰ ; „Pentru prudență m-aș fi dat drept sora matală”⁵¹.

Discursul Adelei, ilustrat prin câteva secvențe, este discursul unei femei dispusă și așteptând să fie cerută în căsătorie ; un discurs-preambul al unei femei care a așteptat în trecut și așteaptă pragmatic încă și în prezent, dovadă replica ei în momentul când doctorul evită și ultima ocazie de a se afirma („un sentiment foarte curios”⁵²) : „– Adică bun de pus la muzeu ?”⁵³. Felul de a vorbi al Adelei nu poate fi calificat echivoc, discursul ei este clar. Această voință sau disponibilitate exprimată fără ezitări o despart de eroinele turghenieviane, nu-i scad însă din feminitate, din eternul feminin râvnit de Ibrăileanu și de Codrescu ; căci dacă misterul se leagă de figuri mai puțin conturate și articulate, meritul romancierului român este, în schimb, *individualizarea* Adelei, unicizarea ei (nu în sensul exclusiv al idealizării). Eșecul

misterului se compensează prin particularizare extrem de convingătoare. Complexul bărbatului îi sporește femeii șansele de afirmare, și astfel ea nu se mai bucură de o ipostază benefică misterului, fiind obligată măcar la o minimă acțiune și sprijinind – vrând-nevrând – o altă idee a lui Ibrăileanu, formulată în același studiu programatic, *Creație și analiză*: „pentru că personajul într-adevăr *evoluează*, e mereu altul, se schimbă el însuși din cauza timpului și a împrejurărilor, și ele schimbătoare. Un scriitor care și-ar ținea personajul identic, nu s-ar supune la obiect”⁵⁴. Ideile esteticianului, în sine juste, luate împreună și utilizate în crearea portretului Adelei, produc desigur o contradicție, căci ori mister și staticitate, ori renunțare la mister și evoluție. În primul caz rămânem în domeniul analizei, în al doilea trecem în cel al creației, în sensul în care scriitorul înțelege termenii. Putem concluda că în *Adela* Ibrăileanu a sacrificat tocmai o parte din ce i-a fost mai prețios – din misterul eternului feminin –, căci altfel nu putea să-l țină pe Codrescu ascuns sub măștile sale. Complexul realului îl determină pe doctor să transforme jurnalul, genul notațiilor adevărate, în poveste și să redistribuie rolurile; să transforme ființa iubită, *persoana* (căci, din punctul de vedere al doctorului, Adela e vie) în *personaj*, romanțând jurnalul pentru că deghizarea confesiunii și a sincerității nu se putea duce prea departe; estetica invocă, la un punct, etica. Aici Codrescu seamănă cu Sandu, fiecare trece de la jurnal la roman din cauza unei insuficiențe vitale, încât se pare că, dintre cele două genuri confesive, primul (jurnalul) este mai avantajos pentru amândoi. Prețul romanului este abandonarea vieții. Vieții i se potrivește mai bine jurnalul.

Dacă misterul feminin a suferit din cauza ridicării involuntare a Adelei la rangul de personaj, este la fel de adevărat că, studiind-o pe femeie la diverse vârste și apoi ipostaze, se vindecă de o boală parcă incurabilă și pe care am numi-o fixație în dihotomie. Pentru Codrescu nu existau la început decât femeii-imagini ideale sau femeii-materie. Individualizarea Adelei realizându-se prin acest transfer spre statutul de ființă reală, spre o „prezență teribilă”, procesul particularizării ei va echivala cu depășirea de

către narator a îndelungatei și traumatizantei sale viziuni dualiste asupra femeilor. Codrescu va descoperi încetul cu încetul sub coaja formelor abstracte și a imaginilor eterice senzația fizică a femeii, iar idealizarea femeii va lua o întorsătură producându-se prin diferențiere și prin desprindere de schema generalului.

Operația doctorului începe cu mult înainte de sosirea Adelei în stațiune. Căci, de fapt, romanul îi aparține lui, iar întâlnirea „întâmplătoare” cu femeia reprezintă un soi de tratament al naratorului privat de evoluția psihologică organică și de o desfășurare a ei în etape naturale. La el semnele maturității apar precoce, iar ale infantilismului, târziu, încât nici inteligența nu i le poate masca. Biografia naratorului și a Adelei suprapunându-se parțial, revederea la Bălțătești în plină feminitate a femeii, îi prilejuise lui Codrescu șansa de a-și „reface” viața lipsită până atunci de procesul evolutiv sănătos – „Nici o femeie (...) n-a avut pentru tine atîta realitate acumulată”⁵⁵. Deficitul existențial s-a manifestat înainte într-o pronunțată activitate imaginară, în crearea unor tipare-model fictive ale lumii, ca puncte de reper orientative. Dar receptarea artificială și mediată a lumii îi produce doctorului o sete de viață aproape bolnavă, exasperantă. În primă fază, raportul cu Adela este supus acestui demers vindecător, terapeutic, iar prezența fizică a femeii va avea efect: după ce, paralizate, facultățile intelectuale și imaginare cedează, și după ce gustă deliciile implicării în realitate, Codrescu „întinereste”, reface adică altfel drumul odată străbătut al vieții. Își reîmprospează și își reorganizează aparatul receptiv, demontând încetul cu încetul construcțiile mentale și imaginare inadecvate „momentului fizic”. Se desparte de modelele construite artificial și se supune, sub protecția spontaneității, „uitării de sine”. Amintirile sunt recalculat și reappreciate și nu le mai salvează nici estetica. Traducând în termeni adecvați subiectului, am spune că doctorul parcurge drumul dureros/voluptuos de la simetria frumuseții abstracte – „modelul schematic”⁵⁶ – a Elvirei la asimetria gurii Adelei. Despărțirea de modelul vechi, *neindividualizat*, se face prin apropierea de un model nou, *particularizat*. Eroul lui Ibrăileanu, exact ca și cel al lui Ivasiuc, prin contactul-șoc cu o

tână ră femeie, trece de la un principiu absolut la un cu totul alt principiu absolut.

Procesul iluminării este desigur lent și nu va transforma psihologia naratorului, îi va schimba însă gândirea și – naratorul fiind și un „scriitor” –, estetica. „Criza” se prezintă fiziologic – „În piept însă încep să se zvîrcolească vipere”⁵⁷ – și se va rezolva filozofic. În apropierea femeii schemele cedează, iar Codrescu observă la Adela ceea ce nu observase la Elvira, de pildă – o polifonie a gesturilor, despărțirea de profilul vag prin diferențiere: „Era zîmbetul ei obișnuit, acum mai complicat, și disociat: ușoară ironie în ochi, simpatie caldă în glas”⁵⁸. Trecând de la iluzii, reverii sau visuri, doctorul degustă voluptatea șocului fizic, necenzurat de spirit: „atingerea cu ea, prin ușoara smucitură a părării, șocul fizic dintre noi m-a făcut să-i simt în mine ființa, să am voluptatea ei impusă mie”⁵⁹. Îndepărtarea de imaginea aproximativă se face prin descoperirea unor trăsături care vor duce la unicizarea femeii – „Adela are în unele momente o altă voce”⁶⁰, trăsături sau gesturi care, fără să-i afecteze frumusețea de ansamblu, o particularizează, cum de pildă „tulburătoarea asimetrie a gurii”⁶¹. Asimetria, ca deviere benefică, se asociază în noua estetică a lui Codrescu cu spontaneitatea și cu ușoara dizarmonie: „Ce seducător de frumoasă era în tulpă albastru, legat cu o ispititoare *neglijență* pe frunte”⁶² (s. n.). Doctorul, fără îndoială, face progrese în reorganizarea preferințelor sale estetice și își adaptează aparatul receptiv în funcție de asta; când Adela îi face țigările, acesta nu ezită să-și manifeste spiritul critic afirmativ: „Cît îmi pare de bine că nu sînt bine reușite, că-i simt în fiecare defect mișcările, degetele, gîndul ei, urma vieții ei misterioase... Perfect reușite, ar fi impersonale!”⁶³. Aici doctorul a optat net pentru o nouă estetică a feminității, desigur nu fără o ușoară undă de fetișizare, inclinație spre un alt fel de absolutizare – „Începe să-mi fie scump tot ce e al ei și, mai scump decît totul, ușoara *asimetrie a gurii*”⁶⁴(s. n.).

Această mirare exagerată în fața „eternului feminin” trădează satisfacția doctorului pentru descoperirea aspectelor particularizante ale femeii, dar ascunde și o tot atît de vizibilă strategie de

retragere prin adorație. Dezarmat de „noua” frumusețe a Adelei, doctorul are toate justificările să cultive defensivă: „mă simt tot mai mic față de ea”; voluptatea senzuală sprijină filozofia „supunerii”. Cedând aparatul senzorial, cedează și conștiința. Dominanța prin structuri abstracte, ca și la Ilea din *Vestibul*, se schimbă într-o sclavie voluntară în fața fenomenului indefinibil al vieții; o adevărată eliberare de sub teroarea propriilor viziuni structurate în scheme inerte, provocată de rebeliunea simțurilor. Fantasmă și imaginile lui Codrescu, precum schemele desenate ale lui Ilea au aceeași funcție, de ocrotire împotriva spontaneității „periculoase” venite din exterior. Dar spontaneitatea nu mai e nici la Codrescu, și nici la Ilea (după o retrospectivă analitică) dușmanul vieții, ci agentul ei. Ilea renunță la metoda de cunoaștere, Codrescu își denunță vechea estetică. Și, pentru asta, Adela nu trebuia să facă decît o singură mișcare: „*Dar cînd s-a dus să-și ia batista de pe masă, geniul nemilos și-a luat revanșa. Estetica nu-l poate învinge durabil. Dacă ar reuși, ea ar fi un antidot al amorului: frumusețea ar deservi femeia*”⁶⁵ (s. n.). Estetica, adică principiul normativ, nu mai poate cuprinde nimic din ceea ce e viu.

Indiferent de neîmplinirea iubirii dintre quadragenar și Adela, apropierea fizică a femeii devitalizează spiritul platonice al doctorului, reînviind-i organele de receptare senzoriale, încît „seducătorul” începe să simtă mirosul florilor, să aprecieze unduțiile mișcării, să delimiteze tonurile vocii etc, și nu în ultimul rînd, fiind vorba de un raport fizic, „greutatea Adelei”: „a alunecat peste mine cu toată greutatea ei, cu ea toată. Pînă acum o văzusem, o auzisem, uneori mă atinsese. Acum greutatea ei m-a făcut să-i percep existența sub altă categorie a sensibilității: aceea care dă senzația realității ultime, indubitabile”⁶⁶. Mărturia doctorului nu putea fi mai clară: prin „experiența Adela” Codrescu trece la un alt nivel al existenței. Estetica armoniei artificiale este schimbată voluntar cu una a armoniei afectate: „ce dureros de femeie era cu rochia sfîșiată la poale și cu părul în *dezordine*”⁶⁷ (s. n.); „te arde un fier roșu prin inimă, acum cînd îți o imaginezi dormind în *dezordinea* pînzelor albe!”⁶⁸ (s. n.). Esteti-

cianul visător salută „compromiterea” esteticii, căci este răsplătit cu tulburarea și trezirea instinctelor, amorțite de prea multe reverii.

Trezirea sensibilității senzoriale n-a fost fără consecințe nici pentru Adela, care consimte apropierii doctorului și îi sugerează acestuia „o promisiune de intimitate”⁶⁹, iar quadragenarul, tot mai tulburat, își dă seama de apropierea inevitabilului moment decisiv, pe care încearcă să-l amâne și în continuare cu abilitate. Marcat de șocurile fizice, luciditatea nu-i mai vine în ajutor, prin urmare argumentele pro și contra Adelei nu mai pot fi cântărite cu adevărat, ci doar colecționate, fără să-i ofere vreun prilej de ieșire cugetat. În plină înflorire a relației, se arată deja semnele epuizării: pe Adela o consumă „cochetăria” fără sens, pe doctor „imoralitatea” inversării rolurilor și belșugul feminin. Strategia doctorului este scoaterea femeii din contextul „neproductiv” și banal al sătulețului și deplasarea scenelor în natura „semnificantă” din împrejurimi, dar, vai, nu pentru a intensifica raportul dintre cei doi, ci invers, pentru a-l paraliza „transfigurându-l”. Educația vilegiaturistă a Adelei și-a avut rostul (Codrescu nu face nimic fără un anumit scop precis), sensibilizându-i femeii încă în copilăria ei receptivitatea față de natură. Nimic nevinovat la prima vedere, dar consecințele plimbării prin munții apropiați o tulbură tot atât de mult pe femeie cât îl tulbură pe doctor apropierea fizică a Adelei. Am fi tentați să credem că pasiunea pentru natură vizează satisfacerea unor afinități pentru altfel de frumuseți, ori, Codrescu prin estetica naturii își justifică și își consolidează complexul față de realitatea imediată, concurând-o cu o alternativă de un ridicat potențial poetic și mai ales cu una eternă, infinită, reducând existența (și responsabilitatea) individuală la o importanță infimă – exact cum mai târziu minimaliza personajul lui Ivăsiuc actele morale culpabile cu mutațiile geologice. Cu aceste prilejuri, nedeprinsă cu experiențe „metafizice” sau cosmice, distrată ori înspăimântată, Adela își manifestă „asimetriile”, „dezordinile” pe care Codrescu nu ezită a le colecționa senzorial și a le exploata literar. Această cealaltă lume, de „sus”, îi permite doctorului intimități nepermise „jos”: „I-am

propus pardesiul meu”⁶⁹. Dar „priveștiștile neverosimile”⁷¹ au efect dublu, căci raportul doctorului cu natura nu e de asimilare, ci de confruntare, raport pe care Adela – fără să-l știe – îl simte. Doctorul se înșeală când notează în jurnal: „O simții înfiorându-se. În adevăr, razele soarelui nu mai aduceau căldură”⁷², deoarece motivul adevărat al înfiorării femeii este implicarea ei în procesul „transfigurării”, și nu temperatura, de astă dată, scăzută. Codrescu supraapreciază intenționat apetitul pentru metafizică al femeii, și nu este prima oară când îi transferă propriile sale calități sau afinități – este o „maladie” a romanelor confesive, de analiză, în care naratorul suferă deseori de o deficiență a imaginației creatoare (Ioana „seamănă” și ea cu Sandu, precum doamna T. cu Fred Vasilescu, amândouă fiind alter-ego-urile feminine ale bărbaților): „repetă fără sfârșit, ca într-o obsesie, câteva măsuri dintr-o mazurcă. *Își acompania un gând? O imagine stăruitoare din trecut? De acum?*”⁷³ (s. n.) – iată cum Codrescu atribuie femeii propriile sale dispoziții defensive, visătoare, nehotărâte.

Cu un simț al temporalității infinite, cu toate că prezența Adelei anihilează provizoriu atât trecutul cât și viitorul din conștiința doctorului, acesta își recuperează în natură eternitatea „pierdută”, într-o realitate cosmică, și o fixează pe femeie într-o ipostază atemporală. Doctorul vânează imagi memorabile pentru vremea când Adela nu va mai fi. Procedeu conservării femeii se execută prin întipărirea în memorie a unor imagini-arhetipale, asociate cu „amintirea” senzațiilor-șoc, de natură fizică. Fără a-l schimba, doctorul și-a cultivat mecanismul de îmbunătățire a memoriei, de data asta cu elemente palpabile, reale, amăgindu-se cu posibilitatea reînviării lor ulterioare; ca urmare, el își arhivează ca un colecționar meticulos și priceput la valori imagini și senzații tari pentru viitor, și nu-și dă seama că de fapt acestea sunt și ele proiecții, fantasmale sale de acum, impregnate de sentimentul thanatic: „Culcată pe câmp, în stînga, pînă departe, mergea în aceeași direcție cu noi, cu o exactitate fatală, o fantasmă apocaliptică, neagră, imaterială, în care se deslușea umbra trăsuri, a cailor, a vizitiului, a coanei Anicăi, și una informă, mare, bizară: a mea și a Adelei. Contopirea asta, în umbra de pe

cîmp, îmi era ascuțit de prețioasă⁷⁴. Trecutul începe, așadar, cu mult mai devreme în conștiința doctorului ; despărțirea de Adela are un caracter apriori. Codrescu, deși se înfioră de „transfigurările” produse de el însuși – „acum întâia oară văzui, cu strîngere de inimă, deasupra buzei ei o umbră ideală de puf auriu⁷⁵ ; „spunînd că n-are să uite niciodată soarele de pe Ceahlău, îmi împlîntă o săgeată ascuțită în inimă⁷⁶ (s. n.) – își continuă depozitarea conștiinței cu stop-cadruri unice, ca un sinucigaș căruia îi este mai frică de Adela („frica mea de ea”) decât de un viitor fără ea. Înainte de „ultima zi. *Ultima*”, care în viața doctorului echivalează cu renunțarea la acea „realitate acumulată”, singulară, el își încarcă toate caturile sensibilității cu Adela, toată ființa, supraîncărcată deja cu ea. Bălțătești este locul unde Codrescu o înmormântează virtual pe Adela și o transformă în trecut ; nu înainte însă de a-și umple toate organele capabile de depozitare cu câte o parte din ea, în vederea unei reconstrucții ulterioare : ochii îi depozitează asimetria surâsului, nările mirosul de ambră, brațele greutatea corpului, degetele fierbințeala mâinilor, conștiința ideea teribilei ei prezențe etc. Ce contradicție ibărăileană : teama de ființa iubită se transformă în cultul ei dus până la fetișizare !

Problema esențială a romanului este, oarecum împotriva intențiilor autorului, nu enigma Adelei, ci a lui Codrescu, adică motivul capitulării în fața femeii iubite, dorite și, de fapt, cucerită. Comentariile critice se reduc, în esență, la trei posibilități : excesul de analiză (George Călinescu : „acțiunea erotică paralizată de prea multă disociație⁷⁷), complexul oedipian (Nicolae Manolescu) și frica de viață (Ion Vartic). Mecanismul disimulării al lui Codrescu, cum am încercat să ilustrăm, constă din amestecarea și colecționarea a mai multor cauze posibile : de fiecare dată când doctorul pune sub lupă un gest al Adelei, de fapt cantitatea versiunilor se transformă automat în întrebări și „nedumeriri”. Analiza fiind de fapt inexistentă, trebuie să renunțăm la concluzia lui Călinescu ; complexul oedipian poate intra printre cauzele adevărate, însă plasarea la începutul romanului a secvenței referitoare la amintirea mamei, deci în partea concentrată cu deghizări abile, face vulnerabilă teoria lui Nicolae Manolescu. Iar ideea

criticului că motivul frustrării i-ar fi necunoscut și lui Codrescu („narratorul din *Adela* nu cunoaște adevăratul motiv al comportării sale⁷⁸) ar fi, în principiu, acceptabilă, dar, cum afirmase Ion Vartic, „în acest jurnal nimic nu este întîmplător⁷⁹, e greu de crezut ca un roman ca acesta, al disimulărilor extrem de rafinate, să ne producă fie și numai o virgulă inconștient. Tocmai aspectul acesta, al ascunderii, îi scapă, ni se pare, lui Nicolae Manolescu, susținînd că Ibrăileanu a ales formula de jurnal din plictisul față de roman – „o estetică bazată pe oboseala de ficțiune⁸⁰ – or, Ibrăileanu nu putea să scrie romanul în formulă de roman fără să-l dea în vileag pe protagonist. Prin urmare, a rămas jurnalul, genul nesincerității, cum spunea Camil Petrescu.

Revenind la motivul frustrării, neexcluzând nici posibilitatea ca motivele să fie chiar mai multe (nu ar fi de mirare nici asta), după opinia noastră „eliberarea pradei” se datorează *geloziei virtuale* sau, altfel spus, *fricii de rival*, idee care se suprapune parțial cu cea a lui Ion Vartic, în măsura în care frica de viață este o atitudine sinonimică cu frica de rival.

Codrescu fiind o fire cu gândire dihotomică, produce și o altă distincție între femei ; în experiența „lui” a întîlnit două feluri de femei, unele care încă nu au trăit viață sexuală, și altele care au practicat-o sau o mai practică încă (Adela este scoasă arbitrar din această categorizare : „Pe domnul L***, cauza eficientă a transformării, îl ignorez, îl neg. Negînd cauza, neg efectul⁸¹). Experiența este săracă - prima aventură amoroasă desăvârșită o are cu o vieneză care seamănă însă exact cu Adela („femeia aceea subțire și înaltă, cu formele adolescente încă la vîrsta de douăzeci și cinci de ani⁸²), prin urmare și cu mama lui, și totuși, complexul oedipian nu funcționa !; a doua experiență nu merită prea multă atenție, fiind vorba de o „femeia-femelă”, doar prin singurul aspect comun și esențial cu prima, și anume că nici ea nu-i aparținea exclusiv lui („într-o zi apărui omul de doi metri⁸³), la fel cum și vieneza „aparținea de drept altuia⁸⁴. Așadar *singurul* motiv al nemulțumirii față de tînăra vieneză care iubea „cu toate fibrele corpului ei, cu căldura ei exasperantă⁸⁵ este că „aparținea de drept altuia⁸⁶. Experiența într-adevăr e săracă, și acum

vedem de ce e și concludentă. Imaginația doctorului, de data asta negativă, se întoarce asupra lui : el o „vede” pe Adela în ipostaza de soție care aparține de drept și altuia, prin urmare renunță. Cauza esențială a fugii este gelozia, sentiment care însă nu putea fi dezvăluit sau mărturisit în jurnal, nici măcar lui însuși, căci, pe de o parte i se asociază un sentiment incomod, rușinea, pe de altă parte dăzvăluirea sinceră ar fi stricat jocul cu explicațiile. Dar să evocăm gândul lui Codrescu după ultimul cuvânt al decepționarei Adela („bună seara”) : „și m-am despărțit de dînsa c-un sentiment de fericire, de durere, de rușine, de triumf, de spaimă”⁸⁷ (s. n.). De remarcat aici faptul că, așa cum am mai observat, adevărurile doctorului sunt plasate printre alte cvasi-adevăruri : iată că sentimentul *rușinii* (sentimentul principal) este situat exact în mijlocul sentimentelor secundare. Cum literele din numele Adelei (cele importante) au fost ascunse între alte litere (mai puțin importante), așa sunt ascunse cauzele adevărate ale retragerii printre cele false.

Ar mai fi de adăugat, pentru a sublinia și cu argumente secundare concluzia, că întotdeauna doctorul studia cu atenție comportamentul femeilor căsătorite, întâlnite cu ocazia excursiilor și vizitelor sale prin împrejurimi, nescutind de scrutări nici măcar soțiile preoților, având convingerea, din prudență neformulată, dar prezentă, că femeile căsătorite, cele care practică amorul fizic, sunt țintele-ispite ale dorințelor masculine, ale rivalilor potențiali adică. La un popas din Humulești, doctorul auzi cum crâșmărița cânta : „*Suspine crude pieptu-mi zdrobește*”, și comentează : „Desigur că acela care o făcea să suspine atît de crud nu era crâșmarul”⁸⁸, altfel spus soțul, care întretimp „stătea pe prispă, în vestă, cu picioarele goale în papuci”⁸⁷. De aici nu e decât un pas până s-o vedem pe Adela - așa cum și-o imaginează prin analogie și înlocuire Codrescu – în locul crâșmăriței, și pe doctor în ipostaza umilă a crâșmarului. Tot în acest pasaj în care „(e)ros plutea în atmosfera din valea Ozanei”⁹⁰, doctorul observă cum o femeie tânără, „*teribilă* cu sîinii mici, cu coapsele fine, cu gleznele goale (...) înainta din lan spre un flăcău tomnatic”⁹¹ (s. n.). Nu mai trebuie subliniată ideea că femeia teribilă este, de fapt, un

alter-ego virtual al Adelei, precum nici gândul că flăcăul însă nu este identic cu quadragenarul. Identificarea Adelei cu femeia care aleargă prin lan de dorul iubirii, pentru un altul, o face naratorul însuși când îi împrumută acesteia din urmă un adjectiv („*teribilă*”) și un obiect (un turban⁹²), aparținând înainte exclusiv Adelei (!), și niciodată altei femei - tocmai când Adela e departe, lăsată în Bălțătești. Dar putem continua firul demonstrației și să evocăm o imagine „*transfigurată*”, din natură, urmărind felul cum obsesiile reprezentative ale naratorului trec din conștiință în subconștient : „ajunseserăm pe culmea înflorită, din care se înalță ici-colo mesteceni tineri cu trunchiuri albe, cu crengi subțiri plecate în jos, cu frunzele blonde de toamna timpurie de pe înălțimi : apariții grațioase, feciorelnice, fete neîmplinite, goale sub veșmîntul părului despletit și mai departe, pe urma lor, *brazi înalți, silvani iscoditori, veniți din pădurile negre*”⁹³. Iarăși nu mai e nevoie să inventăm rivalii lui Codrescu, motivul geloziei lui virtuale, i-a arătat-o el însuși, de data asta „*inconștient*”. Dar, fire dialectică, a făcut-o și conștient : „la apariția *lui*, durerea mea, și durerea ei că mă ucide ori că renunță la viața ei”⁹⁴. Sublinierea aparține autorului de jurnal.

Cu explicațiile-justificări ale doctorului, această frumoasă analiză „*negativă*” ia sfârșit, căci „*tranzacția cu natura*”⁹⁵ nu putea fi dusă prea departe, fără compromiterea femeii iubite. Romanul, acest discurs șeherezadesc, cu tot eroismul său, se opune de la un punct vieții, precum prin eclipsarea adevăratelor mobiluri ale eroului, convenției sincerității, jurnalului și, astfel, literaturii.

NOTE

1. Garabet Ibrăileanu, *Adela. Fragment din jurnalul lui Emil Codrescu (iulie-august 189...)*, cu o introducere de Const. Ciopraga, Editura Pentru Literatură, București, 1960, p. 2, 2. Ibidem, 3. Ibidem, p. 3, 4. Ibidem, 5. Ibidem, 6. Vezi Marian Papahagi, *Educația sentimentală*, în vol. *Eros și utopie*, Editura Cartea Românească, pp. 28-45, 7. Garabet Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 4, 8. Ibidem, p. 3, 9. Ibidem, p. 5, 10. Ibidem, 11. Ibidem, p. 6, 12. Ibidem, 13. Ibidem, 14. Ibidem, p. 21, 15. Ibidem, p. 15, 16. Ibidem, 17. Ibidem, p. 17, 18. Ibidem, p. 20, 19.

Ibidem, p. 21, 20. Ibidem, p. 22, 21. Ibidem, p. 18, 22. Ibidem, p. 8, 23. Vezi Paul Georgescu, *Polivalența necesară*, Editura Pentru Literatură, București, 1967, pp. 222-227 și Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, vol. II, Editura Minerva, București, 1981, pp. 131-160, 24. Garabet Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 6, 25. Paul Georgescu, *op. cit.*, p. 223, 26. Garabet Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 41, 27. Ibidem, p. 27, 28. Ibidem, p. 35, 29. Ibidem, 30. Ibidem, 31. Ibidem, p. 42, 32. Ibidem, 33. Ibidem, p. 41, 34. Ibidem, p. 59, 35. Garabet Ibrăileanu, *Creație și analiză – Note pe marginea unor cărți* (fragmente), în *Studii literare*, Editura Tineretului, București, 1962, p. 194, 36. Sintagmă folosită de G. Călinescu în capitolul despre Mircea Eliade, în *Istoria literaturii române*, ediția II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982, p. 958, 37. Garabet Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 197, 38. Ibidem, p. 191, 39. Ibidem, p. 195, 40. Ibidem, 41. Garabet Ibrăileanu, *Adela*, ed. cit., p. 53, 42. Ibidem, 43. Ibidem, p. 73, 44. Ibidem, p. 111, 45. Ibidem, p. 95, 46. Ibidem, p. 120, 47. Ibidem, p. 124, 48. Ibidem, p. 132, 49. Ibidem, p. 156, 50. Ibidem, p. 157, 51. Ibidem, p. 158, 52. Ibidem, p. 165, 53. Ibidem, 54. Garabet Ibrăileanu, *Creație și analiză*, ed. cit., p. 198, 55. Idem, *Adela*, ed. cit., p. 59, 56. Ibidem, p. 41, 57. Ibidem, p. 58, 58. Ibidem, p. 65, 59. Ibidem, p. 78, 60. Ibidem, p. 89, 61. Ibidem, 62. Ibidem, p. 122, 63. Ibidem, p. 87, 64. Ibidem, p. 88, 65. Ibidem, p. 114, 66. Ibidem, p. 129, 67. Ibidem, p. 133, 68. Ibidem, p. 141, 69. Ibidem, p. 122, 70. Ibidem, p. 69, 71. Ibidem, p. 119, 72. Ibidem, p. 128, 73. Ibidem, p. 86, 74. Ibidem, p. 116, 75. Ibidem, p. 128, 76. Ibidem, p. 130, 77. George Călinescu, *op. cit.*, p. 667, 78. Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 157, 79. Ion Vartic, *Emil Codrescu și complexul lui Nabokov*, în *Modelul și oglinda*, Cartea Românească, București, 1982, p. 107, 80. Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p., 81. Garabet Ibrăileanu, *Adela*, ed. cit., pp. 9-10, 82. Ibidem, p. 38, 83. Ibidem, p. 41, 84. Ibidem, p. 40, 85. Ibidem, 86. Ibidem, 87. Ibidem, p. 166, 88. Ibidem, p. 99, 89. Ibidem, 90. Ibidem, p. 100, 91. Ibidem, 92. Ibidem, 93. Ibidem, p. 127, 94. Ibidem, p. 139, 95. Ibidem, p. 140, 96. Ibidem

Ana Borbély

*Evoluare de identitate de naționalitate românească în perioada 1990–2010 în Chitighaz**

Introducere: identitate de naționalitate

Studiul de față își propune să descrie, dintr-un anumit punct de vedere, evoluarea individuală a identității de naționalitate (sau a identității etnice). Prin evoluarea identității, în acest studiu, se înțelege traiectoria identității pe care o parcurge un individ, trecând prin anumite faze în viața sa. Identitatea este greu de definit. Construcția identității este complexă, întrucât – printre altele – acumulează emoții, simboluri, procese cognitive, acomodări la diferite contexte sociale, politice, istorice, situaționale. Nu este sarcina studiului de a sistematiza discuțiile legate de concept, mă voi concentra doar asupra studierii: ce schimbări se observă la românii din Chitighaz¹ în ceea ce privește identitatea de naționalitate română – în contextul limbă și identitate – într-un interval de 20 de ani.

John E. Joseph afirmă, despre corelația între identitate și limbă, că un individ ce spune sau scrie, atît în ceea ce privește forma cît și în conținutul celor spuse sau scrise de el, are un rol central în definirea identității acestuia (Joseph 2004: 225). Construcția identității lingvistice are mai multe dimensiuni. Coulmas în capitolul volumului Sociolingvistică cercetează limba și identitatea individuală, socială alături de cea națională (2005: 171–183). Pe lângă aceste trei aspecte de bază ale identității lingvistice, Coulmas amintește că, în studiile sociolingvistice din ultimele decenii ur-

* Cercetarea s-a efectuat cu sprijinul proiectului *Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent* – OTKA K 81574 – Institutul de Cercetări Lingvistice – Academia Ungară de Științe (MTA NYTI) Budapesta.

mătoarele componente identitare relevante au fost cercetate: identitatea locală și regională (Trudgill 1974); etnică (Fishman 1989); națională (Safran 1999); politică (Hale 1997); de clasă socială (Honey 1989); de gen (Hall – Bucholtz ed. 1995); de orientare sexuală (Jacobs 1995) (vezi Coulmas 2005: 179). Aceste identități – după Coulmas – nu se exclud, ci formează o structură complexă, în care, relațiile, obligațiile, convingerile și emoțiile se încrucișează, realizând împreună o țesătură. Despre intensitatea identităților individuale afirmă că, apartenența de grupuri sociale și identitate a fiecărui individ variază și se schimbă sub influența contextului și timpului (Coulmas 2005: 179). Pentru analiza de față sînt decisive identitatea lingvistică *versus* nuanțele de identitate locală și regională, etnică, națională, de clasă socială, de gen precum și influența contextelor legate de timpul aparent (vezi generația subiecților) și de timpul real (cuprinzînd două decenii).

Legea actuală (2011/CLXXIX) pentru cele 13 comunități etnice – cu limbă, cultură etc. proprie, care se află din moși-strămoși măcar de un secol în Ungaria – folosește conceptul de „naționalități”. În studiul de față, pe baza acestui concept din lege, voi analiza, deci, „identitatea de naționalitate a românilor din Ungaria”; care, în consecință, se bazează pe principiile de etnicitate românească (specifică a unui grup din populația țării) și cetățenie ungară (din moși-strămoși).

Schimbări istorice, sociale în comunitate

Comunitatea românească istorică din Ungaria de azi, transformată considerabil de după primul război mondial, încă și la începutul secolului XX a trăit o viață tradițională: vorbind limba română, respectînd prescripțiile religiei ortodoxe, trăind după tradițiile, regulile și normele caracteristice comunității românești. Aceste puncte comune i-au unit într-un grup și i-au separat de unguri și de celelalte naționalități din țară. De-a lungul secolului trecut schimbările politice, ideologice, economice au adus schimbări și în comunitatea românească. În Chitighaz la sfîrșitul secolului XX, în 1990, data primei anchete sociolingvistice², cei în

vîrstă și cei de vîrstă medie trăiau încă viața tradițională românească, vorbeau încă aproape exclusiv românește, iar cu ungurii aveau contacte tot mai accentuate (serviciu, reviste, radio, televizor). Cei tineri își trăiau deja viața modernă păstrînd și unele relicve din viața tradițională a strămoșilor (regulile familiale, religia și școala română), dar vorbind tot mai puțin românește. În amalgamul schimbărilor petrecute în comunitate, coeziunea de grup (tradițional românesc) începe să se dizolve. Dar cum?

Metode de cercetare – temă, subiecți, date

Identitatea etnică a unui individ poate fi cercetată din mai multe aspecte, cu metode diferite, privind discipline variate, cum este filosofia, psihologia, sociologia, antropologia, politologia etc. Cercetările de pînă acum ne conving că, „încă ne aflăm la primele faze de a pricepe” fenomenul (Hale 2004: 458). În acest studiu vor fi utilizate metode sociolingvistice.

Cercetarea sociolingvistică longitudinală din Chitighaz, pe baza datelor culese începînd cu ancheta de teren în 1990 și continuînd cu cea din 2000 și din 2010, își propune studierea schimbărilor lingvistice. În acest proiect longitudinal în total 361 subiecți au participat, dintre care 33 subiecți au fost cei cu care am reușit să realizăm de trei ori ancheta (în 1990, în 2000 și în 2010). Subiecții au fost selectați după trei criterii sociale: vîrstă, sex și educație. Toți fiind considerați, de anchetator, ca reprezentanți ai populației românești din Chitighaz prin faptul că au acceptat interviuarea în limba română și fiind indivizi cu părinți români, foști elevi la școala românească, mireni ortodocși sau bapțiști etc. Analiza identității de naționalitate la românii din Chitighaz din studiul de față face parte din acest proiect amplu, și are ca scop cercetarea identității de naționalitate: (1) între generații, (2) într-o generație între subiecți (persoane), și (3) ce schimbări s-au realizat în 20 de ani la nivel individual.

Datele ce urmează, ca să fie analizate, au fost culese din interviuri sociolingvistice dirijate de autoare, ca anchetator. În aceste interviuri semistructurate limba folosită a fost graiul limbii

române din Chitighaz. Subiecții au fost întrebați despre identitatea lor de naționalitate românească în ultima etapă a interviului cu ajutorul următoarelor întrebări: *Dumneata t'e ții rîmân/Tu t'e ții rîmân?* La care am primit un *da* sau *nu*, ori *și-și*, adică *și român și ungar* (vezi tip întrebare închisă). După care a urmat întrebarea (deschisă): *De ce?* Cu întrebarea aceasta am vrut să primesc acele repere identitare cu care un chitighăzean român – vorbind românește în fața microfonului cu un român originar din Chitighaz – cum își definește identitatea de naționalitate (românească), adică *cum se autoidentifică*.

Date și rezultate din 1990

Rezultatele cantitative din 1990, referitoare la identitatea de naționalitate română, arată o schimbare de generații. Din eșantionul de 60 persoane 44 s-au autoidentificat români (adică la întrebarea închisă au răspuns: *da*). Luând acești subiecți pe generații, proporțiile diferă. O deosebire însemnată se arată între generația celor tineri: 60% și între cele două generații mai în vârstă (generația medie: 80% și generația vîrstnică: 80%; vezi figura 1). Datele arată o corelație între folosirea limbii române și identitatea de naționalitate română. Cu cât se vorbește mai puțin românește, cu atât se modifică numărul acelor care se declară români. Ca exemplu aduc aici datele, pe trei generații, referitoare la limba română, privind răspunsurile la întrebarea: *În care limbă vă rugați/În care limbă t'e roj?* (vezi figura 2, Borbély 2001: 141). Dar identitatea de naționalitate poate avea și alte consecințe de generație. Bartha Csilla în generația părinților maghiari din New Brunswick (New Jersey, SUA) a observat trei strategii folosite pentru însușirea limbii maghiare în a doua generație: cea interacțională, cea integrativă și cea autoritativă. Autoarea a relatat că aceste strategii familiale vor ajuta ori vor împiedica în mod divers în generația copiilor însușirea limbii maghiare și menținerea limbii materne în generația părinților (Bartha 2002: 125–132).

Figura 1

Răspunsul *da* (în procente, pe generații) la întrebarea: *Dumneata t'e ții rîmân/Tu t'e ții rîmân?* Chitighaz, 1990, (N = 60)

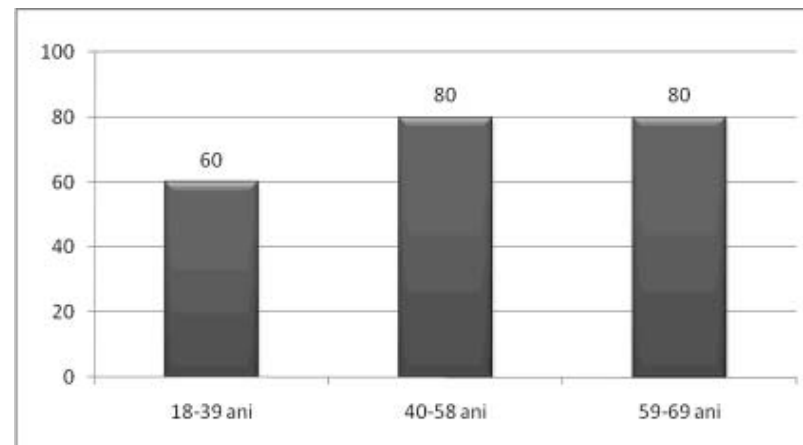
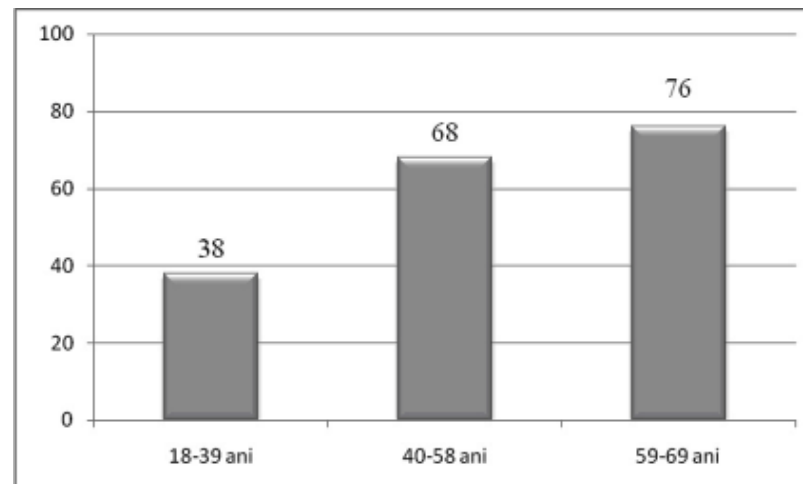

Figura 2

Răspunsul *românește* (în procente, pe generații) la întrebarea: *În care limbă vă rugați/În care limbă t'e roj?* Chitighaz, 1990, (N = 60)

În continuare, analiza calitativă-longitudinală se va concentra pe datele obținute de la 5 bărbați, care în 1990 au făcut parte din generația tânără (18–39 ani) și care au terminat măcar 12 clase. Cercetînd răspunsurile lor la întrebarea închisă din 1990, reiese că 3 subiecți au răspuns *nu* (adică nu se declară români) și 2 au răspuns *da* (adică se declară români).

Ceea ce m-a motivat să fac analiza calitativă-longitudinală a datelor culese de la acești 5 bărbați este că, în 1990, în comparație cu ceilalți subiecți, aceștia la întrebarea deschisă (*De ce?*) mi-au dat răspunsuri complexe. Din care am dedus că pentru ei identitatea de naționalitate românească este ceva de explicat pe larg, ceva ce îi preocupă mai mult. De exemplu, un bărbat de vîrstă tânără cu numai 8 clase primare la întrebarea închisă (*Tu t'e ții rîmân?*) mi-a răspuns: *da*, după care i-am pus întrebarea deschisă (*De ce?*), iar răspunsul lui a fost foarte scurt, concis:

Subiect 33³

HÁT dacă ANYANYELV și tăt'e.

Subiectul a folosit doar 5 cuvinte și 2 schimbări de cod din limba română în limba maghiară (*HÁT 'păi' și ANYANYELV 'limba maternă'*).

În comparație cu acesta, un alt subiect (de aceeași vîrstă, dar cu o educație mai mare, măcar cu 12 clase terminate) la întrebarea închisă mi-a dat răspunsul: *nu*. Iar pentru întrebarea deschisă mi-a dat un răspuns foarte lung și puțin răsfiat, folosind 250 de cuvinte; aplicînd diferite caracteristici de discurs: 10 ezitări, 7 pauze (respirație scurtă), 4 cuvinte neterminate, 4 întrebări, 2 zîmbete și 1 suspin (respirație lungă); și un element caracteristic de contact: 3 schimbări de cod din limba română în limba maghiară⁴ (*SZÁRMAZÁSOM. EZT ÖÖÖ? [Originea mea. Asta ăăă]; NA IGEN [Păi da]; TEHÁT [deci]*).

Subiect 20

Mmm [pauză/suspîn] nu mă mai țin rîmân, nnnu asta-i asta-i mmmare lucru că [pauză] așe s-auud'e ddda, dacă m-ar fi rușine rușine dă dă limbă uă dă dă SZÁRMAZÁSOM. EZT ÖÖÖ? [BA: Origine.] Or= NA IGEN, origine mmmme= mește [rîde]. Dar dar totuși [pauză] nu mă mai sînt rîmân, nu mă gînd'esc rîmân'eșt'e, [pauză] ăăă nu nu sîmț [pauză] nu sînțasc

rîmân'eșt'e, dar totuși ăăă [pauză] totuși nu nu nnniciodată n-am, nu cunosc altu cuvînt dăcît io-l cum îl cum io-l folosăsc, n-am tăgăduit limba me, și n-am tăgăduit niciodată în acarce pri= ăăă lu= loc am fost n-am tăgăduit că io sînt român dîn T'it'ihaz, dint-on sat rîmân, și sînt rîmân. Io tăt așe am zîs că mi-s rîmân. Dar dacă mă gînd'esc nu sînt, nu mai sînt rîmân. Doar aceiș-s rîmân', aciiș pot să... Nu-i bai că vorbăsc așe dă mult? Aceiș pot să zîcă că-s rîmân care acasă în prejurul lor vorbăsc rîmânește, să gînd'esc rîmâneșt'e. TEHÁT gîndurile lor îi, îi rîmânește să gînd'esc, aciiș doară pot să zîcă că-s rîmân. Da' io zic că aciiș care să gînd'esc ungureșt'e, și vârbile lor mai tare vorbăsc ungureșt'e, nu-s mai rîmân. Dă ce-s rîmân? D-aceiș că părinți lor or fost rîmân? Da' io zic că părinți mnei [pauză] amu d-amu să și ii să gînd'esc ungureșt' și mai tare vorbăsc și ii și ii ungureșt'e. Totuși cînd ii or fost copii, io cred că, și ii rîmâneșt'e s-or gînd'it, și rîmâneșt'e or vorbit. Da' s-or ungurezat, și io sînt ăăă rîmân ungurezat, așe-i mai mai [rîde] mai frumos.

Dacă comparăm răspunsurile acestor doi subiecți, definiți – după criteriile prezentate mai sus – de autoare „români”, se creionează două tipuri de identități. Unul, care continuă tradiția părinților, se declară român pe baza limbii materne române – limba fiind cel mai important component identitar. Celălalt tip de român chitighăzean – dat fiind că nu vorbește românește, nu se gîndește românește, și pentru că, după părerea lui, deja nici părinții nu se gîndesc românește și vorbesc mai mult ungurește, cu toate că în copilărie părinții vorbeau, se gîndeau românește – nu se autoidentifică român. În cazul subiectului 33 un motiv (*limba*) este de ajuns să îmi explice *de ce este român*, cu toate că nu exclude nici alte componente („și tăt'e”). În cazul subiectului 20, motivarea răspunsului opus („nu”) necesită măcar patru elemente majore de motivație: *vorbire, gîndire, simțire și părinți*. Însă situația în care se găsește (vorbînd în fața microfonului românește cu un român originar din Chitighaz) îl „obligă” ca, în final, să își „corecteze” autoidentificarea, precizînd deja că este un „român ungurezat”. Prin urmare, subiectul realizează o categorie intermediară între român și ungar – o fază de tranziție, ceea ce,

în fond, reflectă situația actuală pentru întreaga comunitatea românească din Ungaria. Aceste caracteristici de discurs, elemente de motivare și amintirea unor cuvinte emotive (tăgădui, rușine) ne conving că, pentru acest tip de subiect, identitatea de naționalitate este complexă, controversată, o problemă care este greu de descris logic, simplu și clar.

Diferențele între cele două răspunsuri și mai ales răspunsul subiectului 20 m-au convins, deci, să fac cercetarea calitativă-longitudinală, ca să aflu mai mult despre acest grup de vorbitori: bărbați, născuți între anii 1954–1971, cu o pregătire de măcar 12 clase. Datele longitudinale (din 1990, 2000 și 2010) ale acestor 5 subiecți vor fi analizate conform ipotezelor de cercetare formulate pe baza unor probleme teoretice.

1) Gleason (1996: 468, citat de Stachel 2007: 13) analizând identitatea etnică afirmă că în discursurile politice se deosebește opinia primordialistilor de cea a opționalistilor⁵. După primordialiști identitatea etnică este moștenită, este un dat, și ca urmare este un fenomen stabil. Opționaliștii (sau constructiviștii, vezi Hale 2004) au opinie opusă, identitatea etnică o consideră un construit dependent de context, și care poate fi transformat. Prima ipoteză a cercetării se leagă de acest discurs al primordialistilor. *Dacă identitatea de naționalitate românească este moștenită prin naștere, identitatea celor 5 subiecți – a căror răspunsuri urmează să fie analizate – după 10, 20 de ani nu se va schimba (vezi tabelul 1).*

Tabelul 1⁶

Prima ipoteză: identitatea de naționalitate, fiind moștenită, nu se schimbă

Anchete	1990	2000	2010
Subiecți			
20	U	U	U
25	U	U	U
43	U	U	U
81	R	R	R
82	R	R	R

2) Contextul sociolingvistic, schimbarea limbii române în limba maghiară, cu alte cuvinte abandonarea limbii române în favoarea limbii maghiare, poate fi un factor care va determina schimbarea identității de naționalitate românească (vezi Borbély 2005). Ca urmare, ipoteza a doua va fi formulată în felul următor. *Dat fiind că, comunitatea cercetată se află în procesul schimbării limbii române în limba maghiară, și folosirea limbii arată corelație cu identitatea de naționalitate română, după 10 ori/și după 20 de ani subiecții se vor declara unguri și nu români (vezi tabelul 2).*

Tabelul 2

Ipoteza a doua: identitatea de naționalitate, fiind influențată de contextul sociolingvistic, se schimbă conform contextului

Anchete	1990	2000	2010
Subiecți			
20	U	U	U
25	U	U	U
43	U	U	U
81	R	R/U	U
82	R	R/U	U

3) Teoria de negociere a identității (vezi de ex. Pavlenko–Blackledge 2004) pune accentul pe schimbările actuale sociale, economice și politice, care influențează opțiunile dintr-un anumit moment istoric ce vor sta la dispoziția construcțiilor identitare. Dar construcțiile identitare sînt supuse și acelor ideologii care legalizează și valorifică într-un moment o identitate mai bine decît cealaltă. În consecință, identitatea este totdeauna o negociere de context și de moment istoric. În cercetarea de față, contextele au trei nivele: (a) contextul social, economic, politic și ideologic; (b) contextul sociolingvistic de schimbarea limbii române în limba maghiară; (c) contextul situației de interviu dirijat. Toate aceste trei nivele se multiplică, prin cele trei anchete, în timp. Ipoteza a treia, bazată pe teoria negocierii identității, se poate formula în felul următor. *Nu se poate modela schimbarea identității*

atît de concret și hotărît, cît s-a făcut în cazul primelor două ipoteze (vezi tabelul 3).

Tabelul 3

Ipoteza a treia: identitatea de naționalitate, fiind o negociere a contextelor, se schimbă conform contextelor, deci modelarea schimbării este imposibilă

Anchete Subiecți	1990	2000	2010
20	U	?	?
25	U	?	?
43	U	?	?
81	R	?	?
82	R	?	?

Date calitative-longitudinale, fragmente din interviuri semistructurate

Dacă literatura de specialitate atestă că identitatea unui individ are mai multe nivele, componente și este greu de expus cum se schimbă sau nu se schimbă în etapele vieții individului, ori cum variază de la un individ la altul, de la o situație la alta – datele de teren, ce urmează să fie analizate, întăresc complexitatea rezultatelor de specialitate de pînă acum. În analiză – pe baza fragmentelor esențiale extrase din 15 interviuri colectate de la 5 subiecți și realizate în decursul celor două decenii – mă voi concentra să demonstrez ipotezele formulate mai sus.⁷

Subiect 20

1990 (Nu.)

nu mă mai sînt rîmân, nu mă gînd'esc rîmân'eșt'e, [pauză] ăăă nu nu sîmț [pauză] nu sîntășc rîmân'eșt'e (...) n-am tăgăduit **limba** me, (...) [Părinții, AB] s-or ungurezat, și io sînt ăăă rîmân ungurezat, așe-i mai mai [rîde] mai frumos. [Răspunsul integral vezi mai sus.]

2000 (Nu totdeauna.)

ÁJÁJÁJÁJÁJ! Greu lucru ai= m-ai întreabat! [pauză] Nu tădauuna. Dacă **ungur mă-treabă** atunci zîc că mi-s rîmân. Da dacă **rîmân mă-ntreabă** nu-i sigur că zîc că mi-s rîmân. (...) [Cum sîmțășt'i?] Á să-ț spun, NEM VAGYOK BŰSZKE RÁ, HOGY ROMÁN VAGYOK [Nu sînt mîndru că sînt român].

2010 (Da.)

Dî ce **părinț**-îs, moșii mn'ei or fost rîm= uămin' rîmîn' dîn Ungaria. Dar tădauna nu șt'iu așe **strămoș** care nu dîn Ungarię.(...)

Subiect 25

1990 (Nu.)

Mi-s ungur, trăiesc în Ungaria, **limba** este **română**.

2000 (Nu.)

Ungur [pauză] mi-s. (...) A SZEMÉLYI IGAZOLVÁNYOMBAN BENNE VAN, HOGY MAGYAR ÁLLAMPOLGÁR VAGYOK. (...) MAGYARNAK ÉRZEM MAGAM. MINDIG IS MAGYARNAK ÉREZTEM MAGAM [În **buletin** se află că am **cetățenie ungară** (...) mă simt ungur. Totdeauna m-am simțit ungur].

2010 (Nu.) [Singurul subiect, care la a treia anchetă nu a fost de acord să înregistrez interviul semistructurat. După notițele anchetatorului, răspunsul subiectului a fost următorul:]

MAGYAR SZIVEM VAN [Am **inimă maghiară**].

Subiect 43

1990 (Nu, dar...)

Io așe mă sîntășc ca ș-on ungur. **Da'** tă sîntășc în min'e că mi-s rîmân, nu mi-s ungur.

2000 (Da, dar...)

Io mi-s rîmân, așe gînd'es' io, **da'** la votare tăt ungur tra' să fiu, că-n țara ungurească mi-s. (...) Mi-s născut rîmân. Mă gînd'es' io așe rîmân'eșt'e, numa nu le șt'iu așe să le zîc afară. NEM TOM KIFEJEZNI! [Nu mă știu exprima.]

2010 (Da.)

Da, m-am **născut rîmân**.

Subiect 81

1990 (Da.)

Avantaj nu-i că ieșt'i român. Nici copiii n-au avantaj. Nici aceiș nu zic că-i bin'e nici aceiș că-i rău. (...)

2000 (Da.)

Cum am spus mmm i-am învățat pe copii să vorbescă românește, să cit'ască, să înțaleagă limba, șșși ... Că ii n-or umbla la școală rîmân'ască. [De ce sînt'em rîmân?]
Că așa **m-am născut** [rîde] în **familie românaască**.

2010 (Da.)

Cred că d-aceiș că, așe **n-am născut**. (...) **Din naștere**.

Subiect 82

1990 (Da.)

Nici aceiș **nu zic că-i bin'e, nici că-i rău**. În Ungaria m-am născut, io **rîmân m-am născut**. (...)

2000 (Da.)

Mmm! Ce să spun? ă da [pauză] da, on **rîmân dîn Ungaria**. Alcum nu!

Nu mă fîn așe rîmân că io ă ă ăă zic a= aie că io așe român ă mi-s că numa România o vād. Io io aiicea m-am născut. N'îș nu vręu altind'e să trăiesc [pauză] și num-așe șt'iu să mă gînd'esc (...).

2010 (Da.)

Știi dî ce mi-s rîmân? [pauză] Căăă așe **m-am născut**. (...) Șt'ii cum îi? ă ca cînd uomu să duce undeva [pauză] și vii acasă, și ă vii acasă și acar cî-dă biîne t'e simț acarinde mergi, și **vii acasă, acasă ieșt'i** [metaforă].

Analiza răspunsurilor calitative-longitudinale

Acești 5 bărbați, la întrebările referitoare la identitatea de naționalitate, au dat răspunsuri individuale. Din răspunsuri reiese că, conceptele de identitate de naționalitate și de cetățenie, cu toate că în cazul unui grup minoritar ele sînt concepte diferite, devin în strînsă legătură, ba chiar uneori nici nu se face diferență între ele. Dacă căutăm asemănări, coincidențe între răspunsurile

subiecților, se desprind și niște asemănări, mai cu seamă între subiectul 20 și subiectul 43, pe de o parte și, pe de altă parte, între subiectul 81 și subiectul 82. Pe baza acestora, din punctul de vedere cum își exprimă apartenența de naționalitate, subiecții se grupează în trei tipuri (A–B–C).

Tipul A (subiectul 25): se declară ungar și după 10 și după 20 de ani, cu toate că pe parcursul acestor două decenii argumentele lui se schimbă. În 1990, după ce se declară ungar, amintește locul, țara unde trăiește (Ungaria), adică cetățenia se îmbină cu identitatea de naționalitate. Apoi apare limba română, ca un argument important de menționat. După 10 ani, cetățenia ungară rămâne ca argument primordial, iar limba română nu mai apare ca un component al identității și, ca un mod nou de exprimare, răspunsul este dat în limba maghiară. Iar după 20 de ani, subiectul nu este de acord cu înregistrarea interviului român și, răspunsul devine afectiv: am inimă maghiară. Astfel, evoluarea identității de naționalitate este cu totul evidențiată: ungar cu limbă română; cetățean ungar; ungar de la inimă. Autoidentificarea acestui subiect în cei 20 de ani se realizează mai cu seamă conform ipotezei a 2-a, influențat de contextul sociolingvistic: abandonarea limbii române în favoarea limbii maghiare (vezi tabelul 2).

Tipul B (subiectul 20 și subiectul 43), pe baza răspunsurilor, în 1990 se declară ungar și în cei 20 de ani evoluează, se autoidentifică român. Subiectul 20 după 10 ani dă un răspuns nehotărît (nu totdeauna român), deci evoluarea identității se poate descoperi prin trei etape. În 1990 *ungur*, în 2000 *nu totdeauna român* și în 2010 *român*. Subiectul 43 la prima anchetă, cînd se declară ungar, deja exprimă o ezitare: *dar simt că sînt român*. Peste 10 ani ezitarea rămîne, dar în legătură cu autoidentificarea românească, prin amintirea sarcinilor de cetățean ungar: *dar la votare ungar trebuie să fiu*. După 20 de ani la același subiect, însă, identitatea românească este declarată fără nici o ezitare. Evoluarea identității de naționalitate română la acești doi subiecți se realizează prin cele mai însemnate schimbări. Ajung în 20 de ani să se declare români, cu toate că la prima anchetă s-au declarat

unguri. În acest tip de evoluare identitară apar cele mai multe ezitări, explicații, confuzii. Evoluarea identității de naționalitate românească la acești doi subiecți se realizează mai cu seamă conform ipotezei a 3-a, în concordanță cu teoria negocierii identității, conform contextului social, economic, politic și ideologic; contextului sociolingvistic de schimbarea limbii române în limba maghiară; și contextului situației de interviu dirijat.

Tipul C (subiectul 81 și subiectul 82) în 1990 se declară român, ceea ce nu se schimbă nici după 10, și nici după 20 de ani. Însă argumentele, explicațiile identitare arată și aici o evoluare, un progres. La prima anchetă amîndoi au ținut să afirme că, *să fii român*, nu este un avantaj (subiectul 81), ori nu este nici un bine, nici un rău (subiectul 82) – adică răspunsurile coincid. La a doua anchetă aspectele se diversifică. Apare ca un argument limba și generația copiilor la subiectul 81, care și-a învățat copiii să vorbească, să citească românește, deoarece ei n-au învățat în școală românească. Celălalt (subiectul 82) își explică identitatea românească împreună cu accentuarea locului, țării (Ungaria) unde trăiește. Peste 20 de ani identitatea românească la amîndoi se explică pe scurt și afectiv. Subiectul 81 revine la identitatea primită prin naștere, la fel și subiectul 82, cu explicația unei metafore: să fii român, este să fii acasă. Primul drum al evoluării duce de la o identitate fără nici-un avantaj la o identitate primită prin familie, deci stabilă de tot (vezi subiectul 81). Și al doilea drum pornește de la o identitate care nu este nici ceva bun, nici ceva rău și ajunge la faza că este primită prin familie, ca apoi să ajungă la o identitate care înseamnă să fii acasă, deci în stabilitate (vezi subiectul 82). În „final” evoluarea identității de naționalitate românească la acești doi subiecți după 20 de ani este conform primei ipoteze (identitatea românească este obținută prin naștere, vezi tabelul 1), dar pînă ce traiectoria ajunge aici trece prin faze care ating ipoteza a doua (dat fiind că, în autoidentificare apare și argumentul limbii, vezi tabelul 2), și ipoteza a treia (contextul social, al timpului real și al timpului din viața subiecților hotărăște identitatea, vezi tabelul 3).

Cum se explică aceste evoluări identitare? Care factori au rezultat aceste tipuri de evoluări în identitatea de naționalitate românească? Este greu de răspuns la aceste întrebări. Doar vag, fără a ajunge la o concluzie clară, voi aminti prin ce diferă, de ceilalți patru, subiectul 25 (singurul din acest grup de eșantion care, nu numai în 1990, ci și după 20 de ani tot ungur s-a declarat).

Familia este primul factor care poate determina identitatea: părinții (mai tîrziu soția) fac parte din comunitatea română sau nu, ori ce educație a primit subiectul în familie în ceea ce privește identitatea de naționalitate românească. Cei 5 subiecți au părinți români, și patru au soție din familii românești. Unul, chiar subiectul 25, este divorțat, fosta lui soție fiind pe jumătate maghiară, și care nu vorbește românește. Acest factor, în consecință, poate fi hotărîtor. Dar poate este mai aproape de realitate să explic că, în cazul subiectului 25, căsătoria cu o tînără care nu vorbește românește este un rezultat, o consecință, și nu un factor determinant al identității lui de naționalitate.

Al doilea factor poate fi școala primară românească sau/și liceul românesc. Dintre acești 5 subiecți numai 2 au terminat și școală primară românească și liceu românesc. Dintre care unul este chiar subiectul 25. Acest factor se exclude, deci, cu mențiunea că, consider un factor important în păstrarea identității românești școala românească.

Statutul socio-economic poate fi un al treilea factor. Dintre cei cinci subiecți, patru s-au declarat realizați în ceea ce privește locul lor de muncă, ca urmare și circumstanțele lor economice sînt stabile. Numai unul singur, subiectul 25, a fost care s-a caracterizat fără rezultate satisfăcătoare atît în ceea ce privește locul lui de muncă, cît și în propria sa situație economică.

Biserica ar putea fi un alt factor. Patru subiecți s-au declarat religioși, umblînd regulat la biserică, și numai subiectul 25 mi-a spus că nu este religios, și nu are contact cu biserica română (ortodoxă) ori bilingvă (baptistă).

Concluzii

În contextul limbii și identității, tema cercetării este cum își declară aceleași persoane după 10, respectiv 20 de ani identitatea de naționalitate românească, adică cum evoluează identitatea de naționalitate românească în perioada 1990–2010 în Chitighaz. În consecință, problema care se pune este în ce direcție se orientează noile valori. Ce se poate sesiza: o valorizare sau o devalorizare? Am analizat răspunsurile bărbaților, dintre care în 1990 2 s-au declarat români și 3 nu. După 20 de ani dintre acești 5 bărbați numai unul s-a declarat ungar, ceilalți patru români. Evoluarea identității de naționalitate pentru fiecare individ este un proces unic, cu unele asemănări și coincidențe între indivizi. Din rezultatele analizei decurge că identitatea de naționalitate românească nu este stabilă pentru toți (vezi prima ipoteză), ea se schimbă în timp pe baza contextelor sociale, economice, ideologice, sociolingvistice și situaționale (vezi a doua ipoteză și a treia ipoteză). Totodată, în viața fiecărui individ se desfășoară o schimbare cognitivă și psihologică cu consecințe identitare. Stabilitatea familială, economia prosperă, apartenența la o comunitate bisericască pot fi factori care determină sau/și ajută exprimarea identității românești și în contextul sociolingvistic de schimbarea limbii române în limba maghiară, și privind contextul de situație de interviu. Problematika construcției identității și prin analiza acestor date calitative-longitudinale s-a arătat complexă, pornind, printre altele, de la faptul că analiza nu se poate simplifica la o singură ipoteză, bazată pe o singură concepție teoretică, – cum afirmă de ex. și Hale (2004). În concluzie se poate sublinia că *autoidentificarea (în cazul de față, într-o perioadă de 20 de ani) în viața unui individ (i) se schimbă, se transformă, evoluează; (ii) identitatea moștenită (vezi prima ipoteză) pentru tineri nu are așa de mare importanță (vezi prima anchetă, 1990, tabelul 4), dar se arată importantă cu trecerea timpului în viața aceluiași subiecți (vezi a treia anchetă 2010, tabelul 4).*

Tabelul 4
Traectorii de autoidentificare la 5 subiecți în 20 de ani

Anchete	1990	2000	2010
Subiecți			
25	U (limba R)	<i>U</i> (<i>buletin, cetățenie ungară</i>)	<i>U</i> (<i>inimă maghiară</i>)
20	U (limba R)	U [situație: cine întreabă]	R (<i>părinți, strămoși</i>)
43	U (dar)	R (dar)	R (<i>născut român</i>)
81	R (<i>nu-i avantaj</i>)	R (<i>familie</i>)	R (<i>ne-am născut</i>)
82	R (<i>nu-i bine/rău, m-am născut</i>)	R (<i>român din Ungaria</i>)	R (<i>m-am născut; metaforă: vîi acasă, acasă ești</i>)

În aceeași ordine de idei e de menționat că identitatea de naționalitate românească, precum și identitatea națională românească este o temă actuală și în discursurile intelectuale (politice) în România și în celelalte comunități românești în afara granițelor României. Identitatea națională românească se tratează în concordanță cu societatea românească de tranziție, în legătură cu globalizarea, și nu în ultimul rînd, în relație cu românii din România și românii stabiliți în afara țării ca emigranți sau care lucrează o perioadă mai scurtă ori mai lungă în străinătate (vezi de ex. Ichim 2011, Manolescu 2009, Mărcuș 1995, Mungiu 1995, Olariu 2010, Pânzaru 2008, Sigmirean 2012).

BIBLIOGRAFIE

Ardelean, Iosif-Ioan 1893/1986. *Monografia comunei Chitichaz*. Arad/Békéscsaba.

Bartha Csilla 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartását, nyelvcseré amerikai magyar közösségben. In: Kovács Nóra–Szarka László (ed.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 111–136.

Borbély, Ana 1986. Despre vocalismul graiului nostru. *Timpuri*. Revistă de cultură. Giula: Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, 56–64.

Borbély, Ana 1988. Elemente maghiare în graiul vorbit la Chitighaz, Micherechi, Otlaca–Pustă. *Timpuri*. Revistă de cultură. Giula: Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, 45–57.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

Borbély, Anna 2005. Changes in Bilingual Language Choice Influenced by Real and Apparent Time: Panel study in the process of language shift in a Romanian minority community living in Hungary. In: Cohen, James–McAlister, Kara T.–Rolstad, Kellie–MacSwan, Jeff (ed.) *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 328–340.

Cornea, Andrei 2008. O preocupare toxica. *Revista 22 editată de Grupul pentru Dialog Social*, Alt 22, Nr. 260/16-22 septembrie 2008, *Altfel despre Identitate nationala/ Identitate europeana prin cultura*. <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=10877>

Coulmas, Florian 2005. *Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gleason, Philip 1996 [1983] Identifying Identity: A Semantic History. In: Werner Sollors (ed.) *Theories of Ethnicity. A Classical Reader*. New York: New York University Press, 460–487.

Hale, Henry E. 2004. Explaining Ethnicity. *Comparative Political Studies* – May 2004/37,4: 458–485. <http://cps.sagepub.com/content/37/4/458>

Ichim, Ofelia 2011. A Research Project about the Romanian Immigrants in Turin (Italy). *Philologica Jassyensia* VII/1, 13: 159–163.

Joseph, John E. 2004. *Language and identity: national, ethnic, religious*. New York: Palgrave Macmillan.

Manolescu, Nicolae 2009. Ce este identitatea națională? *România Literară* 2009/50 Editorial. <http://www.romlit.ro/ce-este-identitatea-nationala>

Mărcaș, Carmen 1995. Identitate națională în societatea românească de tranziție. *Web társadalomtudományi folyóirat* 1. szám (1995. november-december) 49–55. http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web1_10_Marcus.pdf

Mungiu, Alina 1995. *Personalitate și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*. București: Ed. Humanitas.

Olariu, Florin-Teodor 2010. Români din Torino – comportament și atitudini (socio)lingvistice în mediu aloglot. *Philologica Jassyensia* VI/2, 12: 219–229.

Pavlenko, Aneta–Blackledge, Adrian (ed.) 2004. *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Pânzaru, Ciprian 2008. Repere teoretice. <http://www.basarabeni.ro/stiri/editoriale/repere-teoretice-ale-conceptului-de-identitate-578/>. 17 februarie 2008.

Stachel, Peter 2007. Identitás – A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái In: *Regio* 18. évf. 4. szám, 3–33.

Sigmirean, Corneliu Cezar 2012. Români în presa spaniolă de limbă română In: Berényi, Maria (red.) *Simpozion. Comunicările celui de al XXI-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria* (Budapesta, 26–27 noiembrie 2011). Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, p. 218–224.

Legea CLXXIX, din anul 2011, naționalităților din Ungaria http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV

NOTE

1. Denumirea regională a localității este *T'it'ihaz*. În monografia satului, apărută prima dată în 1893 la Arad, toponimul apare sub o formă veche de transcriere: *Chitichaz* (vezi Ardelean 1893/1986). Iar călătorii de tren pe linia Curtici–Békéscsaba, ajungând în gara localității, vor citi toponimul maghiar: *Kétegyháza*.
2. Cercetările de teren dialectale în Chitighaz au început în 1984 (vezi de ex. Borbély 1986, 1988).
3. Fiecare subiect este identificat cu un număr, care redă ordinea interviurilor realizate în 1990, la prima anchetă.
4. Secvențele maghiare ale discursurilor vor fi notate cu litere majuscule.
5. Alături de primordialism este folosit și categoria *constructivism*, de ex. de Hale, care afirmă că, aceste două categorii pentru analiza identității de etnie nu sînt suficiente, ca urmare, urgencează pe tema aceasta cercetări consistente de psihologie (2004: 458).
6. În tabelele 1–4 litera R (român) desemnează răspunsurile *da* și litera U (ungur) desemnează răspunsurile *nu* primite la întrebarea *Dumîeta t'e ții rîmân/Tu t'e ții rîmân?*.
7. În fragmentele citate din interviuri, după data anchetei, în paranteză rotundă, se află răspunsul subiecților la întrebarea închisă *Dumîeta t'e ții rîmân/Tu t'e ții rîmân?*, după care urmează fragmente din răspunsurile la întrebarea *De ce?* În paranteză pătrată apar unele caracteristici de discurs, cele spuse ori explicate de anchetator, uneori informații suplimentare despre anchetă, traduceri. Cuvintele cu bold vor evidenția cuvintele cheie din analiză.

Emilia Martin

Ritualizarea manifestărilor de absolvire la liceul românesc din Giula

Pe baza ordinului ministerial apărut în 1946, care prescria înființarea unei școli de stat cu limba de predare română, în anul 1946 și-a deschis, la Giula, porțile o școală românească cu 8 clase, care la început funcționa cu o singură clasă cu 20 de elevi, clasa a 5-ea. În următorul an, în anul școlar 1948–49, această clasă avea deja 23 de elevi, și a pornit și o nouă clasă, a 7-ea.

Liceul Nicolae Bălcescu din orașul Giula a fost inaugurat în anul 1949, ca prima școală medie din Ungaria zilelor noastre. Pentru a-și începe activitatea, liceul românesc a primit o clădire impozantă, fosta clădire a primăriei din centrul orașului de pe strada Városháza nr. 13, în care azi funcționează Biblioteca Orășenească Mogyoróssy.

În 1953, la 4 ani după înființare, în anul absolvirii primei promoții, liceul a primit denumirea de Liceul Nicolae Bălcescu. Pînă în anul 1960 a fost liceu cu limbă de predare română, în care toate disciplinele se predau românește. Elevii care s-au înscris aici erau copii din acele localități din Ungaria, îndeosebi din județele Békés, Hajdú-Bihar și Csongrád, care aveau în componență și populație românească: Bătania (Battonya), Bedeu (Bedő), Ciorvaș (Csorvás), Aletea (Elek), Chitighaz (Kétegyháza), Săcal (Körösszakál), Apateu (Körösszegapáti), Cenadul Unguresc (Magyarcsanád), Micherechi (Méhkerék), Lökösháza, Otlaca Pustă (Pusztatötlaka), Veherd (Vekerd) și Jaca (Zsáka).¹

La serbarea de un sfert de veac, în anul 1974, liceul a primit ca donație bustul lui Nicolae Bălcescu de la liceul Bălcescu din București. În 1982 liceul este mutat în clădirea modernă construită în special pentru acest scop în cartierul numit Orașul Mare Românesc. Clădirea liceului în care se află și un cămin este situată în apropierea cetății medievale și a renumitelor băi termale.

Azi instituția se numește Liceul, Școala Generală și Căminul de Elevi Nicolae Bălcescu, și este bilingvă în ceea ce privește predarea disciplinelor. La liceu sosesc tineri din mai puține localități populate și de români: *Aletea, Apateu, Bătania, Bedeu, Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă, Săcal*. Corpul profesoral este compus în mare parte din profesori români din Ungaria, foști elevi de la Liceul Nicolae Bălcescu.²

Conform prologului de pe pagina web a instituției scris de Maria Gurzău Czeglédi, directorul actual al unicului liceu românesc în Ungaria, instituția își propune următorul scop: „*Liceul nostru își propune să devină un focar de păstrare și de transmitere a valorilor strămoșești, integrându-le într-un context cultural universal-european-național, al poporului român și al poporului maghiar*”.³

În privința manifestărilor de absolvire la liceul Bălcescu, voi încerca să prezint din perspectivă antropologică⁴ desfășurarea serbărilor de rămas bun, accentuând elementele care se reproduc ajungând să devină elemente specifice. Pentru redarea fidelă a practicilor care aparțin serbării de rămas bun voi încerca să le prezint într-o oarecare ordine cronologică, adică în ordinea desfășurării acestora, ținând cont și de procesul de transformare și dezvoltare de-a lungul deceniilor, din anii 1950 până în zilele noastre.

La prezentarea subiectului voi ține cont de evenimentele cele mai importante în desfășurarea serbării: data, invitația, pregătirea, balul panglicii, cadourile, serbarea propriu zisă, premiile, distincțiile elevilor, masa festivă, banchetul.

În anii 1950,⁵ demersurile de pregătire au luat început încă în februarie, înainte de balul panglicii cu fotografierea la fotograf din centrul orașului. Elevii erau reprezentați în fotografii în uniformă. Puteau să aleagă din două variante fotografia care să fie montată pe tabloul de absolvire. Tabloul cu fotografiile profesorilor și a elevilor și cu citate din versuri, texte de adio scrise doar în limba română era făcut tot de fotograf. Deoarece în anii 50 toate materiile se predau în românește, nici nu s-a pus problema să apară pe tablou text în limba maghiară.

În anii 1970 se făceau deja invitații tipărite, cu texte bilingve.

La serbare, față de anii 1950, erau invitați foarte mulți oaspeți, rude apropiate, finii, nașii care primeau invitațiile prin poștă fiindu-le anexate și fotografiile absolvenților. Rudele mai apropiate și prietenii primeau fotografii de dimensiuni mai mari, la cele mai îndepărtate trimiteau mai mici. Pentru colegii de clasă sau din clasele mai mici se dădeau fotografii mici, de format timbru. Pe versoul fotografiilor se scriau citate cu gânduri frumoase. Fotografiile s-au făcut la un fotograf local în alb negru, tot el s-a ocupat și de confecționarea tabloului de absolvire pe care deja au apărut texte bilingve.

Pagina web a liceului cuprinde multe fotografii, inclusiv toate tablourile,⁶ imagini din viața elevilor de la începuturi până în zilele noastre. Conducerea liceului în urmă cu câțiva ani a publicat un apel către foștii elevi ai liceului să trimită fotografii din viața liceală de odinioară care apoi au fost încărcate pe pagina de web.⁷

Redăm câteva exemple din inscripțiile de pe tablourile de absolvire, care reprezintă – pe lângă gândurile bune destinate tinerilor absolvenți – și ideologia vremurilor:

„*Socialismul deschide în fața tineretului zori noi de belșug și viață însoțită de fericire și lumină...*” (1949–53)

„*Apărați tezaurul cel mai scump ce-ați moștenit de la strămoși, limba, adică simbolul sacru al naționalității noastre.*” (1953–57)

„*Noi pentru viitor ne pregătim*

„*Și-l populăm pe solul fericirii,*

„*Cu brațele-ncordate să-l săpăm*

„*Și să-l udăm cu ploile gândirii.*” (1963–67)

„*Din zare acum îmi clădesc*

„*Înaltul destin omenesc.*” (1970–74)

„*Drumul omului prin viață trebuie să fie împlinit cu fapte.*” (1974–78)

„*Cel care arde, luminează.*” (1977–81)

„*Ca să vezi în adâncuri,*

„*Adu-ți lumina ta*” (1986–90)

„*Iubind ne-ncredințăm că suntem*” (1988–92)

„Eu cu lumina mea

Sporesc a lumii taină” (1994–98)

„*Timpurile se schimbă și noi ne schimbăm odată cu ele*” (2000–2004)

„*Nu înceta niciodată să zîmbești, nici chiar atunci, când ești trist, pentru că nu se știe cine se poate îndrăgosti de zîmbetul tău.*” (Marquez) (2003–2007)

„*Te leagă de lume ce-i dai, nu ce-ți dă.*” (N. Iorga) (2006–2010)

În anii 1950, balul panglicii se organiza ca și în zilele noastre în luna februarie, fără mare festivitate în sala festivă a căminului de elevi, unde directorul căminului a spus o mică cuvîntare, iar elevii clasei a treia, au înfipt pe haina absolvenților ca însemn al absolvirii o insignă rotundă de culoare verde pe care nu scria nimic și nu avea panglică. La petrecerea cu dans care a ținut seara de la 8 pînă la miezul nopții au luat parte toți elevii liceului.

În anii 1970 balul panglicii a avut loc în restaurantul Hotelului Parc, la care fiecare elev putea invita 5 persoane. Atît absolvenții, cît și profesorii primeau doar flori, nu se dădeau nici bani pentru elevi, nici cadouri pentru profesori. Evenimentul se desfășura simplu, cu fixarea panglicii – pe care scria Liceul Bălcescu și perioada anilor de liceu – pe haina absolvenților de către elevii clasei a treia, cu cină și cu dans.

Serbarea de rămas bun a fost anticipată deja și în anii 1950 de manifestarea numită *bolondballagás* („defilarea măscăricilor”). Elevii cutreierau străzile orașului îmbrăcați în haine hazlii reprezentînd diferite meserii, personaje, roluri. Scopul obiceiului răspîndit în toate liceele este de a provoca o atmosferă veselă la sfîrșitul anilor de liceu. Defilarea se desfășura și în anii 70 la fel ca în anii precedenți, cutreierau pe străzile orașului cete de la toate liceele, creînd o atmosferă veselă în întreg orașul.

În anii 50 serenada pentru profesori nu era la modă, fiind practică doar de la sfîrșitul anilor 1960. Absolvenții înainte de serbarea de rămas bun, seara, se duceau la casele profesorilor, cîntau sub fereastră cîntece de adio și erau serviți cu sandvișuri, prăjituri, sărățele și sucuri.

Serbarea de rămas bun s-a desfășurat în luna mai, înainte de

examenul de bacalaureat în scris, în clădirea veche a liceului, în curtea fostei primării. La manifestare elevii nu au invitat pe nimeni din familie, părinții erau prezenți la serbările de rămas bun doar după anii 1960. Au participat corpul didactic, directorul școlii, oficialitățile, invitații de la partid, din minister, de la județ.

La începutul anilor 1980 liceul era mutat în clădirea nouă, modernă, însă căminul de elevi urma să se construiască mai tîrziu. Astfel, serbarea de rămas bun a avut loc în sala de sport a clădirii noi. Absolvenții au trecut prin toate clasele cîntînd, pe umăr cu traista primită de la colegii de clasa a treia, în care se puneau o pogace mică și un ban de 10 fileri. Cuvintele de adio ale directorului și ale elevilor au fost rostite în ambele limbi.

Elevii la serbare se prezentau în uniformă. Spre exemplu, în anul 1957 purtau costum negru cu bluză albă, avînd pe guler garoafe mici, frumos mirositoare, cumpărate din piață în dimineața serbării de rămas bun. Absolvenții și-au cusut haine la fel și cu două decenii mai tîrziu: costum gri cu cămașă bordo, sau rochie albastră cu guler albastru conform cerințelor modei. După ideea unor diriginți, în această perioadă de mai multe ori îmbrăcau fetele iie cumpărată din România la serbarea de rămas bun.

Sălile școlii erau îmbrăcate în flori de către absolvenții care, trecînd prin toate clasele, și-au luat rămas bun de la colegii lor din clasele mai mici cîntînd cîntece de adio în limba maghiară și română. Textul unicului cîntec de adio în limba română a fost scris, pare-se, de profesoara liceului, Lucia Borza.

„*Tovarăși dragi, acum vă las*

Și vă rostesc un bun rămas

Rămii cu bine școala mea

Că eu în veci nu te-oi uita.”

Aceleași cîntece se cîntau și cu două decenii mai tîrziu. Decorarea clădirii s-a făcut mult mai simplu față de anii anteriori, doar cîteva decorații făcute de elevii clasei a treia semnalau însemnătatea momentului, nu era făcută cale de flori pentru absolvenți.

În primii ani după înființarea liceului, la serbarea de rămas bun, directorul, profesorii și oficialitățile invitate stăteau la masa

din curte. Cuvintele de adio au fost rostite în limba română de către director și diriginte. Vorbirea în maghiară s-a limitat la cuvintele de salut rostite pentru oficialități. Ca apreciere a muncii din cei patru ani absolvenții nu primeau distincții, premii în plen, doar laudă și cărți, în clasă de la diriginți. La fel se proceda și în deceniile următoare. Absolvenții au primit certificatul, cuvinte de laudă și cărți în clasă, de la diriginte. Nu erau premii, distincții, în plen se înșira doar numele celor mai buni învățăcei.

După serbarea de rămas bun în anii 1950 nu a fost masă festivă, însă se organiza o cină cu participarea absolvenților și a profesorilor la Hotelul Komló din centrul orașului. Masă nici în anii 70 nu a fost organizată după serbarea de rămas bun, doar după examenul de bacalaureat, după înmînarea diplomelor de bac se organiza banchet pentru absolvenți și profesori.

În ceea ce privește cadourile, la începuturi nu era la modă cumpărarea cadourilor pentru absolvenți, această practică s-a răspândit doar pe la sfârșitul anilor 1970. În această perioadă se cumpărau următoarele cadouri pentru elevi: albituri de pat, ceas, stofă pentru costum, halat, pijama, trusă de unghii. Părinții le cumpărau îndeosebi lănișor sau inel de aur. Cei care nu au fost invitați la serbare, rudele mai apropiate, pînă la verii de gradul întâi, cu o săptămînă după serbare se duceau acasă la absolvenți să-i felicite și să le dea cadouri.

În zilele noastre festivitatea este mult mai pompoasă decît în deceniile anterioare și parcă toate evenimentele sînt exagerate.

Fotografiile absolvenților sînt în culori. Atît invitațiile tipărite, cît și tablourile de absolvire sînt realizate ori de elevii însuși, ori, mai nou, de designeri. Însemnătatea evenimentului este accentuată prin podoabele de flori așezate în întreaga clădire.

La balul panglicii elevii invită pe cine vor, de multe ori au vreo 20 de oaspeți invitați la cina plătită de părinții lor. Absolvenții plătesc și masa celor invitați, din banii adunați în acest scop în cei 4 ani liceali. Elevii primesc cu această ocazie cadouri și bani de la rudele invitate. Numele liceului pe panglica primită de la clasa a treia poate figura în ambele limbi.

Defilarea are același rol, însă nu se mai desfășoară pe străzile

orașului, ci în clădirea școlii, absolvenții avînd ca parteneri în jocurile glumețe pe elevii claselor mai mici.

Serenada se desfășoară cu totul altfel. Elevii nu se mai duc prin oraș pe la casele profesorilor, serenada se organizează în clădirea școlii unde copiii sunt așteptați și ospătați de către profesori în sala profesorală.

La serbarea de rămas bun nu mai participă toți elevii liceului, decît clasele a treia și a patra. Absolvenții se adună în clasa lor, merg cîntînd pe coridorul liceului, intră în sala profesorală, iar apoi depun coroane la bustul lui Bălcescu. Serbarea are loc ori în sala festivă, ori în curtea liceului. După cuvîntarea în ambele limbi a directorului, se împart pentru elevi diferite premii: Placheta Bălcescu, Premiul Fundației Pro discipulis, premii întemeiate de fostele profesoare ale liceului pentru elevii cei mai buni la matematică și română, etc.

Elevii de clasa a patra primesc multe buchete de flori și multe cadouri, mai nou mai ales bani de la invitații lor. Rudele care nu au fost invitate felicită și ele absolvenții cu o săptămînă în urmă după serbare, ducîndu-le acasă cadourile sau banii. În funcție de starea materială a familiei s-a întîmplat că absolventul a primit drept cadou o mașină nouă terminîndu-și studiile la liceu.

Promoțiile organizează de obicei din 5 în 5 ani întîlniri la care foștii elevi de la Bălcescu sosesc cu partenerii, soții și soțiile lor. Cu această ocazie totdeauna se depun coroane la bustul lui Bălcescu. De obicei, reprezentanții clasei se duc în cimitir ca să depună coroane și la profesorii sau colegii lor care nu mai sînt în viață. După o oră de diriginție la care fiecare povestește evenimentele din viața lui, urmează o cină comună.

Riturile laice enumerate nu sînt identice, însă poartă multe asemănări, multe dintre elementele acestora se reproduc. Elementul românesc în aceste manifestări de absolvire este tot mai puțin accentuat. Festivitatea se desfășoară cu tot mai mare pompă, cu multe formalități, flori, cadouri, haine, evident ținînd seamă și de starea materială diferită a familiilor. Asemănător sărbătorilor din ciclul familial, de exemplu nunta, și în aceste rituri contemporane putem surprinde mentalitatea oamenilor

care secole de-a rîndul au trăit izolați, în comunități închise, ținînd laolaltă „și la bine și la neaz”. Cadourile și banii dați la serbarea de rămas bun de la liceu, înseamnă mai mult un ajutor bănesc pentru a-și continua viața, un împrumut pe care rudele îl vor primi înapoi cînd va fi vorba de copiii lor, adică după vorba românilor din Ungaria: „Ce dai, aciie capeți.”

NOTE

1. Despre istoria instituției vezi: www.balcescu.sulinet.hu
2. Istoria liceului va fi prelucrată într-o monografie în curs de apariție.
3. <http://www.balcescu.sulinet.hu/Infolapok/Prolog/prologro.html>
4. Prezentarea omului ca ființă integrată cultural societății, și grupului său.
5. Prezentarea manifestărilor de absolvire din anii 1950, 1970 și 2000 s-a făcut pe baza interviurilor realizate cu foștii elevi ai instituției.
6. <http://www.balcescu.sulinet.hu/Tablok/tablok.html>
7. <http://www.balcescu.sulinet.hu/Weblap/Archivum/archivum.html>

Stella Nikula

Rituri de purificare a spațiului

„De aceea am venit pe această lume,
ca undeva să ne simțim acasă.”
(Áron Tamási)

Ați intrat vreodată într-o încăpere unde nu v-ați simțit bine și abia ați așteptat să ieșiți de acolo? V-ați simțit vreodată epuizat de puteri după ce ați întâlnit pe cineva?

Practic în aceste cazuri ați intrat în contact cu un spațiu impur, unde bîntuie energii negative, sub diverse forme: morți care nu au părăsit încă lumea noastră din cauza unor motive, efectele rămase în urma unui eveniment tragic (moarte, boli, omoruri etc.).

Toate acestea ne provoacă acele sentimente greu de trăit, la care unii suntem mai sensibili, mai receptivi, alții însă mai puțin. De fapt, precum înaintăm în timp, această sensibilitate manifestată față de activitatea energiilor negative a devenit tot mai puternică.

Nu este deci de mirat faptul că datorită acestor lucruri încercăm să creăm o atmosferă calmă, plină de energii pozitive, favorabilă modului nostru de viață. Greu găsim însă spațiu perfect din punctul de vedere al energiilor prezente, însă prin diferite demersuri îl putem îmbunătăți. Și câte nu facem pentru a trăi într-un mediu mult râvnit! Demersurile făcute în atingerea acestui scop nu sunt însă deloc noi, și nici ieșite din comun.

În cele ce urmează vom urmări cum s-a manifestat omul de la sat atunci când a intrat în contact cu astfel de energii, care sunt demersurile pe care le-a întreprins pentru a crea lumea perfectă pe care și-o dorea.

Însă înainte de a porni la drumul propus trebuie să menționăm următoarele:

Se crede că dincolo de ceea ce este și se vede, există o lume care nu se vede, dar se subînțelege și se face vizibilă prin mesaje și efectele sale cu ajutorul cărora omul se orientează prin spațiul lumii invizibile, cât și că tot ceea ce există este purtătoare de energii și este dotat și cu un câmp de energie propriu prin care transmite și receptează informații din exterior, câmp prin care se influențează reciproc. Însuși omul este o adevărată fabrică de energii, și nu numai prin mișcările sale, ci și prin gândurile și sentimentele nutrite, ori prin cuvintele rostite, pentru că fiecare gând, fiecare cuvânt, fiecare sentiment este, la rândul său, purtător de energie, uneori benefică, alteori mai puțin benefică.

Încă din cele mai vechi timpuri omul caută acel loc favorabil activității sale zilnice pe care, conform credinței sale, îl poate găsi într-un spațiu unde există alături de divinitatea sa mult adorată, unde aceasta îi asigură liniștea sufletească și bunăstarea. Pentru a întreține o astfel de legătură cu divinitatea avea nevoie de un spațiu cât mai curat, mai pur.

În găsirea acestuia se baza pe două lucruri: pe căutarea unui spațiu (deja existent) pur sau pe purificarea spațiului în care trăia.

În concepția omului de la sat lumea era foarte bine definită ca acel spațiu în care trăia și activa și se rezuma în primul rând la satul în care locuia cu împrejurimile sale, iar tot ceea ce se afla în afara acestuia era considerat străin și ostil vieții.

Granița dintre cele două lumi era trasă de linia alcătuită de acel traseu pe care un om îl putea parcurge în cadrul unei zile sau a unei zile și unei nopți în jurul satului. Tot ce se afla dincolo de acest teritoriu era considerat impur și dominat de spirite malefice sau de oameni răuvoitori (hoți, ucigași etc.). Datorită caracterului său, aici erau înmormântați oamenii răi sau decedați de moarte necurată (uciși, înecați etc.). Fiindcă acest loc era nefast, aici niciodată nu se construia nimic, se ridicau doar troițe, care veneau să faciliteze trecerea oamenilor prin acele locuri.

În gândirea omului spațiul este definit prin calitățile sale specifice, astfel putând fi loc bun sau loc rău. Primul este un loc rodnic și aducător de bine, în timp cel al doilea este aducător de rele, de necazuri. Puritatea spațiului poate fi stabilită și prin studierea fenomenelor care au loc acolo, prin receptarea mesajelor pe care acesta vrea să ni-l transmită. De exemplu, locurile bogate în faună și floră, pline de lumină dătătoare de viață, sau localitățile în care oamenii le merge bine, sau sunt mai prietenoși, locurile unde a avut loc vreun miracol, pot fi considerate spații pline de energii vitalizatoare. În timp ce locurile unde nici plantelor, nici animalelor nu le merge bine, cât și bântuie boli, epidemii, au loc tragedii, omoruri sau războaie, s-a sinucis un om ori s-a înecat, se practică des vrăji în cadrul cărora se contactează spirite malefice, cât și domină întunericul, pot fi considerate ostile vieții umane. Calitatea spațiului depinde deci de activitatea care se desfășoară acolo, de necesitățile omului și de demersurile făcute în atingerea acestui scop, deoarece se crede că tot ceea ce s-a întâmplat într-un loc, lasă urmă după sine.

„Inde s-o-necat cineva îi loc rău.”,

„În casa unui uom rău nici să-ți trași aieru nu-i ușor.”

afirmă oamenii.

Locurile unde forțele divine atingeau puterea lor maximă erau considerate centre importante, unde se ridicau temple sau altare și se efectuau rugi sau servicii divine. Însă cu cât mai mult se îndepărtau de locul acesta, chiar și spațiul considerat pur, pierdea din eficacitatea sa, astfel se manifesta un deosebit interes pentru perpetuarea acestei stări cu efecte pozitive asupra prosperării ființei umane. În acest scop se efectuau rituri care aveau menirea de a reîmprospăta puterea spațiului, de a intensifica forța puterilor benefice, de a reîncărca/reîmbunătăți calitatea sfântă a spațiului.

La sat acest centru era marcat de locul unde se ridica biserica,

astfel că după concepția omului simplu, cu cât locuiai mai aproape de ea puteai beneficia de acele energii pozitive care îți asigurau prosperarea. Datorită acestei credințe, oamenii își construiau casele cât mai aproape de biserică, privilegiu de care se beneficia în primul rând ținând cont de rangul sau averea gospodarilor.

„Cei înstăriți tăț ș-or făcut cășile pă dri biserică. Tăț acolo ș-or făcut loc dă casă..., care o putut și câte două, tri, și pântru ciledi.” (informator Gheorghe Tripon din Chitighaz)

Printre demersurile care vin să purifice spațiul, să elimine de acolo energiile malefice, pentru crearea unui spațiu străbătut de o vibrație vitală, a unei lumi considerate perfecte, putem enumera următoarele rituri:

- **Fumigațiile**, despre care multora le vin în minte bețișoarele parfumate pe care le găsim în magazine, uitând de cele mai multe ori de obiceiul practicat de părinții sau bunicii noștri care la anumite ocazii (vijelii, furtuni, alte evenimente înfricoșătoare, sau doar cu dorința de „a îmbrospăta aieru” , etc.) ardeau câte puțină tămâie, crezând că fumul acesteia are putere de curățare.

„Când afară iera vreme gre, mama tădauna pune oleacă dă tămâie pă foc. Apu casa să umple așe, dă mirosu ii și tătă lume să liniște.” (informatoare Iuliana Nikula, născută Rediș din Chitighaz).

Fumul este imaginea legăturii dintre pământ și cer. Fumul animalelor sacrificate, a tămâii sau a tutunului, are rolul de a înălța ruga și omagiul oamenilor spre cer, de a lega omul de divinitate, de a uni infinitul cu finitul, nemuritorul cu muritorul. Din cele mai vechi timpuri face parte din riturile cele mai des practicate de diferite popoare, de diferitele culte. Poate datorită acestui timpuriu rol important jucat în cadrul ceremoniilor la începutul erei creștine fumigațiile erau considerate rituri păgâne,

tămâia începând a fi folosită în cadrul liturghiilor abia din secolul al V-lea.

- **Stropirea cu apă sfințită**, este poate cel mai popular și cel mai cunoscut rit practicat în rândul românilor din Ungaria, care are menirea de a asigura prosperitate și bunăstare, cât și o pază pentru o mai îndelungată perioadă a vieții. Sfințirea gospodăriilor se face odată pe an, la Bobotează, când preotul, trecând pe la casele credincioșilor, stropește casa și anexele acesteia, cât și pe cei care locuiesc acolo cu apă sfințită. Acest ritual este repetat periodic. O sfințire a casei mult mai complexă se face la construirea acesteia sau la renovarea ei, când se oficiază așa numita „sfeștanie/sfeștanie” în cadrul căreia fiecare încăpere este stropită cu apă sfințită, cât și fiecare ușă și fereastră este pecetluită cu semnul crucii și cele două litere „á” și „ù” pe cele două părți ale acesteia, pentru a împiedica intrarea spiritelor malefice în case.

„Când să ridica o casă noauă să tema popa și o sfințască, că nu iera bine să te muț numa așe în ie. Apu să băga păstă tăt, și strope pereți cu apă sfințită, iară la uși și la ferești făce așe, sămnu crucii, și iscăle ceva cu oloi sfințit.” (informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz)

- **Stropirea cu sânge**, obicei practicat până în prezent la multe popoare, vine să ocrotească de cele rele lucrurile sau ființele stropite de sângele animalelor sacrificate (casă, obiecte, instrumente, persoane ș.a.m.d.). Acest rit, în cadrul căruia de obicei se sacrifică un porumbel, o găină, o capră etc., este deseori descris și în *Biblie*.

- **Aprinderea lumânărilor**, care în ultimul timp a devenit un obicei popular, deasemenea este un procedeu de a purifica spațiul deoarece lumina este purtătoare de energii creatoare și nu distrugătoare, precum întunericul. În rândul românilor din Ungaria în timpul furtunilor se practica obiceiul de a aprinde lumina adusă acasă la Paști, pentru a proteja casa și pe cei care locuiesc acolo.

„Când vine așe, o vreme gre, dă numa să cutremura pământu dă cum fuljera și tuna, mama luau lumina cu care am înconjurat beserica la Paști și uo aprinde, că zâce c-atunci nu a trăzni în casă.” (informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz)

● **Așezarea unor obiecte în diferite locuri ale încăperilor sau a spațiilor**, este un alt obicei binecunoscut practicat în anumite perioade considerate primejdioase ale anului și care coincid cu cele patru momente cruciale ale acestuia, cum echinocțiile sau solstițiile, momente când spațiile sunt pline de spirite malefice.

Prin **intrări** se face contactul cu lumea celaltă, astfel că acestea sunt protejate prin diferite rituri.

Ușa, cât și **fereastra** sunt cele mai vulnerabile locuri ale casei, astfel că protecția lor necesită o deosebită atenție, mai ales în unele perioade ale anului, când activitatea spiritelor malefice se intensifica (Sfântul Gheorghe, Sfântul Andrei). În aceste perioade se așezau lumânări, crengi, urzici sau usturoi pentru a opri intrarea unor energii malefice în case.

„La Sânjorj punem crenguță dă rug în ferești și urzâci. Da le punem și pân iștalauă și pân alte locuri... Ca să ne apere dă cile rele.” (informatoare Zenobia Nikula, născută Rediș din Chitighaz)

Pragul este cel care separă cele două lumi, el are rolul de a păzi interiorul (sacru) de exterior (profanul). Trecându-l, poți aduce în casă energii distrugătoare, de aceea se practică la multe popoare descălțarea la intrare, lăsând încălțăminte afară (vezi popoarele asiatice, musulmanii la intrarea în moschei etc.), cât și se trece cu pas mare pentru a nu spurca puritatea lui. Se crede că sub prag sălășluiește răul, de aceea se aduceau jertfe când se construiau casele, deseori sacrificându-se chiar noi-născuți. Însă și obiceiul trecerii miresei în brațe peste prag vine de la această credință.

Pragul este păzit cu obiecte (mătură, usturoi, etc.), prin fumugații făcute cu lumânarea adusă acasă de la procesiunea din dimineața Învierii, prin inscripții (făcute la sfințirea caselor, moment

când noua casă este luată în stăpânire de gazde) ori figuri de paznici temuți (de exemplu icoane cu sfinți la creștini sau în China lei, ș.a.m.d.). Vis-a-vis de intrare în cazul multor popoare se așezau icoane, cruci, candelă aprinse sau alte obiecte în scopul de a opri intrarea spiritelor malefice, pentru a nu îngreuna viața celor care trăiesc acolo.

Pragul poate fi trecut doar de acea persoană care este invitată înăutru (vezi de aici credința că vampirul numai atunci poate intra într-o încăpere dacă este invitat). Acesta este trecut printr-un salut sau urare, care simbolizează gândurile bune ale vizitatorului.

Mătura pare a fi un modest instrument casnic, ea este însă simbolul puterii sacre. Cu ajutorul ei curățim solul de toate elementele pângăritoare, și poate fi așezată în diferite locuri ale casei, de exemplu în ușă sau sub patul noului născut, ca obiect de protecție. (Vizitând acum câțiva ani nordul României de la un localnic am aflat că în zonă de munte când pleci de acasă se practică obiceiul de a așeza în fața ușii o mătură, care ar veni să atenționeze străinul cum că îi este interzisă intrarea în casă - nota autoarei.)

Cu mătura însă poți și ofensa, de exemplu sufletele morților, tocmai de aceea nu se mătură când este mort în casă, ori după apus, pentru că îndepărtezi astfel fericirea rănind sufletele celor care își vizitează noaptea fostele lăcașuri. Mătura mai poate fi și un instrument malefic, acela pe care vrăjitoarele noaptea circulă prin văzduh.

● **Prezentarea unor jertfe**, de asemenea, venea să asigure puritatea spațiului. De obicei cele mai curate roade ori animale fără cusur, în trecut însă chiar și ființe umane, de la copii, fecioare până la persoane care treceau printr-o perioadă de pregătire pentru a fi sacrificate, veneau să asigure bunăvoința divinității prin inocența și puritatea lor.

Temelia clădirilor venea să susțină construcția, deci trebuia să fie solidă din toate punctele de vedere. Datorită acestui lucru, se practica așezarea unor obiecte cu puteri magice la temelia edifici-

ilor care aveau ca scop animarea ei printr-o jertfă adusă. Acestea puteau fi de diferită proveniență, de la ființe umane, până la animale, plante sau alte obiecte. Cu trecerea timpului acestea din urmă au luat locul vietăților sacrificate la construcții. Chiar și în prezent se practică așezarea unor bani la temelia noilor case (ca să asigure bunăstarea gazdelor) ori zidirea unui cocoș (care prin cântecul său alungă spiritele rele).

„M-aduc aminte că atunci când s-o făcut casa, a noști or luat on cocoș și l-or zidit în fundație... Or zâs că cântatu lui a păzi pă ciie care or șide în ie.” (informator Gheorghe Tulkán din Chitighaz)

(Printre români, inclusiv românii din Ungaria, persistă și credința că în **pereții fiecărei case** locuiește un șarpe alb, numit „șarpele casei”, care este duhul protector al acesteia. Din când în când acesta se și poate auzi cum mișcă, cât uneori se și poate vedea când mănâncă din laptele destinat copiilor - nota autoarei.)

● **Separarea spațiilor considerate bătuite de energii rele de cele în care se trăia**, este un procedeu care avea loc în cazuri excepționale, precum este și cel al unor epidemii, când se practica tragerea unei brazde în jurul localității, crezând că cercul tras putea proteja satul de transmiterea tuturor relelor. Acest obicei se practica și pentru a proteja locurile de animalele dăunătoare, de exemplu în ajunul Bobotezei când se alungau rozătoarele prin înconjurarea acesteia de către copii care purtau la ei clopoței și alte obiecte cu care făceau zgomot pentru a alunga animalele.

Riturile de înconjurare sau procesiunile (de exemplu de la Paști sau de la Rusalii) aveau, de asemenea, menirea de a curăți spațiul, de a-l separa de cel rău. Cercul tras cu această ocazie este un simbol al protecției localității, a bisericii, a cimitirului unde se efectua, pentru a opri pătrunderea dușmanilor și a spiritelor răufăcătoare.

Atunci când trebuia să se protejeze o persoană, cercul lua forma unui inel (vezi și cazul mirilor, când se proteja noua

căsnicie), brățări, colier etc., așezate în punctele cele mai vulnerabile. Purtarea lor însă era interzisă celor care trebuiau să moară, pentru ca sufletele lor să poată pleca din această lume. (Tocmai datorită acestui lucru se ia cingătoarea, șiretul, cureaua morților, pentru a nu le opri plecarea din lumea celor vii.)

● **Curățirea spațiilor cu ajutorul sunetelor sau a cântecelor**, este un alt procedeu practicat în scopul purificării spațiului. Clopotul alungă spiritele morților, ține la distanță spiritele rele, păzește de furtună și epidemii, așa precum este menționat și în inscripția unui clopot din Germania, datând din secolul al XV-lea:

„Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango.”

El este simbolul auzului și al sunetului care este reflectarea vibrației primordiale, astfel că perceperea dangătului său risipește limitările condiției temporale. Vine să simbolizeze și chemarea divină, supunerea față de cuvântul lui Dumnezeu, o comunicare între cer și pământ. Prin poziția limbii care lovește pereții săi, evocă poziția a tot ce este suspendat între cer și pământ, stabilind astfel o comunicare între ele. Clinchetele clopoțelilor și a zurgălăilor au pretutindeni putere de exorcism și de purificare, alungă duhurile rele sau măcar avertizează de apropierea acestora. Folosirea lor în cadrul unor rituri este chiar obligatorie, de exemplu la întâmpinarea noului an, când *“se face zoală mare”* în întreaga lume pentru a asigura schimbarea perfectă a anului vechi cu cel nou, alungând din spațiu toate energiile negative.

Cântecele sunt și ele capabile să alunge sau să atragă un efect asupra locului. De exemplu, un bocet este capabil să influențeze în mod nefavorabil starea spațiului, în timp ce un cântec vesel vine să-l împröpeteze.

„Când te duci la mort și auz cum să plâng după cel răposat, parcă așe să lasă ceva greu pă tine, ți să rupe sufletu... Da la cununie tătă lume să bucură și uită dă năcaz!”(informator Gheorghe Rotar din Chitighaz)

● **Evitarea contactării spațiilor considerate pline de energii negative** este, de asemenea, un alt procedeu. Un spațiu devine impur atunci când nu se ține cont de practicarea riturilor de purificare, vezi exemplul clădirilor dărâmate, a zidurilor părăsite, care cer prea mult sacrificiu uman pentru a le lua în stăpânire (cum este și cazul binecunoscutului motiv din balada *Mănăstirii Argeșului*), ori se află în afara localității, în hotarele dintre așezări.

Casa este acel spațiu unde omul își petrece marea parte a vieții, deci i se acordă o deosebită atenție. **Alegerea locului** viitoarei gospodării este de o mare importanță. Înainte de toate se studia mediul, ținându-se cont de cum se manifestau animalele sau plantele care existau acolo, ridicându-se în locuri prospere, luminoase. Se credea de exemplu că dacă un animal poposește cu plăcere într-un loc, atunci acolo se poate construi.

„Inde nu stă câmile, nu sta nici tu!”

„Inde-și face cuib rândunica, acolo-i bine să te alipui și tu.”

susțin informatorii.

Pentru a asigura prosperarea celor care locuiau în casă și a menține puritatea spațiului **materialul** din care era construită trebuia să fie **pur**, să nu se refolesească dintr-o fostă construcție așezată într-un loc nefast ori din ziduri părăsite sau dărâmate. (Vezi și de această dată motivul baladei *Mănăstirea Argeșului*).

Direcționarea caselor se făcea spre răsărit (mai rar spre sud), pentru că acesta servea bunăstării celor care locuiau acolo aflându-se sub influența luminii dădătoare de viață, în timp ce apusul și nordul puteau avea consecințe negative asupra proprietarilor.

De asemenea, sunt ocolite spațiile unde au avut loc omoruri, evenimente brutale, cum nu se construiesc case nici în locuri unde anterior funcționa o cârciumă sau era situat un cimitir, locuri unde ar mai putea bântui energii negative.

● **Evitarea efectuării unor lucruri care spurcă spațiul, adică atrag sau absoarbă energiile negative**, cum de exemplu acela de a introduce într-un spațiu pur obiecte de proveniență necunoscută, de exemplu găsite pe stradă, care pot fi purtătoare de energii negative, este un demers de protejare a locului, deoarece cu cât iubim mai mult un obiect, cu atât acesta preia mai mult energia proprietarului său și atunci când îl luăm cu noi, practic preluăm și caracterul acestuia, putând fi chiar și obiectele unor ființe malefice. Acestea pentru a putea fi păstrate trebuie întâi trecute printr-un procedeu de purificare, de exemplu se așează în sare pentru cel puțin o zi, pentru a fi curățate și umplute de energii pozitive. Ele mai pot fi și spălate, puse la soare, afumate ș.a.m.d., pentru a deveni curate.

Un alt obicei este și cel de a nu înmormânta în cimitir (unde mormintele și crucile sunt sfințite) oameni care s-au sinucis sau care nu au fost botezați, deoarece aceștia puteau deveni moroi care bântuiau apoi oamenii.

Deoarece cuvântul este purtător de energii, se evită și rostirea unor cuvinte care pot genera apariția energiilor malefice, de exemplu nu se rostește numele ființelor temute, sau nu se vorbește despre lucrurile de care ne este frică: boli, sărăcie, etc. Cine nu cunoaște zicătoarea:

„Vorbești dă dracu și, iacătă-!”

● **Evitarea consumării unor mâncăruri care erau spurcate** este un demers care asigură puritatea trupului. De exemplu, unele popoare se abțin de consumarea mâncărilor care sunt considerate necurate (porc în cazul evreilor și al musulmanilor, pește în cazul preoților Egiptului antic, ș.a.m.d.). De fapt, nu este bine să se bea nici apa așezată într-un pahar noaptea lângă pat, pentru că în timpul nopții aceasta absoarbe energiile negative.

În rândul românilor este binecunoscut și obiceiul de a așeza lângă patul bolnavului o ceapă tăiată în două pentru că aceasta absoarbe bolile. Datorită calității sale de a „înghive” tot ce este rău, se crede că această plantă înzestrată cu o putere curativă,

trebuie consumată imediat după ce a fost curățită, fără a se păstra pentru mai târziu.

- **Evitarea contactării unor persoane considerate impure**, cum vrăjitorii, oamenii roșcați, oamenii cu sprâncenile împreunate, care puteau cauza necazuri oamenilor, a femeilor aflate în perioadă de ciclu, cărora le interziceau intrarea în locuri sfinte ori vizitarea noilor născuți pentru a nu le fura somnul sau laptele mamei, a celor care jucau turca și își vindeau sufletul dracului pentru perioada de un an, etc., este un alt procedeu.

De asemenea, noaptea nu se intra în discuție cu persoane necunoscute, nu se răspundea la voci de a căror proveniență erau nesiguri, pentru că aceștia puteau fi figurile malefice ale întinericului. De fapt, după înserare, cât și noaptea, se ocolea efectuarea unor lucruri care veneau să spurce spațiul, de exemplu nu se arunca afară gunoiul, nu se băga nimic în casă și nici nu se dădea nimic din casă (de exemplu ouă, lapte, foc etc.), pentru că aducea nenorocire asupra familiei și gospodăriei, vaca nu mai dădea lapte, găinile nu mai ouă, ș.a.m.d..

Omul de la sat mai credea și că de cele mai multe ori tot răul ce se abătea asupra comunității sau a familiei este consecința intrării în contact cu un străin, cu venirea unui străin în localitate, astfel încât în cazul ivirii unor semne rele, acesta imediat era alungat din acel loc.

- **Curățenia regulată a spațiului, a mediului în care trăim**, este unul dintre cele mai eficiente rituri de purificare, prin care eliminăm din jurul nostru toate acele obiecte de care nu mai avem nevoie și care ne absorb energia, în timp ce acelea de care avem nevoie le umplem cu energii generatoare prin faptul că le așezăm la soare, le spălăm, le aerisim și așa mai departe. Cu cât curățenia este mai amănunțită făcută, cu atât umplem casa, spațiul cu mai multe puteri generatoare de bine. Cu cât spațiul este mai curat, cu atât avem mai mare șansă de a beneficia de puteri divine, care ne vor umple spațiul de energii benefice.

Deoarece atunci când dormim suntem cei mai vulnerabili, cei

mai receptivi și fără de pază, dintre toate încăperile cea în care se doarme trebuie să fie cea mai curată. Aceasta era protejată de la aerisiri, la așezarea hainelor de pat la aer, „*la sorit*”, de la „*scuturatu strujacului/sălmăjacului*”, până la așezarea unor cruci sau icoane deasupra patului, cărți de rugă sub perne, care aveau menirea de a păzi și în somn oamenii. Crezându-se că ultimele lucruri la care ne gândim seara ne vor influența somnul și noaptea, omul credincios niciodată nu încheia ziua fără rugăciune, cerând paza divinității și peste noapte.

Cel mai puternic punct al casei este **altarul casei** ridicat într-un colț păzit al acesteia și direcționat totdeauna spre răsărit. Aici se efectuau rugi zilnic, ori la nevoie: vremuri grele, tragedii, la porniri la drum sau la începerea unor munci la care se cerea ajutorul divinității, și tot aici erau prezentați pentru prima oară și noii născuți ai casei. Puterea locului era întărită prin așezarea unei lumânări sau candelă aprinse sau prin fumigații ocazionale.

Desigur, mai există și alte demersuri care au menirea de a purifica casa în care se locuia. Unul este de exemplu ritualul de curățire a acesteia după înmormântarea unui membru al familiei care a murit acasă sau fusese priveghiata acolo. Ritualul se efectuează după înmormântare, înainte de a se așeza lumea la consumarea pomanei oferite în cinstea răposatului. Preotul prin fumigații, rugi și alte procedee curăță spațiul, încuind încăperea pentru o perioadă, pentru ca sufletul celui mort să plece sigur.

Un alt caz este cel când în casă cineva suferea timp îndelungat de vreo boală și se curăța spațiul încărcat de energii negative. Încăperea unde se afla bolnavul era des aerisită pentru că „*lângă on beteag și aieru îi mai greu*”, iar hainele lui erau duse la biserică pentru ca prin rugăciunea făcută asupra lor acestea să transmită forță vitală bolnavului.

- **Curățirea trupului** pentru a putea intra în contact cu divinitatea este, de asemenea, un procedeu esențial. Datorită importanței sale, toată viața lui este atent să trăiască după legi prescrise pentru a asigura bunăstarea sa și viitorul urmașilor săi. Alături de perioadele dedicate unor pregătiri sufletești și corpo-

rale pentru a intra în contact cu divinitatea, cum sunt de exemplu și posturile de peste an, când se abține de consumarea unor alimente (vezi mai sus) sau executarea unor lucruri (distracții, vorbă urâtă, viață sexuală, etc.), însuși comportamentul său zilnic trebuie să fie fără cusur, trebuie să trăiască conform legilor prescrise de Dumnezeuul său.

Chiar și timpul poate fi pur sau impur, astfel că efectuarea unor rituri este legată și de momente fixe ale zilei, intrarea în contact cu cealaltă lume este favorabilă la perioade de tranziție, zorii zilei sau înserare, respectiv solstiții sau echinoxuri. Puterile negative ating forța maximă la miezul nopții, iar cele pozitive la miezul zilei. După înserare tocmai din acest motiv nu se efectuează unele lucruri, de exemplu nu se lasă afară unele obiecte sau hainele copilului mic, pentru că intră în ele forțele malefice, dar nici nu se introduc în casă, se așteaptă ca ziua, cu putearea luminii să curețe cele uitate sau găsite afară.

După cum se poate observa în ajutorul purificării spațiului sunt utilizate cele patru elemente: lumina, focul, aerul și pământul.

Focul este singurul element care în cadrul purificării nu-și pierde puritatea sa. El este purificator și regenerativ. A trece prin el sau a fi trecut prin el înseamnă o eliberare de condiția în care te afli. În ritualuri el este prezent prin lumânări, candelă, focuri aprinse.

Pământul este cel mai liniștit element. De puterea lui, de soliditatea lui avem nevoie ca să devenim echilibrați. El curăță mai încet și mai fin spațiul, extrăgând și transformând energiile negative pe care apoi ni le redă curățate. În cadrul riturilor el poate fi înlocuit de sarea folosită la riturile de purificare sau la cele de protecție (fiind presărată în punctele vulnerabile ale spațiului sau ale casei).

Apa este cel mai puternic element purificator, fără care nu se poate concepe viața, este posesoare ale unor virtuți tămăduitoare. Este considerat totodată și un element ambivalent, deoarece

este generator de viață, dar și de moarte, pentru că crează și distruge. Apa bună, curată este purificatoare și creatoare, în timp ce apa amară aduce blesteme. Ea se află într-o perpetuă mișcare. Este suficient doar să stropim obiectele sau spațiul cu ea pentru ca să beneficiem de efectele sale pozitive. În cadrul riturilor de purificare se folosește apa sfințită sau apa neînceptută.

Aerul este elementul cel mai activ care, de asemenea, se află într-o continuă mișcare și într-un continuu contact cu toate lucrurile. Cea mai simplă formă de manifestare a sa este aerisirea. Altele sunt: fumugațiile, sunetele clopotelor, clopoțeilor și ale altor instrumente. Sunetele mai puternice vin să distrugă energiile mai vechi rămase într-un loc, în timp ce cele mai fine îmbogățesc vibrațiile existente în spațiu.

În legătură cu cele amintite până acum mai trebuie să menționăm și următoarele: cu cât mai multe persoane participă la efectuarea riturilor de purificare, cu atât sunt mai eficiente acestea. Datorită acestei credințe, procesiunile de înconjurare a edificiilor, cât și a altor locuri importante (de exemplu hotar, ogor) erau și sunt practicate de aproape întreaga comunitate. Tot așa se proceda și în cazuri de epidemii, de atacuri ale diferitelor animale ș.a.m.d.

De asemenea, dacă toate aceste procedee despre care s-a vorbit până acum nu se respectau, atunci, treptat, calitatea spațiului scădea, locul energiilor pozitive era preluat de cele negative, forța divină manifestându-se mai puțin în aceste locuri.

Deși omul modern trăiește într-o lume profană, locuri sacre încă există și în prezent, și acestea vin să asigure persistarea calității pozitive a spațiului prin edificiile și templele ridicate în locurile pline de vibrații vitale. Omul secolului nou acordă o tot mai mare atenție spațiului în care trăiește și a cărei calitate încearcă să o îmbunătățească tot mai mult prin diferite demersuri.

În lumea noastră modernă am ajuns chiar să și împrumutăm câte un obicei de la alte popoare pentru a asigura prosperarea

casei și a celor care locuiesc acolo, uitând de demersurile noastre, moștenite de la strămoși, poate mult mai eficiente.

Vorbim despre feng-shiu, când așezăm câte un obiect în casă și uităm de omul satului care odinioară umbla cu bățul în mână pentru a detecta locurile pe unde curgea un firicel de apă ca eventual să ne așezăm patul în direcția convenită asigurându-ne un somn mai dulce. Aprindem bețișoare și uităm de tămâie...

Treptat apare o nouă generație a specialiștilor care amenajează spații ținând cont de toate acele lucruri despre care s-a vorbit în această zi, desigur fără a vorbi despre spirite malefice sau divinitate, și amintind doar de energii negative și pozitive.

Nu trebuie să uităm nici de faptul că cel mai distrugător și nociv element pentru un mediu este însuși omul, care prin activitatea sa poate distruge vibrația vitală a unui spațiu.

BIBLIOGRAFIE

Bernea, Ernest, *Cadre ale gândirii populare*, Editura Cartea Românească, București, 1985,

Chevalier, Jean – Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, volum I-II., Editura Artemis, București, 1994,

Colta, Elena Rodica, *Repere pentru o mitologie a românilor din Ungaria*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2004,

Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Editura Humanitas, București, 1995,

Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998,

Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999,

Ghinoiu, Ion, *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, București, 1989,

Ghinoiu, Ion, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999,

Humphrey, Caroline – Vitebsky, Piers, *Építészet és vallás*, Editura Helikon, Budapesta, 1998,

Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995,

Molyneaux, Brian Leight, *A megszentelt bolygó*, Editura Helikon, Budapesta, 1997,

Murrell, Deborah, *Babonák könyve*, Editura Pannon-Literatúra Kft., Kisújszállás, 2010,

Nikula, Stella, *Folclorul obiceiurilor calendaristice la românii din Ungaria* (Teză de doctorat), 1999,

Nikula, Stella, *Meteorologie populară la românii din Ungaria*, în „*Annales 2000*”, Giula, 2000,

Nikula, Stella, *Fenomenul magic în societatea tradițională*, în „*Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*”, nr. 15., Giula, 2008, pag. 41-79,

O'Connell, Mark – Airey, Raje, *Jelek és szimbólumok enciklopédiája*, Editura József Műhely, Budapesta,

Elena Platon

Alinierea procesului de predare-evaluare a limbii române ca limbă nematernă (RLNM) la standardele europene

Ani la rând, cercetători cu preocupări dintre cele mai serioase în domeniul limbii române ca limbă străină (RLS), respectiv, ca limbă nematernă (RLNM), au scos în evidență statutul de *cenușă-reasă* atribuit acestei ramuri a științelor filologice. Astfel, s-a insistat asupra faptului că, încă de la începutul anilor '80, când a debutat predarea RLS în universitățile românești, aceasta a fost „acceptată de nevoie, privită cu neîncredere sau suspiciune”, mulți dintre filologi văzând în ea un fel de „excreșcență suspectă” sau de „rău necesar”¹. Reconsiderând această opinie, socotim că nici până astăzi eliberarea de *complexul RLS* nu s-a realizat pe deplin, având în vedere mărturisirile multor specialiști referitoare la faptul că se simt, în continuare, intimidați de celelalte științe filologice – mult mai bine „cotate” pe piața intelectuală – sau chiar excluși din rândurile *filologilor canonici*.

Și totuși, în ciuda numeroaselor îndoieli legate de caracterul mai mult sau mai puțin *nobil* al domeniului, cei cu adevărat implicați în procesul de predare-evaluare a limbii române vorbitorilor non-nativi au depus eforturi serioase să se specializeze pe cont propriu, străduindu-se să limiteze ponderea metodelor intuitive care îi împiedicau să devină niște veritabili profesioniști. Mai ales după anii '90, specialiștii s-au arătat interesați de tot ceea ce se întâmplă peste granițe în predarea propriei limbi ca limba a doua, admirând mulțimea materialelor didactice moderne apărute pe acest segment. În ultimul deceniu, când numărul celor doritori să învețe limba română a crescut considerabil, iar pretențiile acestora au devenit tot mai greu de îndeplinit, profesorii au realizat că trebuie să profite de sfaturile marilor didacticieni și să urmeze standardele impuse de unul dintre cele mai ambi-

țioase proiecte ale Departamentului de politici lingvistice din cadrul Consiliului Europei, *Cadrul european comun de referință pentru limbi* (CECR)². Studiile numeroase de didactică publicate în cazul altor limbi, materialele și instrumentele didactice de ultimă oră destinate predării acestora vorbitorilor non-nativi, precum și documentele elaborate de instituțiile europene abilitate să conceapă și să impună o politică lingvistică unitară și coerentă la nivel european le-a arătat acestora nu numai care este modelul de urmat, ci și în ce stadiu s-ar cuveni să se afle, în momentul de față, cercetările în domeniul RLS, ca și materialele utilizate în procesul didactic.

Unii specialiști, ceva mai entuziaști, s-au străduit chiar să sensibilizeze instituțiile de profil cu privire la nevoia unei politici lingvistice coerente, prin care destinul limbii române în lume să fie mai strict controlat. Sigur că aceste instituții au reacționat pozitiv, la nivel declarativ și pur teoretic, în fața ideii de reformare majoră a domeniului RLS, în funcție de standardele europene, însă, în practică, nu s-a găsit până acum o modalitate concretă pentru a reuni eforturile izolate și puțin eficiente ale tuturor specialiștilor din țară și din afara granițelor într-un proiect comun. Or, este un lucru bine știut că lipsa unei politici unitare și o susținere intermitentă din partea statului – cel care, vrând-nevrând, gestionează predarea limbilor la nivel global – sunt cauzele fundamentale ale unei situații inegale, adesea dramatice, a statutului limbii române în universitățile sau școlile din întreaga lume. Lăsând – așa cum s-a întâmplat de nenumărate ori – ca promovarea limbii române să fie făcută mai cu seamă de personalitățile care o administrează într-o anumită universitate, dispare, practic, garanția unui proces de susținere coerent și continuu.

Ținând cont de acest context prea puțin favorabil unor schimbări de fond în domeniul RLS/RLNM, susținute de instituțiile statului și capabile să influențeze pe scară largă modul în care este abordată limba română destinată vorbitorilor non-nativi, am decis să ne construim propriul proiect, menit să acopere cât mai multe din nevoile specifice RLNM. Astfel, în urmă cu un an, a demarat proiectul *Perfecționarea cadrelor didactice din învățământ*

mul preuniversitar care predau limba română minorităților naționale (POSDRU/87/1.3/S/63909), în cadrul Departamentului de limbă cultură și civilizație românească al Facultății de Litere, de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Este vorba de un proiect cofinanțat din Fondul Social European prin programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, Domeniul major de intervenție 1.3, „Dezvoltarea resurselor umane în educație și formare profesională”, având ca perioadă de implementare intervalul 1 octombrie 2010 – 30 septembrie 2013.

După cum reiese și din denumirea destul de transparentă a proiectului, obiectivul general este asigurarea perfecționării cadrelor didactice care predau limba română elevilor proveniți din rândul minorităților naționale (maghiară, germană, rromă, ucraineană etc.), cu scopul de a crește calitatea procesului de predare-învățare-evaluare a românei ca limbă nematernă (RLNM) spre a asigura profesionalizarea și alinierea acestuia la standardele europene.

Motivul principal pentru care am considerat absolut necesare aceste cursuri de formare îl constituie lipsa oricărei forme de specializare, la nivel licență sau masterat, în domeniul RLS/RLNM, așa cum există în alte țări dornice să-și promoveze propria limbă (Franța, Germania, Cehia, Polonia etc.) și cum ar fi normal să existe și în cazul limbii române. Or, necesitatea unei asemenea specializări decurge logic dintr-un principiu științific elementar, și anume acela că o limbă se predă după cu totul alte principii, metode și strategii în cazul vorbitorilor nativi, decât cele utilizate în cazul vorbitorilor non-

nativi. Pentru orice persoană cu experiență în domeniu, este evident că o „simplă” diplomă de studii în domeniul *filologie* nu asigură și nu garantează succesul în predarea propriei limbi ca limbă străină.

Speranța în posibilitatea apariției unor schimbări profunde nu doar la nivelul mentalității specialiștilor, ci și în privința stilului de lucru adoptat pe parcursul procesului didactic a apărut în 2008, anul în care am reușit să acredităm un modul opțional de masterat, cu o durată de trei semestre, singurul de acest fel din România, menit să ofere studenților masteranzi o minimă inițiere în domeniul RLS. Entuziasmul de excepție al studenților pentru teoria și practica predării RLS, ca și pentru munca de cercetare și elaborare de materiale și instrumente didactice adecvate publicului-țintă și pretențiilor timpurilor pe care le trăim, ne-a arătat că noua generație a scăpat, din fericire, de prejudecățile *bătrânilor* filologi amintite mai sus, întrezărind în acest domeniu noi și generoase direcții de cercetare.

Pe lângă reușita acestui modul de masterat (unde sunt înscriși, în anul universitar 2011–2012, 37 de studenți), mai aveam câteva atuuri care ne îndreptățeau să aspirăm la un proiect de mare anvergură, prin care să propunem o abordare sensibil diferită a procesului de predare-evaluare a RLNM, conform standardelor europene. De exemplu, singura descriere detaliată a profilului unuia dintre nivelurile de competență lingvistică corespunzătoare CECR (A1, A2, B1, B2, C1, C2) pentru limba română – *nivelul B1* sau *nivelul prag* – era deja realizată de trei colegi de la universitatea clujeană³. Beneficiam, de asemenea, de o descriere minimală realizată la departamentul nostru pentru primele patru niveluri. Fără un asemenea instrument de lucru ar fi fost de neimaginat să vorbim de standardizare, dat fiind faptul că, în rândul autorilor de manuale, al cercetătorilor și al practicienilor, deopotrivă, domnea la acea oră o adevărată confuzie în ceea ce privește profilul acestor paliere pentru limba română.

Nu în ultimul rând, ne bazam pe o serie de materiale didactice realizate de echipa de cercetare a departamentului (primul volum de *Exerciții audio*⁴ organizat pe cele șase niveluri de compe-

tență lingvistică corespunzătoare CECR, testele pe nivel publicate în 2008⁵, ca și cele elaborate pentru Institutul Limbii Române din București și folosite pentru sesiunile de evaluare a competențelor lingvistice de la Paris. În egală măsură, suporturile de curs elaborate pentru nivelurile A1-A2, B1-B2, B2-C1, aflate încă într-o fază de testare, constituiau o bază serioasă pentru demararea acestui proiect.

La toate acestea, trebuie adăugată experiența îndelungată în predarea RLS a echipei departamentului nostru și performanțele deosebite obținute în timpul acestui proces, care ne permiteau să afirmăm că strategiile utilizate de noi erau extrem de eficiente pentru asigurarea achiziționării limbii române într-un timp record. Nu în ultimul rând, aveam experiența succesului cursurilor de perfecționare organizate pentru profesorii de RLS din universitățile românești sau pentru profesorii de limba română de la Liceul Nicolae Bălcescu din Giula. Toate acestea au constituit factori importanți în decizia de a implementa un proiect care se adresează cadrelor didactice care predau RLNM în trei zone de dezvoltare ale României (vest, nord-vest și centru), cu concentrația cea mai mare de cetățeni de altă etnie decât cea română.

În vederea dezvoltării competențelor de predare diferențiată a RLNM, conform nevoilor specifice vorbitorilor non-nativi, am decis să oferim prin proiectul nostru trei programe de formare (P1-P3) axate pe profesionalizarea procesului de predare/învă-

țare a RLNM în ciclul primar (P1), gimnazial (P2) și liceal (P3). Prezentăm mai jos copertele volumelor de didactică care constituie suportul de curs al acestor programe.

Pentru a dezvolta capacitatea de utilizare a Cadrului european comun de referință (CECR) în vederea standardizării procesului de evaluare a competențelor de comunicare în limba română, am conceput încă trei programe, P4-P6, ce vizează standardizarea procesului de evaluare a RLNM la ciclul primar (P4), gimnazial (P5) și liceal (P6).

Nu ne vom referi aici în mod special la celelalte cinci programe axate pe dezvoltarea competențelor de proiectare, organizare și evaluare a activităților didactice prin însușirea unei pedagogii

centrate pe elev (P7-P8) sau pe dezvoltarea competențelor social-civile și a atitudinilor de empatie culturală care intră în atenția programelor P9-P10 (două programe de educație multiculturală). Nici nu vom da detalii despre programul de TIC care își propune dezvoltarea competențelor de utilizare a tehnologiilor informației și comunicării (TIC) și de integrare a lor în procesul de predare a RLNM.

Vom insista în special asupra primelor șase programe amintite mai sus, care vizează direct didactica RLNM. Astfel, toate cele șase volume prezentate au o structură paralelă, organizată în trei mari unități, fiecare corespunzând unei întâlniri față în față cu participanții la curs, cu o durată de șaisprezece ore, restul activităților desfășurându-se on-line, pe platforma proiectului. Deși au o structură similară, fiecare din programele axate pe procesul de predare (P1-P3) vizează altă grupă de vârstă, alte interese specifice elevilor și, bineînțeles, alt ciclu de învățământ. Având în vedere că modelul privilegiat de noi în predarea limbii române este cel comunicativ, prima unitate urmărește definirea științifică a celor patru competențe de comunicare (receptarea unui text audiat sau scris, producerea unui mesaj oral sau scris), precum și a competenței lingvistice (gramatică și vocabular), inventariind, totodată, cele mai potrivite metode și strategii de formare și de dezvoltare a acestor competențe. Unitatea a doua analizează corelația dintre programele școlare și manuale, urmărind punctele tari și punctele slabe ale manualelor și oferind sugestii de exploatare mai eficientă a textelor și a activităților propuse în manuale, în funcție de principiile teoretice formulate în prima unitate. Toate aceste activități au un accentuat caracter reflexiv, fiind menite să ascutească spiritul critic și autocritic al cursanților, pentru a putea lua decizii conștiente și corecte în selecția materialelor didactice cu care lucrează, pentru a exploata mai eficient manualele existente sau chiar pentru a realiza propriile materiale auxiliare, mai adecvate pentru atingerea obiectivelor prevăzute în programele școlare. Principiile elementare de care trebuie să se țină cont în realizarea unor asemenea unități de învățare, ca și câteva modele posibile pentru fiecare clasă din învățământul

preuniversitar sunt prezentate în cadrul celei de-a treia secțiuni a fiecăruia din primele trei programe.

Și programele de evaluare (P4-P6) sunt structurate în aceeași manieră. Unitatea întâi abordează procesul de evaluare în sens larg (definire, funcții, etape, tipuri etc.), propunându-și familiarizarea profesorilor cu *Cadrul european comun de referință pentru limbi* (CECR) și dezvoltarea capacității de relaționare a producărilor verbale și scrise ale elevilor din fiecare ciclu de învățământ cu standardele testelor internaționale pentru categoria de vârstă respectivă. Cea de-a doua unitate vizează realizarea instrumentelor de evaluare a competențelor în cazul RLNM: producerea testelor (specificații, instrucțiuni, itemi); fiabilitatea și validitatea testelor; evaluarea propriu-zisă (notarea testelor); standardizarea procesului de testare; tipurile de exerciții adecvate evaluării fiecărei competențe; analiza critică a exercițiilor de evaluare sumativă și formativă din manuale; propunerea unui set de exerciții de evaluare pentru o unitate selectată din manual, în vederea completării exercițiilor existente deja. În sfârșit, ultima unitate este consacrată evaluării producărilor orale și scrise ale elevilor și plasării acestora pe nivelul de competență corespunzător. În cadrul acestui ultim modul se urmărește perfecționarea abilității profesorilor de evaluare, pe baza procesului de *benchmarking* – analiza câtorva producății orale și scrise ale elevilor din fiecare ciclu de învățământ. Scopul acestui demers este, bineînțeles, acela de a obiectiva procesul de evaluare și, implicit, de notare, oferind criterii ferme care să ducă la dispariția diferențelor uriașe care există între profesori în acordarea calificativelor, atunci aceștia când se bazează doar pe propria intuiție.

Marele beneficiu al proiectului nostru îl constituie faptul că participarea la cursuri le oferă cursanților, pe lângă accesul la uriașa bază teoretică de pe platformă, șansa de a realiza un schimb de bune practici, în mai multe sensuri: atât între formator și cursanți, cât și între cursanții însșiși. În acest mod, apare posibilitatea creării unei veritabile comunități profesionale, dornică să împărtășească colegilor de breaslă din propria experiență de predare, dar, mai ales, hotărâtă să aplice la clasă noile metode și

sugestii de lucru propuse de experții din cadrul proiectului. Mai mult, unitățile didactice și secțiunile de test organizate pe competențe și pe diverse niveluri de competență din CECR, realizate de către cursanți în timpul cursurilor de formare, se vor constitui într-o imensă bază de date – în prezent avem peste 1000 de asemenea mostre – care, la încheierea proiectului, va putea fi accesată on-line spre a fi folosită în procesul didactic de către toți participanții.

Considerăm că prin intermediul acestui proiect s-a realizat un cadru favorabil instruirii tuturor celor care predau RLNM cu privire la utilizarea CECR în procesul didactic, astfel încât, de acum înainte, se poate vorbi atât de o predare fundamentată pe principii didactice solide, cât și de o evaluare obiectivă și standardizată, în deplin acord cu practicile internaționale. Sperăm ca nimeni, de acum înainte, să nu mai afirme că se simte *pierdut, abandonat* sau *izolat* pe tărâmul RLNM, așa cum se întâmpla în momentul în care am aplicat primele chestionare privind analiza de nevoi în cadrul acestui proiect.

BIBLIOGRAFIE

Cadrul european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare (CECR), 2003, Chișinău, Tipografia Centrală.

Medrea, Anca, Platon, Elena, Sonea, Ioana, Vesa, Viorica, Vîlcu, Dina, 2008, *Teste de limba română ca limbă străină - A1, A2, B1, B2*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint.

Moldovan, Victoria, *Privire diacronică asupra românei ca limbă străină – 30 de ani de experiență la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*, în *Lingua. A. Lingvistică*, Cluj-Napoca, anul V, 2006, p. 7-15.

Platon, Elena, Sonea, Ioana, Vîlcu, Dina, *Exerciții audio. Româna ca limbă străină (RLS). A1, A2, B1, B2, C1, C2*, Cluj-Napoca, Editura Efes, 2010.

NOTE

1. Victoria Moldovan, *Privire diacronică asupra românei ca limbă străină – 30 de ani de experiență la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*, în *Lingua. A. Lingvistică*, Cluj-Napoca, anul V, 2006, p. 7-15.
2. *Cadrul european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare (CECR)*, Tipografia Centrală, Chișinău, 2003.
3. Moldovan, Victoria, Pop, Liana, Uricaru, Lucia, *Nivel prag. Pentru învățarea limbii române ca limbă străină*, Strasbourg, Consiliul European, 2002.
4. Platon, Elena, Sonea, Ioana, Vîlcu, Dina, *Exerciții audio. Româna ca limbă străină (RLS). A1, A2, B1, B2, C1, C2*, Editura Efes, Cluj-Napoca, 2010.
5. Medrea, Anca, Platon, Elena, Sonea, Ioana, Vesa, Viorica, Vîlcu, Dina, *Teste de limba română ca limbă străină – A1, A2, B1, B2*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2008.

Corneliu Cezar Sigmirean

Românii în presa spaniolă de limbă română

Migrația internațională joacă un rol important în structura și dimensiunea populației din Uniunea Europeană¹. Acest fenomen este principala sursă de creștere a populației în rândul Statelor Membre ale Uniunii. Prima decadă a secolului al XXI-lea a cunoscut mari valuri de migrație atât în interiorul UE cât și din afara sa. Astfel în anul 2008, 3.8 milioane de oameni au migrat spre și între statele membre și cel puțin 2.3 milioane au emigrat din acestea; rezultatul este câștigul net a 1.5 milioane de rezidenți în statele europene.

Astfel fenomenul emigrației reprezintă astăzi una din marile probleme, provocări ale secolului XXI.

Pentru țările de imigrație a crescut eterogenitatea culturală, ceea ce crează probleme în planul armonizării relațiilor sociale. O atare situație, combinată cu o doză de intoleranță (rasism cultural) a societății majoritare, poate genera marginalizarea socială și tensiuni interculturale. Sigur, migrația poate crea un sentiment de insecuritate pentru cetățenii unor localități, datorită unor practici infracționale întâlnite printre unii imigranți. Printre emigranți se găsesc foarte mulți oameni cinstiți, foști muncitori, studenți, intelectuali, funcționari, dar și aventurieri, cerșetori, hoți, etc.

De asemenea, se pot naște tensiuni între noii sosiți și localnici (cazuri izolate), de teama impactului pe care emigrația o poate avea pe piața muncii, ridicarea șomajului pentru autohtoni. Sigur, sunt și multe aspecte pozitive pentru țările de imigrație. Profitul angajatorilor, care se folosesc de munca ieftină a emigranților, emigranții reprezintă un factor de învioreare a evoluției demografice, mai ales în societățile unde are loc o îmbătrânire a populației. Multe sectoare ale economiei țărilor din Vest au devenit dependente de munca emigranților. Jean Philippe Chauz,

purtătorul de cuvânt al IOM (Organizația Internațională a Migrației) a declarat Agenției de Presă Reuter: *Fără câțiva imigranți legali, europenii ar fi obligați să lucreze mai multe ore, să se retragă mai târziu la pensie și, probabil, ar trebui să renunțe la ceva pensii de stat și asigurări medicale, deoarece mai puțini lucrători vor plăti mai puține taxe și contribuții la sistem. Imigrația este un avantaj!*

Dar fenomenul emigrației, pe lângă faptul că reprezintă o supapă de evadare din situațiile de criză, aduce după sine o serie de urmări negative: o pierdere masivă de capital uman pentru țara din care pleacă, o criză a familiei (scade rata căsătoriilor și a natalității), probleme de adaptabilitate, dobândirea unei noi identități etc.

Multitudinea de probleme ale emigrației este reținută în mass-media. În această idee am parcurs cotidianul *Românul din Spania*, publicație reprezentativă pentru emigranții din Peninsula iberică.

Se pune întrebarea de ce am ales Spania ca obiect de analiză. În decursul ultimilor douăzeci de ani, Spania a ajuns dintr-o importantă țară de emigrație, o țară de imigrație. După ce a devenit membră a Comunității Europene în 1986, o perioadă de creștere economică prelungită a transformat Spania într-o atracție tot mai mare pentru migrația de muncă. În 1987, s-au înregistrat aproape 300.000 de migranți, numărul lor crescând până la aproape 500.000 cu zece ani mai târziu.

În ultimii cinci ani, Spania a devenit a doua țară de imigrație din lume, după Statele Unite ale Americii, primind în medie pe an aproximativ 600.000 de imigranți. Confruntate fluxul numeros de imigrați, autoritățile spaniole, au încercat de-a lungul anilor să rezolve provocarea adusă de noul fenomen².

Așa cum rețin sursele oficiale, în Spania trăiește o comunitate de 830 000 de români, una din cele mai mari comunități, după latino-americani și magrebieni. Surse neoficiale indică o cifră de peste un milion. Majoritatea românilor au venit în Spania în ultimii 10 ani, fiind răspândiți pe întreg teritoriul Spaniei, dar cu mari concentrări de populație, de exemplu în regiunea Valencia, în localitatea Castellon de la Plana, unde trăiesc circa 24.000 de

români. Un procent foarte mare, raportat la populația orașului, de circa 180.000 de locuitori. Ei reprezintă minoritatea cea mai consistentă din rândul emigranților în această localitate, unde totalul emigranților este de 38.000. Importante comunități sunt la Coslada din Madrid, unde trăiesc 22.000 de români sau la Torrejan de Ardoz, cu 8500 de români, la Alcala de Henares 20.000.

Pe regiuni, cea mai mare comunitate înregistrează regiunea Madrid, cu 218.000 de români, după care urmează comunitatea valenciană, cu 150.000 de români și Catalonia cu 100.000.

În ideea unei radiografieri a realităților românești din Spania, am parcurs cotidianul *Românul din Spania* din anul 2010, un an, sperăm, al punctului maxim atins de criza economică. Ziarul, cred, se dovedește o oglindă fidelă a realităților românești. Realizat în excelente condiții grafice și dublat de un marketing inteligent, se publică în 25.000 de exemplare. *Românul din Spania* este un barometru al problematicii românilor din Spania. Indiscutabil, ca tematică, problemele generate de criză ocupă cele mai multe spații. Astfel, nr. 19 din 27 ianuarie 2010, înregistra o deteriorare a condițiilor de viață, prin reducerea salariilor și apariția fenomenului de șomaj. Un studiu realizat pe un eșantion de 3283 de imigranți arată că jumătate dintre ei au salarii cuprinse între 600–1000 euro. În general, salariile sunt cu 10% mai mici față de anul precedent.

Situația emigranților români reflectă fenomenele generale ale crizei din Spania, circa 4.231.000 de șomeri și o diminuare drastică a salariilor. Potrivit datelor oficiale, la nivelul UE, Spania se numără printre statele cele mai afectate de criză. În cazul românilor, al celor rezidenți, șomajul a afectat circa 65.790 de persoane³. (nr. 45) Sigur, sunt șomerii înregistrați oficial, însă probabil numărul lor este mai mare. Un articol apărut în luna ianuarie 2010 (nr. 19) arată că în timpul crizei a crescut numărul celor care lucrează la negru de la 18,4% la 22,3% și a crescut numărul celor cu contracte temporare de muncă.

O consecință a crizei pentru români, pentru emigranți în general, a fost și scăderea fondurilor pentru integrarea imigranților, așa cum menționa public ministrul regional al integrării din

regiunea Valencia, Rafael Blasco. În compensație cu scăderea fondurilor, s-au înmulțit gesturile de ajutorare a celor defavorizați, prin intermediul unor asociații caritabile.

Frecvent, pe parcursul anului 2010, este amintită, de exemplu, Banca de Alimente din Castellon, afiliată la Federația Spaniolă a Băncilor de Alimente. În orașul Castellon 300 de familii rămase fără mijloace de existență sunt beneficiarele unor asemenea ajutoare.

O mare parte din spațiul cotidianului este destinat problemelor identitare, reflectând preocuparea comunităților de români din Spania de a-și păstra limba, obiceiurile, sărbătorile specifice, elementele identitare care-i conservă naționalitatea.

Venind dintr-o țară în care biserica este considerată printre cele mai sigure instituții din viața publică a românilor, comunitățile românilor din Spania au reușit să-și creeze numeroase capele și biserici. Frecvent, ziarul *Românul din Spania* înregistrează sfințirea unei capele, achiziționarea unui spațiu pentru cult, în general cel ortodox, căruia îi aparțin majoritatea emigranților.

La Madrid, unde este concentrată o mare comunitate de români, în 2010 s-a început construirea unei catedrale⁴. De asemenea, în ideea conservării identității, comunitățile românești cultivă obiceiurile legate de sărbătorile Crăciunului și ale Paștilor. Mai ales Crăciunul, este o sărbătoare trăită cu emoție, cu obiceiul colindatului care se propune în locuri publice sau la casele credincioșilor. Aproape toate asociațiile culturale din Zaragoza, Madrid, Barcelona, Valencia, Toledo, Castellon etc sunt amintite ca organizând concerte de colinde, atât din repertoriul românesc cât și spaniol sau universal.

Cu toate că se află la mii de kilometri de țară, și uneori își manifestă frustrarea că au trebuit să-și părăsească patria, comunitățile românești organizează sărbătorirea Zilei Naționale a României, sau alte zile din calendarul național care evocă evenimente din istoria românilor sau a unor personalități din panteonul național. Astfel, în fiecare an, la 15 ianuarie se marchează ziua de naștere a poetului Mihai Eminescu, considerat poetul național al românilor, un fel de Cervantes al spaniolilor sau L de

Vega etc. Indiscutabil, ziarul *Românul din Spania* acordă un loc aparte în a remarca preocuparea comunităților pentru păstrarea identității, relatând multe informații pe această temă. De exemplu, în nr.23, se relatează că o familie de români din Sevilla și-a adus o casă de lemn din România, specifică arhitecturii tradiționale țărănești⁵. Aproape toate comunitățile invită frecvent artiști de muzică populară sau de alte genuri din România.

O atenție specială se acordă în paginile ziarului aspectelor care pun în evidență faptele pozitive din rândul comunității, succesele raportate de românii din Spania, notorietatea pe care reușesc să o dobândească. De exemplu: o sală de sport din Sevilla poartă numele mării gimnaste Nadia Comăneci, succesul raportat la Toscana de către Mihnea Ignat, dirijorul Filarmonicii Universității din Alicante, succesul și notorietatea pictorului român Augustin Ghebaru, cu colecția *Vis Flamenco* etc.

Preocupat să transmită mesaje pozitive, ziarul surprinde atitudinea autorităților față de români, în general una pozitivă, de toleranță: *Primăria Toledo acordă sprijin românilor pentru a-și putea marca Paștile*⁶. *Românii și-au făcut imaginea de oameni muncitori – primarul din Torre, Jean de Ardoz; Românii au ajutat la dezvoltarea orașului Castellon și contribuie la depășirea crizei economice – Carmen Amaros Granell, consilier la Departamentul de Bunăstare Socială și de Crearea de Locuri de Muncă de la Primăria Castellon. Madridul nu ar fi ce este acum fără români – Gabriel Fernandez Rojas, viceprim-ministru de imigrație ș.a.*

În general, ziarul insistă pe faptele pozitive, în ceea ce privește imaginea românilor în Spania; mai ales față de presa din România, care înregistrează aspectele negative din rândul comunității. Nu lipsesc bineînțeles, relatările despre faptele reprobabile sau atitudinea uneori ostilă a unor forțe politice din Spania, cum este cazul organizației *Espana 2000*, partid de orientare neonazistă.

La nivelul anului 2010, mai ales în ultimele luni, o atenție specială s-a acordat mobilizării românilor pentru participarea la alegerile locale, sub lozinca *Ai ales Spania, alege-ți primarul*⁷. Ca urmare a campaniei, s-a ajuns ca 102 182 de români au ajuns să poată participa la alegerile din 22 mai 2010 din Spania, cu toate

că au posibilitatea să voteze peste 650 000, din cei 830 000 de români.

În cadrul campaniei susținute de ziarul *Românul din Spania* apar frecvent declarațiile liderilor politici la adresa românilor, miza pe care o acordă unii votului lor. Pentru ziar, participarea românilor la vot reprezintă o șansă de a-și marca identitatea, de a transmite politicienilor spanioli că *românilor le pasă. Votul este o datorie față de familie; să nu ratăm șansa de a arăta că românii din Spania au educație democratică și nu sunt cetățeni invizibili care plătesc impozite și consumă, dar nu au nimic de spus*.⁸

Publicația românilor din Spania înregistrează și alte evenimente din viața cotidiană, din preocupările majore ale comunității, viața de familie, căsătoria, botezul, tot ceea ce întregeste universul comunității.

În concluzie, migrația nu mai poate fi apreciată ca un fenomen instantaneu, imprevizibil, circulația persoanelor are determinări multiple – istorice, comportamentale, economice, sociale etc – și manifestări dintre cele mai diverse, iar construcția Europei nu poate exclude acest fenomen, inclusiv migrația informațională, comunicarea. În concluzie, migrația reprezintă o problemă de mare actualitate, atât în sine, ca fenomen cu multiplele probleme, consecințe, pentru țara de origine a emigranților și pentru țara de destinație, dar și de comunicare. Emigrantul este reprezentantul țării de origine într-un alt mediu cultural, într-o altă civilizație, iar țara de origine este responsabilă în continuare, atât pentru condiția sa socială, culturală, cât și pentru imaginea lui, a modului în care se reflectă el în (mass) media a țării de adopție.

NOTE

1. Pentru fenomenul de migrație vezi: Nicoleta Daniel Andreescu, Aurel Teodorescu, *Emigrația în scop de muncă a românilor după 1990*, Ed. Yes SRL, București, 2004; Dana Diminescu, *Exercițiul dificil al liberei circulații: o introducere în istoria migrației recente a românilor*, în *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, Ed. Polirom, Iași, 2009; V. Drăgoi, C. Alexandru, *Migrația și azilul în contextul aderării României la Uniunea*

- Europeană*, ed. Ministerului de Interne, București, 2002; David Goldblatt, David Held, Anthony McGrew, Jonathan Perraton, *Transformări globale, politică, economie și cultură*, traducerea Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Straub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, Ed. Polirom; Istvan Horvath, Remus Gabriel Anghel, *Sociologia migrației: Teorii și studii de caz românești*, Editura Polirom, Iași, 2009; Jeff Huysmans, *The politics of insecurity: fear, migration and asylum in the EU*, Ed. Routledge, Londra, 2006; Peter Stalker, *Workers without frontiers: the impact of globalization on international migration*, Ed. Lynne Rienner Publishers, Londra, 2000.
2. Oana Ciobanu, Tim Elrick, *Politici de migrație și strategii ale migranților transnaționali între România și Spania*, în *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, Editura Polirom, Iași, 2009.
  3. Ziarul *Românul din Spania*, Nr. 45, februarie 2011, p. 3.
  4. *Ibidem.*, Nr. 23, martie 2010, p. 4.
  5. *Ibidem.*, Nr 23, martie 2010, p. 14.
  6. *Ibidem.*, Nr 23, martie 2010, p. 5.
  7. *Ibidem.*, Nr 21, februarie 2010, p. 4.
  8. *Ibidem.*, Nr 42, decembrie 2010, p. 3.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban

14,25 ív terjedelemben készült

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György